

SATAKUNTA

IV

SATAKUNTA

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

IV

JULKAISSUT
SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

SATAKUNTA

IV

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

JULKAISSUT

SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

HELSINKI 1916

KIRJAPAINO-OSAKEYHTIÖ SANA

J. J. Mitchell

Kunnioitetulle Inspektorilleen

Professori J. J. Mikkolalle

hänen täyttäessään 50 vuotta

19° VII 16

syvästi kiitollisena

Satakuntalainen Osakunta

SISÄLLYS:

	Siv.
<i>E. G. Palmén:</i> Silmäys Satakunnan viljelyshistoriaan	1
<i>Heikki Ojansuu:</i> Lisiä Elinan surmarunon historiaan	20
<i>Edwin Flinck:</i> Kaksi 1600-luvulla kirjoitettua runoa Raumasta ja Porista	116
<i>M. Saarenheimo:</i> Ääriivivoja Porin sanomalehtioloista 1860-luvulla	124
<i>Reinh. Grönvall:</i> Porin kirkot ja hautausmaat	140
<i>Jalmari Jaakkola:</i> Johan Laihiander ja hänen kirjoittamansa Euran pitäjän- kertomus	157
<i>Vilho Oksanen:</i> Hämeen kangas	177
<i>Matti Sauramo:</i> Jotunisen ajan Satakunta	192
—, — Loimaan ja sen lähipitäjien kasvistosta	200

Elinan surmarunon D-toisinnon tekstiin on (sivuille 23—31)
tehtävä seuraavat korjaukset:

<i>Säe</i>	<i>4 on kainalossa</i>	<i>p o kainalossa,</i>
	<i>5 Kurki".</i>	<i>Kurki."</i>
<i>24</i>	<i>7)</i>	<i>7.</i>
<i>31</i>	<i>joka</i>	<i>Joka</i>
<i>32</i>	<i>kuollettelee</i>	<i>kuollettelee</i>
<i>39</i>	<i>Kukas</i>	<i>kukas</i>
<i>48</i>	<i>pahentas".</i>	<i>pahentas."</i>
<i>59</i>	<i>patojen</i>	<i>patajen</i>
<i>60</i>	<i>huorran</i>	<i>Huorran</i>
<i>61</i>	<i>vaattehia".</i>	<i>vaattehia."</i>
<i>72</i>	<i>pohjanmaalle</i>	<i>pohjan maalle</i>

Silmäys Satakunnan viljelyshistoriaan.

Esittänyt *E. G. Palmén.*

atakunta, joka aikoinaan käsitti noin viidennen osan Suomen asuttua alaa sekä väkilukuunsa nähden kerran varmaankin on edustanut suurempaakin osaa Suomen kansaa, on sitten samoin kuin useimmat muut ikivanhat viljelysseudut menettänyt merkitystänsä, mikäli viljelykselle on vallattu asumatonta alaa. Eroavaisuutta vanhan ja uuden ajan välillä lisää sekin, että Suomen valtiollisia rajoja muuttamalla on myöhemmin liitetty maahan uusia aloja: Karjalan pääosa sekä puolet Lappia. Koko maan alue on siis kasvanut, eikä varsinainen Satakunta enää alaltaan vastaa kuin viidettätoistaosaa isänmaatamme, vaikka se tarjookin toimeentuloa kansamme kymmenennelleosalle.

Muutos pistää silmään sitä enemmän, koska entinen maakunnan eheys päälle päätteeksi on uudemman hallinnollisen jaon kautta särkynyt. Kaksi kolmannesta tästä maakunnasta yhdessä Varsinais-Suomen kanssa muodostaa Turun ja Porin läänin, mutta historiallisen Satakunnan itäpuoli on jaettu Hämeen ja Vaasan läänien välillä. Hämeeseen nykyään yhä kiinteämmin liittyvä osa käsittää eräitä vanhan Satakunnan viljavimpia ja väkimmäisiä kuntia, mikä tekee muutoksen sitä tuntuvammaksi. Eri tahoilta virallista tilastoa ovat numerot nykyänsä kerättävät, jos mieli saada vanhempien tietojen vastinetta uusimmilta ajoilta. Sikseen sopii silloin jättää se seikka, että Pohjanmaahan kuuluva vanha Närpiö joskus sekin on ollut hallinnollisesti Satakuntaan

yhdistettynä, mutta varsinaisen Satakunnan viljelyshistoriaan perehtyäksemme on ehdottomasti tarpeen edelleenkin pitää maakunnan historiallisista rajoista kiinni; muuten kuva jää vaillinaiseksi. Milloin ei ole pitäjittäin ja kihlakunnittain tilastollisia tietoja kerätty, täytyy lisäksi ottaa avuksi sekin, mitä tiedetään Suomesta kokonaisuudessaan. Tavallisesti Satakunnasta saatavat tiedot kuitenkin tarjoovat pienoiskuvan siitä taistelusta, minkä koko kansamme on vuosisatojen vierieissä saanut kestää kehittäessään taloudellisen tilamme nykyiselleen. Kotiseutututkimus tässä kuten yleensä tekee kansalliselle tieteelle verrattomat palvelukset.

Pitemmälle taaksepäin kuin noin vuosituhannen ajan eivät tietomme tästäkään ikivanhasta viljelysseudusta ulotu, ja nekin tiedot, jotka valaisevat nykyisen Satakunnan ensimmäisten vakinaisten asukkaitten toimintaa, ovat hajanaisia ja osaksi epävarmoja. Ajanjaksot, joista eivät mitkään historialliset asiakirjat puhu ja jolloin kristinusko, vieläpä raudan ja muiden metallien käyttö oli maassamme tuntematon, ovat yksistään muinaistutkimuksen avulla valaistavat.

Kun siihen aikaan näillä Pohjan perillä oli hankittava aseita, työkaluja sekä muuta elämän ylläpitämiseen tarvittavaa, täytyi turvautua vain siihen, mitä luonto tarjosi, eivätkä muut kuin kivistä, luusta tai poltetusta savesta tehdyt esineet ole voineet hävitystä kestää; ajan kalvava hammas on tehnyt kaiken muun tuntemattomaksi. Kulttuurin vanhoista jätteistä tekemämme päätelmät jäävät siis varsin vaillinaisiksi, mutta kieltämätöntä on joka tapauksessa, että ikimuistoisista ajoista on Kokemäenjoen ja Eura-joen varsilla ollut asutuksen keskuksia, joiden ympärille vähitellen on muodostunut uusia viljelystyön lähtö- ja tukikohtia. Ääretöntä alaa silloin tarvittiin jokaiselle perheelle, kun kalastus ja metsästys olivat elinkeinoista tärkeimmät ja viljanviljelyksen edellytyksenä oli mahdollisuus vuosittain kaataa uusia kaskia. Muut apukeinot olivat siihen aikaan heikkoja, mutta varma oli ainakin yksi etu: peninkulmia erämaihin siirtymällä tapasi kaikkialla vapaata

maata, minkä saattoi kenenkään estämättä ottaa omakseen. Tällä tavoin kulttuurin taimia istutettiin yhä laajemmille aloille.

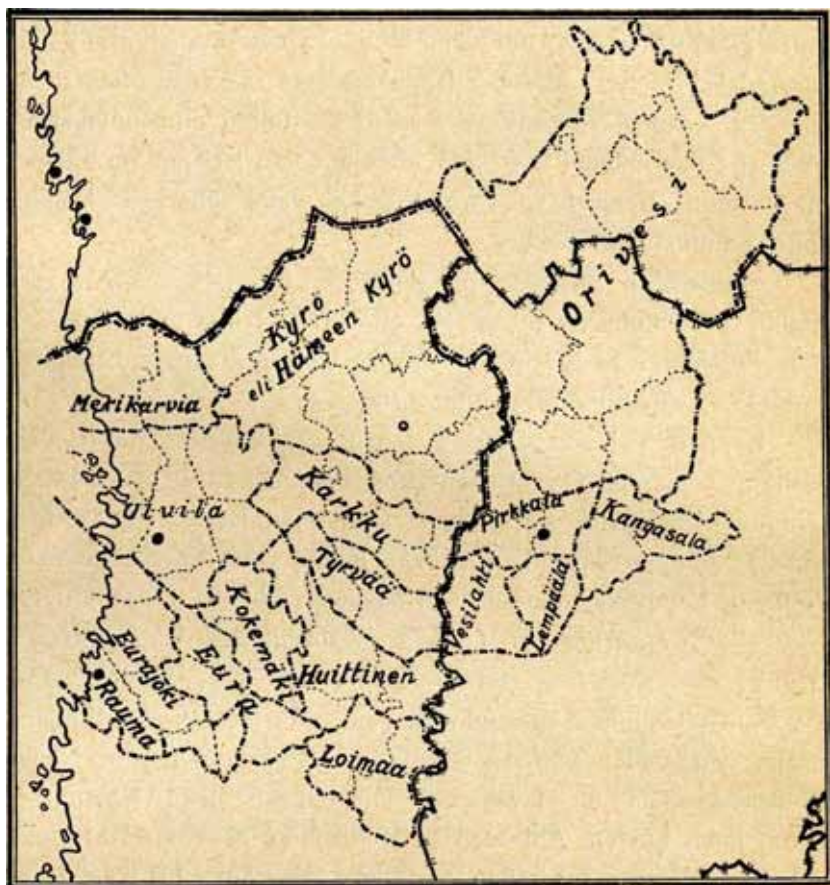
Kun muinaistieteen aloilta pääsee historialliseen aikaan, häämöittää jo vastaisen hallinnollisen ja kirkollisen rakenteen alku-peräisiä piirteitä tutkijalle, vaikkemme tiedä, missä merkityksessä »*sata kuntaa*» alkujaan on näillä seuduin yhteiskunnalliseksi kokonaisuudeksi luettu. Missään tapauksessa ei saa sovelluttaa myöhempien aikojen vakaantuneita käsitteitä noihin muistontakaisiin oloihin: hallinnollinen niin kuin kirkollinenkin järjestys on hitaasti vakaantunut, emmekä voi varmoja rajoja vetää läheskään kaikille nimeltä tunnetuille alueille.

Muutamista seikoista on kuitenkin selvyyttä saatu, ja varmoihin päätelmiin voi lukea sen, että kristinuskon jouduttua valtaan Satakunnassa oli jo eri paikoin olemassa asutusta, jolla ei moniaalla koko Suomessa ollut vertaa.

Kannattaa luoda silmäys tähän asutukseen. Maakunnan vanhimpia pitäjiä oli varmaan *Kokemäki*, johon alkujaan lienee kuulunut Ulvilaakin, *Saastamala* (sittemmin Karkun ja Tyrvään nimellä tunnetut alueet), *Pirkkala*, minkä yhteydessä arvatenkin Vesilahti, Lempäälä, Messukylä, Kangasala, ehkäpä myös Orivesi ovat olleet, *Huittinen* ja *Loimaa* aikaisemmassa laajuudessaan, *Eura*, jonka yhteydessä olivat Köyliö, Säkylä ja Eurajoki, sekä *Kyrö*, myöhemmin Hämeenkyröksi mainittu, erotukseksi Pohjanmaalle siirtyneiden uudelle alueelleen antamasta nimestä. Näillä asutuskeskuksilla oli tavallisesti takamaitaan, joko lähempänä merta, joten Luvian, Ahlaisten ja Merikarvian seudut saivat asukkaita, tai sisämaassa, kuten Ruovedellä, Keuruulla tai Ikaalisissa. Uutisasutuksista muodostui aikanaan uusia samantapaisia vastais-ten vielä nuorempain seurakuntain ituja.

Eri pitäjiä toisistaan erottavia varmoja rajoja ei silloin ollut läheskään kaikkialla, kuten osottavat myöhemmin tuhkatieheen tapahtuneet riidat ja oikeudenkäynnit, eikä seurakunnallinen enemmän kuin hallinnollinenkaan jako ollut aivan pysyvä; siksi voipi

eri ajoilta tavata ristiriitaisia tietoja rajasuhteista. Ainoastaan suurella epäilyksellä voi kartalle merkitä vanhojen pitäjien alan. Seuraava luonnos antanee kuitenkin jonkunmoisen käsityksen siitä, millaisena Satakunta uuden ajan alussa esiintyy. Siitä selvinnee

myös se syväälle käypä erilaisuus, joka oli olemassa maakunnan eri osien välillä. Eteläpuolisko ei tosin sekään ollut vailla erä-maita, mutta tällä puolen myöhempäin aikojen asutuksen piirteet kuitenkin ovat helposti tunnettavissa. Toisin pohjoisempana: siellä Hämeenkyrö ja Orivesi käsittivät monta nykyään väkirikasta kun-

taa, jotka vielä sanan täydessä merkityksessä olivat erämaita; tämä osa Satakuntaa muistutti samanaikuisia Hämeen, Savon ja Karjalan pohjoisosia, puhumattakaan Pohjanmaan ja Lapin syrjäisemmistä alueista. Noita keskiajan ja uudenajan rajalla olevia oloja tutkiessamme joudumme joskus varsin odottamattomiin päätelmiin. Piirtämällä karttaan kaikki ne paikannimet, jotka esiintyvät jo Satakunnan vanhimmassa maakirjassa voisimme helposti olettaa, että asutuksen ala maakunnan eteläpuoliskossa suunnilleen oli vuoden 1540 paikkeilla samanlainen kuin myöhemmin: useimmat nykyänsä tunnetut nimet esiintyvät jo Kustaa Vaasan aikana.

Mutta asiakirjoihin lähemmin tutustuessamme havaitsemme pian, miten suuri on se ero, minkä puolineljättä vuosisataa on tuonut mukanaan. Nimet, joilla nykyänsä merkitään suuria kyliä tai taloryhmiä, eivät silloin tarkoittaneet kuin yhtä ainoatakin taloa. Kullakin talollisella oli viljelysalaa suunnattomasti, mutta taloudellista voimaa sitä vähemmän, kuten alempana saamme nähdä. Ja toisessakin suhteessa erotus entisten ja nykyisten olojen välillä on selvä. Noita heikkoja taloja toisistaan erottamassa oli metsätaipaleita, joista ei enää nähdä jälkeäkään; kyläkuntien keskellä oli viljelemättömiä seutuja, jotka sitten enimmältään ovat kadonneet. Varsinkin vesistöjä myöten viljelijä on pyrkinyt uutta maata valloittamaan, tavallisesti vastavirtaa, joten jokien ylälatvalla tavattavat asutukset yleensä ovat nuorimmat. Aseena hänellä oli kuokka ja aura, mutta ennen kaikkea kirves: kaskeaminen oli ensiaikoina viljelyksen tärkeimpiä edellytyksiä.

Samalla kuin viljelys on yhä laajemmalle levinnyt on se saatu voimaperäisemmäksi. Siinä edistys kuitenkin oli hitaampi, vuosisatoja käsittävä, ja on sitä tavallisesti varsin vaikea saada selville.

Sillä huomattaamme, että joskin edellisiltä ajoilta on säilynyt asiakirjoja siksi arvokkaita, ettei uusimmankaan ajan oloja aina voi yhtä suurella varmuudella seurata, niin nuo muinaisten aikojen todistuskappaleet, joita varsinkin ajalta 1540—1640 on Satakunnan alueelta ihmeen tarkkoja ja täydellisiä, vaativat eräissä

suhteissa käyttäjältään suurta varovaisuutta. Säilyneet asiakirjat eivät milloinkaan edustaneet puhtaasti tieteellistaloudellista harrastusta, joka olisi koettanut oloihin tutustua voidakseen tähän tuntemukseen perustaa ajanmukaisia parannuspuuhia; tarkoituksena oli aina vain saada selkoa varallisuudesta, jotta köyhältä kansalta voisi kiskoa veroja kruunulle. Samalla uhkasi virheellisyys tulosta kahtaalta päin: veronmaksajan etu vaati, että odotettava maksu tulisi mahdollisimman huokeaksi, mikä kävi mahdolliseksi sikäli kuin verotettava omaisuus näytti vähemmältä. Ja kun hallitsija asui kaukana eikä hallinto ollut päässyt sellaiseen täydellisyyteen, että veronkantajan rehellisyyttä olisi riittävästi valvottu, saattoi toisenlainenkin virhe pujahtaa asiakirjoihin, kruunulle vahingoksi, vaikkei suinkaan maksajille huojennukseksi. Veronmaksajien kautta vuosisatojen kuuluneet valitukset vääryyksistä ovat tavallisesti ylen katkerat, ja miltä kannalta hallitsijat arvostelivat asiaa, näyttää Kaarle IX:n eräälle epäilyksenalaiselle kantomiehelle lausuma uhkaus: jollei tämä vastedes noudattaisi lakia, niin niiniköysi hänet perisi.

Kaikki veroluettelot eivät muuten ole tutkijoille yhtä valaisevia. Saman kaavan mukaan vuosi vuodelta kannettavat ulosteot taipuivat aina jähmettymään pysyviksi, jos kohta ne alkujaan olivat kunkin veronmaksajan todellista maksukykyä tarkoittaneet. „Manttaali" (sananomukaisesti: miesluku), „jouset", „koukut" j. n. e. ovat kaikki aikanaan olleet silloisen viljelyskannan ja varallisuuden kuvastimena, mutta vähitellen muuttuneet pysyväksi veroluvuksi, josta ei voi arvioida tilusten viljelyksiä ja arvoa. Mikäli karja- ja kylvöluettelot olivat papiston palkkauksen perusteena, perustuivat ne kuitenkin tavallisesti kunkin navetassa tai pellolla tehtyyn tarkastukseen, ollen sen lisäksi palkansaaajalle siksi tärkeä toimeentulon lähde, että arvatenkin kumpikin puoli huolella piti puoliaan. Monipuolisemman ja luotettavamman valon luovat sitä vastoin varallisuusoloille nuo aika ajoin valtion pakottavan tarpeen lieventämiseksi kannetut ylimääräiset verot, Elfsborgin lunnaat

1571 ja 1613, vuoden 1600 viidennenkymmenennenrahan vero y. m. sekä 1630-luvun myllyvero- ja karjaluettelot; arvokkaampaa historiallista ainesta tutkija harvoin saa käsiinsä. Se muistutus on kuitenkin aina paikallaan, että verotusperusteet samoin kuin raha-arvo näissä veronkannoissa vaihtelivat; toimeenpanossa käytettiin sen ohessa monta apumiestä, joten paljon erilaisuutta on voinut ilmetä, mistä eivät asiakirjat säilytä jälkeäkään.

Mutta epäilykset sikseen: noista samoista asiakirjoista täytyy kuitenkin kaikitenkin myöntää, että ne antavat pääasiassa varsin tarkan kuvan maakunnan taloudellisista oloista, joskin joku pienoinen määrä omaisuutta on voinut jäädä ilmoittamatta. Kun nykyänsä virkamies omassa kammarissaan istuen aivan summamutikassa arvioi pitäjän kylvää ja satoa y. m. seikkoja, voi virhe joko huolimattomuuden tai tietämättömyyden tähden nousta tuhansiin ja kymmeniintuhansiin, mutta ykkösiin rajoittunevat virheet, kun kunkin veronmaksajan omaisuus oli ilmoitettava, joskus valalliselalla sitoumuksella. Kantomies, pappi vielä omaa asiaansa ajaen, tavallisesti itse laski tai valtuuttamallaan luetutti naudat ja kuhi-laat y. m. Kruunun suuren hädän vuoksi ei 1571, 1600 eikä 1613 ja seuraavina vuosina voitukaan suurta veronvähennystä sietää; toimittiin ilmeisesti ennen kuulumattomalla tarkkuudella. Kun seuduttain tai ryhmittäin tutkii numeroita, joten mahdolliset risti-riidat helposti paljastuvat, ei myös tule muuhun päätökseen kuin että asukasten irtain omaisuus on tavattoman tarkasti otettu verotettavaksi. Ja miten me tilastotieteen vaatimuksia noudattaen vertailemmeikin eri alueitten tai eri aikojen tuloksia toisiinsa, tulemme aina samaan loppupäätökseen: nuo yksitellen luetellut numerot kansalaisten omaisuudesta tarjoovat siinä, missä ne antavat tietoja, siksi suurta varmuutta, ettei myöhemmiltä ajoilta ole parempaa, ennen kuin vihdoon ruvettiin tekemään tiedusteluja yhteiskunnallisten parannusten aikaansaamiseksi.

Siksi paljon työtä edustaisi kokonaisen maakunnan kameraalisten asiakirjain tutkiminen pitemmältä ajalta, ettei vuosikymmen

suurimmallakaan ahkeruudella ja taidolla käytettynä siihen riittäisi, mutta jo koetutkimustenkin perusteella voi tehdä kylläkin varmoja päätelmiä, samoin kuin metsää tarkastaessa ei tarvitse tutkia joka puuta ja pellon tai niityn sato on yleissilmäykselläkin arvioitavissa. Ja silloin kiintyy huomio kaikkein ensiksi siihen, miten vähäinen se varallisuus oli, johon uutterinkin maamies näkyy voineen päästä aikoina, jolloin asumatonta maata oli tarjona vaikka kuinka paljon eikä siitä ollut tarvis maksaa sanottavaa hintaa.

Kun otamme tarkastettavaksemme Satakunnan vanhimmat viljelysseudut, silloiset Kokemäen, Huittisten, Loimaan, Tyrvään, Karkun tai Lempäälän pitäjät, tulemme hyvin yhtäläisiin keskimääriin, joten saanee olettaa että tyhjentävä tarkastus veisi suunnilleen samoihin tuloksiin koko maakuntaan nähden. Ja nykyajan maanviljelijää taitaa kyllä hämmästyttää, miten köyhät meidän käsityksemme mukaan olivat nekin talonpojat, jotka 1500-luvulla olivat muita säätyveljiään rikkaampia.

Valitsen joukosta esimerkin: Viljavassa Huittisten pitäjässä, joka silloin käsitti myös Punkalaitumen, Vampulan ja Kauvatsan seurakunnat, oli vuonna 1540 kuusi tilallista, jotka varallisuuteensa nähden olivat kaikkia muita edellä, mutta niistä jokainen oli kylläkin vaatimattoman omaisuuden haltija: pari hevosta, neljä härkää, lypsäviä lehmiä 15—16, hiehoja kymmenkunta ja saman verran lampaita; sen ohessa heillä oli muutamia sikoja tai vuohia — siinä kaikki! Varakkaammilla oli yleensä sikoja, köyhemmät pitivät vuohia. Jos joku sattumoilta oli saanut kaksi taloa haltuunsa, muuttui hänen asemansa, mutta suurten, jopa suurimpain talonpoikaistilojen asema kuvastuu nyt sanotusta. Sen ohessa saattoi papilla olla enemmän lehmiä, hevosia y. m., samoin kuninkaan nimismiehellä, jonka velvollisuutena oli pitää huolta virkamiesten kyyditsemisestä ja majoittamisesta. Mutta nämä olivat palkannauttijoita, ei tavallisia maanviljelijöitä, eivätkä tässä tule kysymykseen.

Näitä varakkaita talonpoikia ei ollut paljon Kustaa Vaasankaan aikoina, jolloin huolella järjestetty hallinto sekä pitkällinen rauha suuresti olivat edistäneet varallisuuden keräytymistä. Useitten pitäjien tarkastus näyttää osottavan, että noin viisi prosenttia maanviljelijäin koko luvusta oli päässyt tällaiseen varallisuuteen. Kolmella neljäsosalla kaikista tilallisista oli lypsäviä lehmiiä korkeintaan kuusi, usein vain yksi tai kaksi, sekä muuta karjaa samassa suhteessa. Muista mainitaan, että omistivat mikä minkin elukan, ehkäpä vain jonkun hevosen tai vuohen, tai että suorastaan olivat rutiköyhiä. Tämmöisiä tilallisia on veroluettelojen mukaan paikoin viidesosa talonpoikien koko luvusta — vaikkakin olot olivat silloin olleet tavattoman edulliset! Samoissa seuduissa väestö sitten Juhana III:n melskeisinä aikoina tai Nuijasodan jälkeen, samoin myös kolmikymmenvuotisen sodan aikana esiintyy paljon surkeammassa tilassa: rikkaita on vielä vähemmän, keskivarallisia noin puolet koko luvusta; muut tilanomistajat ovat siksi köyhiä, että töin tuskin saattoivat henkensä ylläpitää. Kruunukin usein tunnustaa, ettei niiltä voinut veroja periä.

Tämmöiseksi kuva muodostuu, jos uskallamme noin kymmenestä tarkemmin tutkitusta seurakunnasta tehdä päätöksiä koko maakunnan oloista, eikä kokonaiskuva voi suuresti muuttua, vaikka ottaa useampiakin esimerkkejä päätösten pohjaksi.

Mutta mikäli lähestytään 1600-luvun keskipalkkaa, käyvät tilastolliset tiedot epäluotettaviksi, koska aatelissäädyn kasvava vaikutus ja läänityslaitos hämmentävät sitä aiemmin selväpiirteistä kuvaa, minkä asiakirjat tarjoovat. Suuret edut olivat tarjona niille, jotka olivat korkean ylimyksen alustalaisia; sotaväenotoissa ja useissa rasituksissa he saivat nauttia huojennusta, mutta sitä suurempi osa verokuormaa samassa vyöryä talollisten hartioille. Epätasaisuus ei voinut olla tilityksen luotettavuuteenkaan vaikuttamatta, ja sittenkin näkee kyllä, ettei vuosisadan kehitys ollut tuonut oleellista edistystä mukanaan, pikemmin päinvastoin. Oli todellakin käynyt niinkuin Kustaa Vaasan säädylle pitämässään

jäähyväispuheessa sanotaan ennustaneen: aikoja tulisi, jolloin Ruotsin miehet tahtoisivat vetää hänet mullasta esiin, jos suinkin voisivat. Ruotsin suurvalta-asema maksoi Ruotsin ja Suomen kansoille äärettömän paljon, ja joskin Kaarle XI sai aatelisvallan kukistetuksi sekä sen ohessa järjesti hallinnon säännölliseksi ja luotettavaksi, sattui hänen viimeiseen aikaansa sarja sellaisia kato-vuosia sekä niistä aiheutuvia tauteja ynnä kuolevaisuutta, että arviolta puolen vuosisadan tuottama väkiluvunlisäys muutaman talven kuluessa meni hukkaan. Niin yleensä Suomessa, sillä on syytä olettaa, että Satakunta tässä olisi päässyt helpommalla.

Yksi piirre, joka tavattoman selvästi kuvaa entisaikojen heikkoutta, tulkoon erikseen mainituksi, varsinkin kun se selvittää ristiriitaisuuden, mikä ehtimiseen kohtaa tutkijaa Ruotsin vallan aikuisia asiakirjoja tarkastaessa. Tiedot käyvät jyrkästi vastakkain: Suomi on todistettavasti ollut se vilja-aitta, mistä Ruotsin pääkaupunki säännöllisesti on saanut elintarpeensa — Suomi mainitaan usein koko Ruotsinkin vilja-aitaksi —, mutta toiselta puolen saa etsimällä etsiä sellaista sarjaa vuosia, jolloin ei sama Suomi olisi ainakin alueittain kärsinyt kadon ja nälän yhteenliittyneitä vastuksia. Arkistoissa on tuhansittain mitä haikeimpia valituksia siitä, miten ihmiset olivat pakotettuja henkensä piti-miksi käyttämään luonnottomia ravintoaineita, mutta kirjallisuudesta tavataan mitä rohkeimpia ylistyspuheita saman Suomen luonnollisista rikkauksista. Tulinen suomikiihkoinen Taneli Juslenius sekä Porissa syntynyt tiede- ja valtiomies Johannes Paulinus (lopulta kreivi Lillienstedt) kilpailivat maansa ihannoimisessa, mutta jälkimäisen kreikankielistä runoa Suomen kunniaksi ei liene koskaan voitettu: Suomi on sellainen ihmemaa, etteivät eteläisen Europan siunatuimmat seudut muka vedä sille vertoja. Ja vaikka me jättäisimmekin sikseen kaunopuhujain ja runoilijain innostuksessaan tekemät liioittelut, jää kiistämättömäksi tosiasiaksi, että viljaa, lihaa, kalaa, metsänriistaa y. m. vuosittain vietiin Suomesta suuret määrät, samassa kuin paikoin todistettavasti vallitsi puute.

Mutta tämäkin ristiriitaisuus on ymmärrettävissä. Mitä kauemmaksi mennään takaisin luontaistaloutta edustaviin aika-kausiin, sitä selvemmin paljastuu entisaikojen heikkous nykyajan joustavamman kansantalouden rinnalla: horjutaan liikatuotannon ja puutteen välillä, kun sitä vastoin nykyaikana voidaan tehtyjen säästöjen sekä yhteistoiminnan avulla tasottaa äärimmäisyydet, joskaan ei ole vältettävissä, että hyvien vuosien perästä seuraa huonojakin.

Vähissä oli mahdollisuus paikoin saadun runsaan sadon avulla korjata kadon toisaalla tuottama ahdinko, kun ei ollut maassa kulkuneuvoja paljon muuta kuin nimeksi. Tässä emme enemmän kuin muissakaan kohdin saa tehdä päätelmiämme asetusten sanoista. Kustaa Aadolfin ja Kristiinan aikoina annetut kyyti- ja majataloasetukset sisältävät kyllä määräyksiä, joista sopisi päättää että kulku kaikkialla oli mukava vaunuilla ja muilla ajoneuvoilla, mutta Turun ja Porin läänin maaherra Lilljenberg ilmaisi keskivaiheilla 1700-lukua, että hänen hallitsemallaan alueella oli laajoja paikkakuntia, missä ei koskaan oltu nähty mitään pyörillä varustettua ajopeliä. Tultiin toimeen reellä ja suksilla, jollei itse kuljettu ja kuljetettu tavaroita hevosen selässä, purilailla tai veneellä. Meri oli oikeastaan kulkuväylistä tärkein, ja senpätähden asukkaat pitkin Suomen- ja Pohjanlahden rannikkoa veivät vuosittain Tukholmaan kaiken, mitä heiltä ja lähellä asuvilta vain liikeni, olipa tarve sisämaassa kuinka pakottava tahansa. Rahaa täytyi aina saada kokoon vuoden veroksi, eikä voitu elää ilman suolaa, rautaa ja tupakkaa; näille menoille oli siis vastinetta tarvis. Metsästä tämä saatiin: metsänriistan ja turkisten muodossa, kaskista saatuna viljana sekä tervana. Kaikkia näitä tulolähteitä käytettiin, ajattelemta aikaa, jolloin luonnon rikkaudet voisivat loppua.

Eri paikkakuntien keskeisen liikenteen vajavaisuuden tähden yksityinen oli heikko; yhteistoimintaa puuttui. Ja yhtä vaikea oli silloisissa oloissa panna talteen toisen vuoden ylellisyys kadon

lieventämiseksi: ne edut, jota kehittynyt raha- ja luottojärjestelmä tarjoo meille, olivat miltei kaikki tuntemattomia. Rahasäästöä saattoi käyttää kalleuksien ostamiseen — jollei kätketty aarretta maahan, ehkä kätäjän kuoltua unohtumaan. Yksityisille lainaaminen oli epävarma keino, usein tappioihin viepä, eikä muita nykyään luonnollisia keinoja voitu käyttää. Pankkia ei ollut koko valtakunnassa ennen kuin Ruotsin pankki alkoi toimia vuonna 1668, sitten kun sen ainoa edelläkävijä neljä vuotta aikaisemmin oli tehnyt vararikon. Mutta mitäpä Satakunnan maamies tiesi tuosta laitoksesta, eikä sillä ollutkaan tarkoituksena toimia niinkuin nykyajan yksityispankit, hypoteekkiyhdistys, säästökassat, osuuskassat y. m. laitokset, jotka nykyänsä huoltavat elinkeinojen edistystä.

Puhuessamme Kustaa Vaasan aikojen maataloudesta on meidän vielä otettava huomioon ryhmä tietoja.

Kuningas oli itse taloudellisten asiain tuntija, varmaan parempi kuin konsanaan yksikään muu Ruotsi-Suomen hallitsija, ja itselleen hän oli kerännyt maaomaisuutta suunnattomasti. Kuninkaankartanoita sekä muita tiluksia, jotka hän piti omassa hallussaan, oli kautta valtakunnan tuhansittain. Satakunnan alueella oli kolme kuninkaankartanoa: Ulvilan eli Koiviston kartano, Kokemäenkartano sekä Kangasalan Liuksiala, ja niiden hoidosta vaadittiin ja annettiin vuosittain mitä tarkimmat laskut. Näitten tilien avulla voimme saada harvinaisen seikkaperäiset tiedot korkeimmista saavutuksista, mitä silloin voitiin meillä maatalouden alalla ajatella.

Tietysti viljelystyö noissa kartanoissa oli erinomaisen edullisessa poikkeustilassa, sillä niihin suoritettiin veropäivätöitä koko maakunnasta, eikä siis työvoimasta ollut puutetta. Tämä oli tietenkin eduksi kartanon taloudelle, jos kohta jo silloin taisi pitää paikkansa tuo tunnettu sääntö, ettei pakollinen työ ole tuottavinta laatua. Joka tapauksessa on mielenkiintoista nähdä, mitä Ruotsin paraita viljelysseutuja tunteva kuningas luuli voivansa Satakunnan kartanoissa vaatia sekä mitä siellä itse asiassa saavutettiin.

Kuninkaan ja voudin kesken vallitsi jonkunmoinen urakkasopimus, minkä hallitsija kyllä oli yksipuolisesti määrännyt, mutta jota sentään oli ehdottomasti noudatettava. Viljanviljelystä varten kuningas yleensä vaati vuosittain 6-, 8- tai 10-kertaista satoa kylvön määrästä. Mikä sen yli oli korjattu, merkittiin seuraavan vuoden säästökksi, mutta vajeus aiheutti merkinnän: jää velkaa niin ja niin monta panna. Vaikka Koiviston, Kokemäenkartanon ja Liuksialan pelloista, kuten ylen tarkat tilitykset osottavat, joskus saatiin kymmenes, yhdestoista tai vielä edullisempi satojyvä, sattui toisia vnosia, jolloin ei niistä saatu kuin toinen tai kolmas jyvä, joskus ei mitään. Tulos kuvastuu selvimmin vuosina 1556—74 pidetyistä tileistä, jotka — muutamat välillä olevat vuodet poisluettuina — ovat tallella. Näistä ylen tarkkaan ilmoitetuista numeroista päättäen on mainittuna ajanjaksona keskimäärin saatu:

<i>Rukiista:</i>	Kokemäenkartanossa _____	6,8 satojyvä
	Liuksialassa	6,9
	Koivistossa	6,3
<i>Ohrista:</i>	Kokemäenkartanossa ...	6
	Liuksialassa	6,5
	Koivistossa	4,2

Kaurojen ja papujen viljelys näyttää samoina aikoina tuottaneen vähemmän, 4—4,4 ja 3,3—5,3 satojyvän; vehnän viljelys jääköön verraten mitättömänä sikseen. Tuskin tarvinnee huomauttaa, ettei talonpoikaistiloilla voitu tätä parempia tai edes tällaisia tuloksia saavuttaa; kaskeamista on niissä sitä vastoin paljon suuremmassa määrässä käytetty, varsinkin harvemmin asutuissa seurakunnissa. Epäilemättä saatiinkin kaskista paljon runsaampia satoja kuin sen ajan varsinaisista pelloista. Mitään viittausta kuninkaankartanojen viljelysten laajuudesta emme tapaa asiakirjoista, mikä suuresti tekee arvostelulle haittaa.

Samanlainen urakkajärjestelmä kuin viljanviljelykseen nähden oli Kustaa Vaasan alotteesta noudatettavana kuninkaankartanojen kaikkiin muihin taloudenhaaroihin nähden; Juhana III:n aikuisen

levottomuuden ja epäjärjestyksen aikana näyttää kuitenkin valvonta ja järjestys tällä kuten muillakin aloilla aika lailla höltyneen tai suorastaan lakanneen. Mutta kahden vuosikymmenen ajalta on karjanhoitoa valaisemassa tarkat tilitykset, joiden arvostelemiseen varsinaista asiantuntemusta olisi tarpeen. Kustaa Vaasa oli siinäkin alusta pitäen tehnyt taksojansa, johonkin määrin ottaen toistenkin seutujen oloja lukuun sekä suurella huolella valvoen omaa ja kruunun etua. Kutakin lypsylehmää kohti vaadittiin yleensä 2—4 leiviskää voita vuodessa; samoin oli säädetty kuinka monta paria jalkineita joka taljasta oli tuleva, kuinka paljon lihaa, makkaraa, syltystä „kaldunia" ja muuta hyvää oli kutakin teuras-tettua nautaa kohti jätettävä muona-aittaan j. n. e. Tietysti kuningas ei unohtanut vaatia tietoja syntyneitten vasikkojen ja varsain luvusta, minkä tappion karjalle tuotti entisaikoina ylen hävittävä karjarutto j. n. e. Kaiken kaikkiaan nuo laajat tilit ja selostukset antavat mitä runsaimmin aihetta vertauksiin eri aikojen välillä, kunhan vain täydellinen asiantuntemus on mukana asiaa käsiteltäessä, mutta aina on muistettava, että talonpoikaistiloilla ei varmaan ollut nähtävänä mitään sellaista kuin kuninkaankartanoissa. Erotus kohdistui tietenkin yleisiin taloudellisiin edellytyksiin yhtä suuressa määrässä kuin johtoon.

Suuresti erilaisina esiintyivät viljelysolot Satakunnan etelä- ja pohjoisosissa. Kokemäenjoen pohjoispuolella tavataan vielä tänäkin päivänä alueita, missä ei ole laisinkaan hyviä edellytyksiä viljelykselle; vuosisatoja sitten erotus esiintyi vielä räikeämpänä. Kaskeaminen versoi esteettömästi noissa kaukaisissa ja enimmäkseen asumattomissa seuduissa — mikä ei estänyt viljatuotantoa ylen suureksi laajentamasta. Samoin kuin 1500- ja 1600-luvuilla Vermlannin suomalaisten kesken saattoivat uutisasukkaat Pohjois-Satakunnassakin päästä saavutuksiin, joita nykyänsä kaikkialla katsottaisiin mahdottomiksi. Rajattomissa erämaissa saattoi vapaasti valita itselleen parhaat paikat eikä tarvinnut sääliä kaadettavaa metsää. Ikivanhojen aarniopuiden tuhka, kerroksiin

kasaantuneena, kasvatti sanan täydessä merkityksessä sadon sata-kertaisen. Senpä tähden emme saakaan pitää perusteettomina noita joskus kylläkin ihmeelliseltä kuuluvia kertomuksia siitä, miten yksinäinen uutisasukas, olalla kirves ja pyssy — milloin vanha jousi ei enää kelvannut — sekä mukana jonkun verran suolaa ja ruutia, povella pieni pussi siemenviljaa, läksi erämaihin, mistä hän sitten saattoi muutama vuosi myöhemmin lähettää myytäviksi suuret määrät viljaa.

Ennen kaikkea herättää ihmettelyämme se varma vaisto, millä asianomaiset noina kaukaisina sekä yksityiskohdissaan hämärinä aikakausina ovat tienneet valita mitä sopivimpia paikkoja uutisasutuksilleen. Kartat, jotka osottavat ensimmäisiä asutusalueita sekä nykyänsä tiheimmin asuttuja paikkakuntia, käyvät siinä määrässä yhteen niiden kanssa, joita nykyajan tiede on tehnyt luontaisista viljelysedellytyksistä, että joskus voisi ne vaihtaa toisiinsa. Noilla rohkeilla uutisasukkailla, joita eivät metsän pedot sen paremmin kuin yksinäisyyden avuttomuus pelottaneet, kun he asettuivat elämään kymmenien peninkulmien päähän lähimpien naapurien asumuspaikoilta, on heidän verrattoman rohkeutensa ja murtumattoman kestävyytensä ohessa ollut toinenkin ominaisuus, joka ei ollut vähimmin tärkeä: he kykenivät ottamaan huomioon luonnon tarjoomia etuja yhtä hyvin kuin nykyajan etevimmät tutkijat, joilla on johtona tieteen sekä omassa että vieraissa maissa vuosisatojen kuluessa tekemät saavutukset.

Sen vuosisadan jälkeen, joka arkistojen sisältämäin asiakirjojen valossa esiintyy varsin selvänä, seurasi aikoja, jotka monesta syystä eivät ole läheskään yhtä kiitolliset tutkijalle. Jo mainittu suurvallan ja aatelisherruuden aikakausi häiritsee 1600-luvun keskipaikoilta siinä määrässä yhteiskunnan tasapainoa sekä alempien kansankerrosten toimeentuloa, että maalaisväestön taloudellinen asema mitä pahimmin siitä kärsi. Pitkiin aikoihin ei huomattavaa edistystä pystytty saamaan aikaan muuten kuin uusia viljelysaloja siellä täällä korpeen raivaamalla. Mitä kovemmaksi pakko

kotoseudulla kävi, sitä mieluisammin pyrittiin aarniometsien suojaan, jossa voitiin viettää vapaampaa luonnonelämää. Vanhimmissa viljelysseuduissa epäkohdat tulivat ylen räikeinä ilmi. Ja muiden taakkojen kukkuraksi tulivat sitten nälkävuodet 1695—97, joita seurasi sota 1700—21. Nämä koetukset toivat mukanaan taantumisen, jommoista ylen harvan maan väkilukutilasto mainitsee. Pitkiltä ajoilta ei voi saada kuin vaillinaisen kuvan taloudellisista oloista, mutta onhan siinäkin riittävästi valaistusta asemaan, että kansamme sitten vapaudenajan alussa tuskin oli siksiäkään lukuista kuin kaksi vuosisataa ennemmin, keskiajan pahimpien melskeitten perästä.

Vapaudenaika eli „taloudellinen aikakausi” otti itsetietoisella innolla ajaakseen yhteiskuntataloudellisten parannusten asiaa. Se sota, joka vuosina 1741—43 lyhyeksi ajaksi jätti koko alueen vihollisen valtaan, ei tuonut aivan pahaa hävitystä mukanaan; Kustaa III:n sota 1788—90 tuli ainoastaan muutamille osille maata turmiolliseksi. Vuosina 1808—09 taasen oli valloittajalla alusta pitäen aikomus liittää maa Venäjän valtaan, ja järjestystä valvottiin siksi suurella huolella, että taka-askel moniaalla jäi suhteellisen vähäiseksi. Varsinaisia taisteluja ei silloin tapahtunut Satakunnan alueella, joskin Porilaisten maine levisi laajalle. Ja sitten on vallinnut miltei yhtenäinen rauha, jonka ohessa Suomen kansan vanhastaan kannettava sotavarustustaakka huojeni mitä suurimmassa määrässä. Kun sen ohessa maan veroista vuosittain liikenevä määrä, joka ennen säännöllisesti meni Ruotsiin, nyttemmin jäi Suomessa käytettäväksi, vaikutti tämäkin osaltaan siihen, että 1800-luku on tuonut edistystä mukanaan, jonka rinnalla edellisten vuosisatojen aikaansaannokset näyttävät mitätöimiltä.

Vaikkei siksi yksityiskohtaisia numeroja kuin uuden ajan ensimmäisestä vuosisadasta ole tarjona 1721 vuoden jälkeen, on osaksi Satakunnan, osaksi koko Suomen oloista eriaikuisia tietoja, enimmältään summittaisia, joiden avulla voi suurella varmuudella

seurata kehitystä. Kolme pääkohtaa on silloin etupäässä otettava huomioon: väkiluku, viljanviljelys ja karjanhoito. Samalla viime aikoina tapahtunut kehitys näyttäytyy melkoisesti toisenlaiseksi kuin se on ollut edellisinä aikoina.

Uuden ajan kolme ensimmäistä vuosisataa näyttää osottavan, että kehitys väestö- ja taloustilastossa käy ihmeen yhtäläisessä järjestyksessä. Kolme yhdensuuntaista viivaa kuvaa kehitystä; väestön lisääntyminen on ilmeisesti riippunut siitä mitä viljanviljelys ja karjanhoito ovat voineet antaa. Kalastus, metsästys ja tervanpoltto, aikanaan Satakunnassakin tärkeitä apuelinkeinoja, menettivät vähitellen merkityksensä. Tarkkojen tietojen puutteessa emme kyllä saata kaikkia niitä äkillisiä vaihteluja seurata, jotka vuosittain sattuivat, mutta kun suuremmat hallat ja karjarutto olivat tehneet työnsä, näkyvät jäljet selvästi väestönkin vähenemisessä.

Siihen merkitykseen nähden, joka nykyään on teollisuudella, kysynee lukija, eivätkö tehtaast sitten merkinneet mitään. Mutta koko Suomessa ei viime vuosisadan alussa ollut teollisuuden alkua muuta kuin jonkun verran Turussa. Viaporin linnan rakentaminen oli lisäksi antanut Uudenmaan taloudelliselle kehitykselle osaksi poikkeavan suunnan. Satakunnassa maanviljelys yhä edelleen oli miltei kaiken toimeentulon lähde. Tampere ei vielä ollut kehittynyt tehdaspaikaksi, ja Porin ja Rauman porvarit tosin harjoittivat kauppaa ja purjehdusta, mutta tämän liikkeen merkitys oli vähäinen. Kun 1808—09 vuosien sota-aika oli kestäetty, tarvittiin sitten melkein koko maassa noin vuosikymmen aikaa voimien palauttamiseksi.

Mutta sitten alkaa entistä nopeampi kehitys, ja onneksi eräs innokas tilastontutkija, C. C. Böcker, on saanut paljon aineksia kerätyksi 1825 vuoden paikkeilla vallinneiden olojen valaisemiseksi, aineksia, jotka enimmäkseen ovat tallella, vaikkei hän ehtinyt itse niitä tarkoituksenmukaisesti käyttää. Nämä tiedot verrattuina nykyajan vastaaviin numeroihin osottavat suurenmoista erotusta eri aikojen

välillä — paljon huomattavampaa kuin koko edellinen historiallinen aika voi mainita. Niin Satakunnassa ja samoin koko Suomessa.

Mitä mainittuun maakuntaan tulee, pistää erittäin silmään, että nuo ennen yhdensuuntaiset viivat, joilla voi tehdä havainnolliseksi väkiluvun, viljantuotannon ja karjanhoidon edistyksen, nyttemmin selvästi eroavat toisistaan.

Muista jäljelle jää silloin viljantuotanto — seikka, joka ei edes ihmetytä, kun muistelemme, miten riippuvia me tätä nykyä olemme ulkomaan tuonnista, olkoon tavara sitten Amerikasta, Saksasta tai Venäjältä. Nälänhätä on meidän aikoinamme heti Suomen kansaa uhkaamassa, jollei vuosittain saada ravinnoksi muualla kasvanutta viljaa. Tarinankaltaiseksi muistoksi on hälvennyt tuo aika, jolloin Suomi sekä varsinkin sen Pohjanlahden rantamailla olevat alueet olivat Tukholman vilja-aittana.

Jonkun verran korvausta antaa karjanhoidon edistys, sillä tällä alalla on havaittavissa nopeampi nousu — ei kuitenkaan siksi nopea kuin väestön lisääntyminen omassa maassa olisi vaittinut. Niinpä onkin voitu säännöllisesti viedä ulkomaille karjantuotteita vastineeksi niille osaksi tarpeellisille, osaksi tarpeettomillekin tavaroille, joita tänne tuodaan. Sanomatta jääköön kuinka edullinen tämä kauppa kansanterveyden ja kasvavan polven kannalta on. Jos sokeri ja sokerinvalmisteet ovatkin ravintoa, niin ne eivät sittenkään riitä maitoa ja voita korvaamaan.

Selvimmän kohoa se viiva, joka viimeisen sadan vuoden ajalta kuvaa väkiluvun enennystä, jos kohta sellaisetkin kansalliset onnettomuudet kuin 1860-luvun suuret nälkävuodet sisältyvät tähän ajanjaksoon. Entisen pääelinkeinon ja sen erityishaarojen ollessa riittämättömät vastaamaan enenevää kulutusta on uusi tulolähde tietenkin ollut tarpeellinen, ja sen ohessa, että metsä nyttemmin edustaa aivan toista arvoa kuin ennen, antaa vanhan Satakunnan alueeseen kuuluva Tampere selvimmän vastauksen, mistä puuttuvat tulot on saatu. Tehdasliikkeen aina 1800-luvun

keskipalkoilta asti havaittava yhä suurempi merkitys on tuntuvasti korvannut aukot ja myötävaikuttanut siihen, että kolme miljoonaa hyvästi tulee toimeen maassa, joka muutamia miespolvia sitten näytti olevan riittämätön elättämään puolen tai kokonaisen miljoonan lukuun kohoavaa väestöä.

Pikaisinkin perehtyminen vanhan Satakunnan viljelyshistoriaan on omansa vakuuttamaan tarkastajaa siitä, että jos onkin suuri se edistys, minkä nykyaika on nähnyt, on maamme pääelinkeinolla sittenkin vielä suuremmat kehitysmahdollisuudet edessään.

Lisiä Elinan surmarunon historiaan.

Kirjoittanut *Heikki Ojansuu.*

Alkulauseeksi.

Etevässä tutkimuksessaan Elinan surmasta¹ on **KAARLE KROHN**, epäilemättä perinnäistä käsitystä noudattaen, otaksunut, että Lönnrotin vanhin meille säilynyt kirjaanpano Elinan surmaa² olisi kansanruno, jonka L. Vesilahdessa on pannut paperille.

Lukiessani Krohnin huvittavaa esitystä, johon Lönnrotin puheenalainen käsikirjoitus on kokonaisuudessaan painettuna, kiinnittivät huomiotani m. m. muutamat käsikirjoituksen kielelliset seikat, jotka eivät mitenkään selity Vesilahden murteesta. Varsinkin tuntui oudolta runon lopussa oleva säepari:

„Ajo päin sulaan merehen,
Aaltoihin upottikse.”

Edellisessä säkeessä on *päin* illatiivin kanssa murteelle outo, jälkimäisessä sana *aalto* (Vesilahdessa *laine*) ja ilmeisesti L:n itsensä väärin muodostama *upottikse* (olisi oleva *upottihe*). Oikeinkin muodostettuna olisi viimeinen refleksiivinen muoto murteelle outo.

Lähempi tarkastus osoitti, että edellisen säkeen illatiivi oli Lönnrotin (kenties runomitallisista syistä) muuttama partitiivin aseineen. Jälkimäistä säettä ei ole ollenkaan Elinan surman vanhemmissa kirjaanpanoissa. Se oli katsottava L:n lisäämäksi.

¹ JULIUS KROHN, Kantelettaren tutkimuksia I, ss. 139—170.

² S, n:o 156.

Se epäily, joka näin oli herännyt,¹ vei jatkuvaan tarkastukseen, jossa lähdin siitä edellytyksestä, että tämä L:n vanhin säilynyt kirjaanpano ei ole kansanrunoa vaan L:n ensimmäinen kokoonpano-yritys Elinan surmarunoa.

Lähteinään on Lönnrot käyttänyt omaa (omia?) vesilahtelaista muistiinpanoaan, joka on kadonnut, sekä kahta todennäköisesti 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa muistiinpantua surmarunon toisintoa. (Tässä merkitty B:llä ja C:llä.) Lönnrotin oma muistiinpano on otaksuttavasti ollut jotenkin samanlainen kuin J. F. Granlundin 1830-luvun keskimaisissa muistiinpanema Elinan surmarunon toisinto. (Tässä merkitty D:llä.)

Käsikirjoitukset on tässä julkaistu virheineen päivineen.²

Kaikkiaan on L. pannut surmarunon ainakin viidesti kokoon. Seuraavassa tarkastetaan vain ensimmäistä kokoonpanoa. (Tässä merkitty A:lla.)

Alkuperäiseen kansanrunoon jää, jos L:n osuus eroitetaan, n. 290 säettä, joten vähän enemmän kuin neljäsosa Kantelettareen painetusta runosta on L:n omaa sovittamaa tai sepittämää.

Prof. **KAARLE KROHN**ille, joka on minua Elinan surmarunon tutkimiseen kehoittanut ja siinä tunnetulla ystävällisyydellään ohjannut ja avustanut, pyydän saada tässäkin lausua hartaan kiitokseni. — Tutkimukseni alkuasteella oli minulla huomattava hyöty **EINO GRANFELT**in (nyk. **KUUSEN**) tekemistä: Kopioita muutamien Kantelettaren virsilaulujen käsikirjoituksista ja Elinan surmarunon toisinnot ja laitokset (v. 1902), N:o 91 c ja 91 b.

¹ Mielihyvällä ilmoitan, että prof. Kaarle Krohn, jonka kanssa olen asiasta keskustellut, on nykyisin tässä kysymyksessä minun kannallani.

² Säkeiden numerointi on minun.

B¹.

V: 1: Elinainen Nejtsy nuori,
meni Ajtahan mäelle,
Waski Wacka kainalossa,
vaski avain Wackaisessa.

V: 2: Tuolla pa Klaus tule,
mistäs tunnet Klaus Kurjen,

Tulennosta tunnen tujman,
jalast jalan heitännöstä.

V: 3: Klaus ajo Pihaan,
Sadan Hevoisen Mjehen
kansa,

Mjekallansa Oven avais,
Tupellansa kinni tunki.

V: 4: O minun Muori kuldaiseini,
ongo Nejtsyttä myrä,
Pika minua varten piretty.

V: 5. Ej ole Nejtsyttä myrä,
Pijatt on vielä piskuisia,
kansa kesken kasvavia.

V: 6. Tupa on mejl Yljän tulla,
toinen tulla toinen mennä,
Talli on mejl Hewoiset panna,

naula on mejl Satulat laske,
Waja Warsat valjutella.

C².

Elina Neitty Aittahan meni,
Waski Vackanen kädes
Waski Avain Vakkases —

Clavus vastahan tuli —

5C: Oliskos teillä Neittä myydä
Pika pidetty minua vasten

M: Ej Neittettä mäellä myydä,
Eikä kaupita Kartanolla,
Kyll on minul Tupiakin

io Toinen tulla toinen mennä —

¹ Nimenä *Weisu*. Jaettu värsyihin, vaan ei säkeihin (niinkuin tässä). Värsyjen numerot on siirretty niiden päältä eteen.

² C on jaettu säkeihin (mutta ei kappaleihin). Alhaalla: n: b: C: Clavus — M: — Elinas Mor — E: Elina — K: — Kirsti. —

D.

Elina neitty nuori
meni aittahan mäelle,
vaski vakka kainalossa
vaski avaan vakkasessa:

- 5 „Tolla tulee klaus Kurki”.¹⁾
Mistäs tunnet klaus Kurjen,
Jotes ennen ole nähnyt.²⁾
Tulennosta tunnen tuiman
Jalon jalaan heitännöstä.³⁾

- 10 Klaus Kurki ajo pihaan
tuhansilla hevosilla;

Klaus Kurki tuli tupaan
miekallansa Oven avas
tupellansa kiinni tuikkas.

- 15 Onko teillä neittyttä myydä
piikaa mulle pidettynä.⁴⁾

piijat on kaikki pikkusia
kanssa kesken kasvavia.⁶⁾

A.

Elinainen neitty nuori
meni aittahan mäellä
vaski vakka kainalossa
vaski avain vakkasessa

- 5 Tuoltapa tulee Klaus Kurki
mistäs tunnet Klaus Kurjen

Tunnen tuiman käytännöstä
jalan jalan heitännöstä

- Klaus tuo mäelle tuli
10 sadat miehet saattamassa
sadat satula hevoset
miehillä kultakannukset
hopia helut hevosilla

- Onko teillä neittyttä myydä
15 piikaa vasteeni pidetty

- Hepo meillä mäellä myydän
kartanolla luukaviat
vaan ej piikaa pihalla myydä
eikä kaupita kartanolla
20 Kyll' on meillä tupiakin
tupa meill' on yljän tulla
tupa tulla toinen mennä
talli meill' on hevoset panna
vaja varsat valjastella
25 naula meill' on satulat panna
laskea hevoisten helut

B

C.

Clavus toj Tupahan tuli —

Elinan Vijsi veljestä,
Istu kaicki pöydän pääsä,
Nousit kaicki seisovalle —

15 E: O! mun Muori kuldaiseni,
Älä minua Clavull anna!

M: Mistäs sinä Clavun tunnet?

E: Tulenosta tunnen tuiman
Jalon jalan heitanosta,

20 Mjekallansa Oven aukais,
Tupellansa kijni lyckäis —

C: O! mun Muori Kuldaiseni
Ongos teillä Neittä mydä,
Pijka pidetty minua vasten —

25 M: Pjenet on minulla pijat,
Tyttäret kesken kasvaneita —

V: 7. Onpa tejlä vähä Elina,

C: Omba teillä vaha Elina —

ej taida vähä Elina,
panna työhön Palkollista,
kaite iso Karja tarha,
ruockia iso Perhettä.

M: Ej voj vähä Elina
Pitä perhettä suurta —

30 Katso suurta karja tarha,
Panna työhön pallkollista —

V: 8. Kyllä mull on Kirsti pika,

C. Kyll on mulla Kirsti pijka

joka pane työhön Palkolliset,
Kaite iso Karja tarha,
ruocki myös iso Perhettä.

Joka pitä Peren suuren
Pane työhön palkollista
35 Katto suren Karja tarhan —

D.

A.

Klaus tuo tupahan tuli
miekallans' oven avasi
tupellansa kiini tunki.

- 30** Elinan viisi veljestä
istuit kaikki pöydän päässä
nousit kaikki seisohellen

Onko teillä neityttä myydä
piikaa vasteeni pidettyy

- 35** Ej ole meissä neittyin myyjää
eikä naisten naittajata
astu toisehen tupahan
kysy ensin äidiltäni

- Klaus tuo kävi käskettyä
40 tuonne toisehen tupahan

Onko teillä neityttä myydä
piikaa vasteeni pidettyy

Pijat meill' on pikkaisia
kaikki keskeen kasvavia

- Anna se vähä Elina,⁶⁾
20 joka auttaa avioksi.
Ej taida vähä Elina
ruokkia isoo karja tarhaa,
pitää isoo perhettä,
työhön panna palkollista.⁷⁾
25 Kyllä mull' on Kirsti piika,
Joka taitaa talon toimen,
ruokkia ison karja tarhan
pitää ison perheen,
työhön panna palkollisen.⁸⁾

- 45** , Olispa tuo vähä Elina
nuori nainen naitavalla
Ej taida vähä Elina
panna työhöön palkollista
ruokkia isoo pereettä
50 katsoo isoo tarhakarjaa.

Kyll' on mulle Kirsti piika
joka panee työhöön palkollisen
ruokkii myös ison perehen
katsoo ison tarhakarjan.

B.

C.

V: 9. Kyllä sull on Kirsti pika,
joka mun tulesa poltta,
kovin päivin kuollettapi.

E. Kyll on sulia Kirsti pijka,
Joka mun tulessa poldatta,
Pahoin päivin kuoletta —

V: 10. Elinan Visi Velje,
istu kaicki Pöydänpäsä,
Elina minun sisaren,
ejko muta ylpiämpä,
kuin Klaus Kurki.

V: 11. Ej ole hullu, mut kuin Pika,

Mutta kukas muut kuin flicka
raucka

otti Kihlat, annoi kättä,
käsi Klauxen kädessä.

40 Otti kihlat andoj kättä
Käveli Clavuxen Kartanolla
Käsi Clavuxen kädes —

V: 12. Kirsti Pika kiukuhinen,
mitäs kålkittet Kårassa,
paukotat patojen luox,
huoran huopia virutan,
pahan pårton vattehia.

D.

- 30 Kyllä sull' on Kirsti huorra,
joka minun tulin polttaa
kovin päivin kuolettelee. ⁹⁾)

Tupa meillä on Yliän tulla
toinen tulla, toinen mennä;

- 35 Naulat meillä on satulat
panna
vajat, myöskin valjutella. ¹⁰⁾)
Elinan Viisi velje
istu kaikki pöyrän päässä.

„Kukas on hullu muu kun
pika

- 40 väikej hullu, mutta himmi
Otti kihlat anto kättä
Käsi klauksen povessa".

Klaus kurki kulkeen lähti
meneen kahden kahtustansa

A.

- ⁵⁵ Tuopa vähä Elinainen
vaka neittynen vastaapi
kyll on sulle Kirsti huora
joka mun poltattaa tulella
pahoin päiviin kuolettaapi

- 60 Ej ole Kirsti kiivas piika
eikä huora huonessani
vaan on töissä toimellinen
saattavainen sanoissansa
siksi kauan siellä ollut

- 65 kauan karjani katsonut
pannut työhöön palkollisen
laittanut ruan pereelle.

Kukas hullu muu kuin piika

- jollej hullu niin on himmi
70 otti kihlat anto kättä
käsi Klauksen povessa
kävi Klaun kartanolla

B.

V: 13. Kirsti katseli klasista,
 Västärästä välkytteli,
 O jos sitä kin olis,
 joka ton välin pahendais.

C.

Kirsti pijka klasisa katteli,
 Värkisteli västärillä —
45 K. O! ho — mistäs sekin tulis
 Joka tuon välin pahennais? —

Meni oitis Clavuxen tygö —
 K: O mun Clavus kultaiseni
 Olovi frouvan kansa yhtä pitä

V: 14. Jos sen todexi tuotat,
 jongas sanaxi saatatt,

50 C: O! mun Kirsti pijkaiseni,
 Josas tuottelet todexi,
 Mitäs saattelit sanoxi —

Elinan Visi Verkasta hametta;
 ne sinun pitäxex,
 ennen kuin Elina Fråfvan,
 Avaimet sinun kantaxex
 ennen kuin Elina Fråfvan.

Elinan tulessa poltan,
 Sinun sitt verasa käytän —

D.

45 Kirsti huorra keikutteli
västärältä välkytteli,
: „ Joss sitäkin olis edes
joka tuonkin välin pahentas".

Omun kirsti piikaseni,

50 Josas sen todeksi tuotat
jonkas sanoksi nytt saatat,

sulle viisi verka hametta

ennen kuin Elina Rouvan;
sinun Yhdeksän avaanta,

55 ennen kuin Elina Rouvan.

Kirsti huorra kiukkuhinen
Kolisteli korasansa.

Mitäs kolkittet korassa
Paukutat patojen luoksi?

60 „Pesen huorran Huopineita

A.

Kirsti katseli klasista
värkisteli västäröistä

75 Oh jos sitäkin olisis
joka tuon välin pahennais
saatais asiani entiselle

Vuosi vuodelle kuluupi
eipä kuulunut kylissä

80 eikä nähty naapureissa
tuon välin pahentajata
menettäjää mielisuosion
eikä toista tarvittukan
Kirstin ollessa kotona

85 huonehessa häijyn huoran

Sala sano Klaukselle

Uolevi emännän makasi

Tuopa tuohon vastahapi
puhu suusta kiivahasta

90 Jospas tuottelet todeksi
mitäs saattelit sanoiksi
sinunpa mä silkissä käytän
Elinan tulella poltan
viisi verkasta hameetta

95 annan kaikki käydäksi
ennen kuin Elina prouvan
kantaakses' avaimet annan
ennen kuin Elina prouvan
lukut lupaan lukitakses

100 ennen kuin Elina prouvan

B.

C.

V: 15. Tuli käsky käreihin,
 käreihin Pohjanmalle,
 Elinainen Fråfva nuori,
 säres säckihin Ävästä,
 Voita kisson Vackasehen.

V: 16. O mun Klaus kuldaiseni,
 älä sjellä kauvan vivy,
 päivät vimmeiset käsissä,
 vikot vielä vimmeisemät,

juo puoli sjemenyttas,
 juo tojsten tojnen puoli,

astu puoli Sapahasta,
 astu tojsten tojnen puoli.

55 K: O mun Clavus kultaiseni
 Ole kauvas menevänänsä
 Pohjanmaalle Karejahan,
 Aja Ammasten ladolle,
 Pjenden nijttusten perällä
 60 Nijnbän tuottelen todexi
 Mitän saattelin sanoxi —

C: O! mun vähä Elinan
 Sääli säckihin evästä,
 Pane voita Vackaseen,
 65 Lijkkiö Sijan Liha
 Ja karpio kanan munia
 Minun kauvas mennäxeni,
 Pohjanmaalle kärejihin —

E: O! mun Clavus Kultaiseni

70 Puhu puolilla sanoilla,
 Anna toisest toinen puoli

Nijns kauvan elä saat
 Pohjan Noittajen seas —

D.

Puolen Porton vaattehia".
 Huorria On hyvätkin piijat
 mutta ej Portot puoletkaan.

Kirsti huorra kiukkuhinen
65 sano Klaus Kurjellensa:
 Oleppas meneväs Käräiihin
 Käräille pohjan maalle; ¹²)
 Juokse aumasten ladolle
 pienten niittysten nimille.

Ohoh Klaus kultaseni
 mene Aumasten ladolle
 pikku niittusten nimille
 ole kauas keräjille
105 menevänsä pohjanmaalle

70 Klaus sano Elinalle
 :tuli käsky käräille
 Käräille pohjanmaalle:
 Elina Rouva nuori
 sääli säkkihin evästä:

Klaus kavi kammarihin
 etehen Elina prouvan
 Ohoh vähä Elinani
 käärä säkkihin evästä
110 voita pikku vakkasehen
 käsky kävi keräjille
 mennäkseni pohjanmaalle

75 „O mun klaus kultaseni
 älä tuolla kauvan viivy
 Päivät on viimmeset käsi-
 säni
 Viikot viellä viimmesem-
 mät ¹³)

Oh mun Klaus kultaseni
 älä tuolla kauvan viivy
115 viikot on viimeiset käsissä
 päivät viellä viimeisemmät
 älä tuolla paljoo puhu
 puhu puolilta puhejas
 puhu toiste toinen puoli
120 älä tuolla joukoissa juo
 juo vaan puolilta janojas
 juo sitte toiste puoli
 älä uloos tieltä astu

astu puoli saappastas,
80 astu toisten toinen puoli,
 syö puoli eväästäs',
 syö toisten toinen puoli

astu puoli saappahissa
125 astu toiste toinen puoli

B.

V: 77. O mun Klaus kuldaiseini,
olepas meneväs Käräihin,

joxe Aumasten larâlle,
Pjenten nijttysten nimelle,

C.

Clavus toj ajohon lähti,
75 Ajoi Ammasten Ladolle
Pjenden nijttusten perällä —
Kirsti toi pykillä meni —

Frouva sitt randahan tuli —

E: O! mun Kirsti pijkaiseni,
80 Älä klappa nijn kovasti,
Minun finiä vaateitani,
Ej ne ole täälä saatu,
Vaan mun Muorini kotona —
O! mun Kirsti pijkajseni,
85 Älä klappa nijn kovasti,
Minun finiä väteitani,
Ej ne ole ole täällä saatu,
Vaan mun Muorini kotona —

Älä klappa Kirsti Huora
90 Nijn kovin, kovasti,
Minun finiä vateitani

Sill ej ne ole täällä tehdyt,
Vaan mun Muorini kotona

D.

A.

Klaus meni menoansa.

Klaus tuo kävi kammarista
 ajo Aumasten ladolle
 pikku niittusten nimille
 Kirsti tuo kotahan kävi
130 pienten vaattein pesolle
 paitain Elina prouvan

Elina kodan kohella
 kuuli kovan kolkutuksen
 paukkinan patajen luonna

135 Oh mun Kirsti piikaseni
 älä kolki niin kovasti
 minun pieniä vaattejani
 ej net ole täällä saadut
 vaan on äitini kutonut

HO Kirstipä tuohoon mutkan muisti
 kolkei vielläkin kovemmin
 prouvan pieniä vaatteeja

huora tuo huoppia virutti
 polti puolilta poroksi

145 Huora häijy kiukkuhinen
 älä kolki niin kovasti
 minun pieniä vaatteejani
 älä portto polta niitä

B.

C.

K: Olispa mun lukua

⁹⁵ Vaicka parka palkollinen
 Olet Sinäkin Iso Emändä,
 Ollut Olevin ohesa, —
 Pitkä parran parmahissa -

V: 18. O mun Fråfva kuldaiseini,
 pitäkämme pjenet pitoiset,

nin kuin ennen kin on piretty,

Isännän pois ollesa,
 ottakas me orja työstä,
 häjyn Härkäin perästä.

V: 19. O mun Kirsti pikaiseni,
 tehe itse mitäs tahdot,
 iske kaicki mut tynnyrit,

mutta elä sitä iske,
 kuin on minua varten pryätty.

V: 20. Kirsti tähän mutkan muisti,

tän pä hän esixi iski,

o mun Kirsti pikaiseni,
 toisa tehiti, toisa käskin.

O! mun Frouva kultaiseini
 Pitäkämme pjenet pitoiset,

Nijn kuin ennengin on pi-
 detty

Isännän pois ollesa —
 Ottakat me Orjat työsta
 Häijyen Härkäin perästä

¹⁰⁵ E: O mun Kirsti pijkaiseni
 Tee itse mitäs tahdot,
 Iske kaicki muut Tynörit

Mutta älä sitä iske
 Kuin on mua varten prykäty

110 Kirsti tähän mutkan muisti —

Tomba hän ensin iski

D.

A.

Huorat nuot hyvätkin piijat
150 vaan ej portot puolettakan

Elina tuo kodasta kävi
 pahoin mieliin kammariinsa
 itteksensä siellä itki

Tuonnepa tuo kirstikin tuli
155 huora häijy hävitöinen

Kirsti sano Elinalle:

85 Ohoo Rouva kultaseni
 Pitäkäsme pikku pitoset
 niinkuin ennenkin on tehly

Oh mun prouva kultaseni
 pitäkäm pienet pitoiset
 kansa kempit kestopidot
 isäntämme pois ollessa

isännän pois ollesa ;
 Ottakamme orja työstä
90 häijy härkäen perästä.
 O mun kirsti piikaseni
 tehe itte kuinkas tahdot,
 iske kaikki muut tynnyrit,

160 niinkuin ennenkin on tehty
 Ottakamme orja työstä
 häijy härkäen perästä

mutta älä sitä iske
95 joka minulle on pantu¹⁴)
 Kirsti tähän mutkan muisti

Oh mun Kirsti piikaseni
 tee sä itte mitäs tahdot
165 iske ensin muut tynnyrit
 iske kaiketkin tynnyrit
 älä iske sitä tynnyrii
 joka on pantu minua vasteen
 Kirstipä tuohoon mutkan
 muisti

sen hän iski ensimmäksi.

170 iski ensin sen tynnyrin¹
 piti kempit kestopidot
 juotti joukon joi itekkin
 iski ensin sen tynnyrin
 joka oli pantu prouvaa vasteen

Oohoo kirsti piikaseni
 toisa tehit, toisa käskin.

175 Oh mun Kirsti piikaseni
 toisin teit toisia käskin

¹ Säe (luult. heti) pyyhitty pois.

B.

C.

E! O! mun Kirsti Pijkaiseni —
 Tee mun sian portin päällä,
 Kaunihin Kamarihin,

V: 21. O mun Fråfva kuldaiseni
 mingä mä sianne tehen,
 tehen Ulovin utehen tupahan,
 ylimmäisen hâivin pälle,

sjel on pyssyt paukavaiset,

sjel on Mjekat välkyväiset,

otan kahdet höyhen tynyt,
 otan Iina lakanat,
 ja langa vaipan.

115 Pane kaxi korva tyynyt,
 Kaxi lijna Lakanat
 Ja kaxi villa vaipat —

D.

100 Oohoo Kirsti piikaseni!
tehe minulle nytt sia.¹⁵)

O mun Rouva kultaseni!
mihinkäs sianne tehen?

tehe tupaan pöyrän päähän,
150 pane kahdet liina rairit
pane kahdet höyhen tyynyt
pane kahdet liina vaipat,
pane kahdet nauha peitot.

A.

Jopa aurinko aleni
taivahalla tasasella
laski läntehen levolle
180 Kirsti kävi kammarihin
etehen Elina prouvan

Mihees prouva maata menne
että sianne sioitan
Uotin uuteen tupahanko
185 ylimmäisen portin päälle
Raskas siell' on raskaan
maata
raskas siell' on raskaan nosta
Uotin uudessa majassa
tuvassa tuntemattomassa
190 Tee vaan Klauksen tupahan
paremmat on tutut paikat
Miekat siell' on välkkäväiset
raudat siell' on hohtavaiset
pyssyt siell' on paukkuvaiset
195 Miekat miehillä sodassa
vaaroin veriset välkkyvät
siellä raudat raateleevat
siellä pyssytkin paukkuuvat
seinällä ovat sidotut
200 väsynneenä väijymästä
Tee siis sinne yösianni
pane kaksin villavaipat
pane kaksin vuodiliinat
pane kaksin päänaluset
205 pane kaksin lakanatkin
Kirstipa tuohoon mutkan
muisti
pani viidet villavaipat

- V: 22. Ulovi ylimäinen trenki,
Fråfva teitä tupan käski,
mitäs minä sjellä tehen,
meni hän sinne arvollansa,
Kirsti pikemmin perässä,
yhdexätt lukut lukitti,
sadat teljet teljetteli.
- V: 23. Juoxi sitt Aumasten ladolle,
Pjenten niittysten nimelle,
- O mun Klaus kuldaiseni,

Ulovi emännän makaisi,

tuli hän sjeldä

allapäin pahoisa mjelin,
sytytti tulen tuohen,

pisti valkian nurkan ale,
- O mun Kirsti Pikaiseni,
Eppäs tehnyt nijn kuin kaskin
- 120** Yxin panit korva t nyt
Yxin lijna Lakanat,
Yxin villa vaipat —
- K: O mun Frouva Kultaiseni,
Olovi teitä tupahan kutsu —
- 125** E: Mitästäs minä sjelä teen?
Meni hän sinne arvollansa —
Kirsti kirusti peräsä,
Yhdexän lucku lukitsi,
Taka Teljen kymmneksi¹ —
- 130** Meni sitt Ammasten ladolle
Picku nijttusten perällä —
- K: O mun Clavus kultaiseni
Jopan tuottelin todexi,
Mitan saattelin sanoxi,
- 135** Olovi frouvan kansa maka,

Clavus kohta kotia (< ko-
tio) tuli,

Pisti valken nurkan alle —

¹ Ensin kymmexi, sitten korjattu kymmnexi.

D.

Kirsti vei vallan toiset.

110 Ulovi ylinen trenki!
 Rouva teitä tupaan käski. ¹⁶⁾
 Mitäs minä tuolla lehen?
 menenpä tuonne arvollansa.
 ktrsti pikemmin perässä,
115 yhdeksät lukut lukitti
 sadat tel jet teljetteli.
 Juoksi aumasten ladolle
 pienten niittysten (< niittus-
 ten) nimille:
 „Omun Klaus kultaseni!

120 „Ulovi emännän makasi”.

Klaus lähti tulemahan

alapäin pahossa mielin,
 sytytti tulen tuoheen,
 Pani tulen tervakseehen,
125 laski valkeen nurkan ale

A.

pani viidet vuodiliinat
 pani viidet päänaluset
210 pani viidet lakanatkin
 Oh mun Kirsti piikaseni
 toisin teit toisia käskin

Kirsti kävi kammarista
 meni Uolevin majalle
215 Uolevi ylimäinen trenki
 prouva teitä sinne käski
 Mitästä mä tuolla tehne
 totta ma tuonne sentän käyne
 Kirsti pikemmin perässä
220 yhdeksät lukut lukitsi
 sadat teljet teljetteli
 Juoksi Aumasten ladolle
 pikku niittusten nimille

Ohoh Klaus kultaseni

225 ompa Uolevi nytkin siellä
 lukut ovein lukittuna
 telkeet päällä teljettynä
 Tämä täältäpä tuleepi
 kiivas kiirutti kotia

230 alla päin pahoissa mielin
 tulen tuoheseen sytytti
 pisti tervaksen tiilihin
 valo valkeen nurkan alle
 Sauvu suitseepi tulinen
235 liekki tuima leimahtelee
 polttaa huonen huonehelta

B.

G.

V: 24. Elina Fråfva nuori,
laski lapsen ackunalle

älä pälta Poika lastas,
vaikas palta t pojan tuojan,

Elina klasist sormens pisti,
E: O! Mun Clavus kultaiseni

älä Sormustas kadota,
vaikas kandajan kadotat.

V: 25. Ej ole se minun poikan,
van on se Ulovin poika,
pältan pårton poikinensa,
kansa lauttan lapsinensa.

140 Älä kadota sormustas
Josas kadotat Sormuxen kan-
dajan

Clavus mjekan tupestanda otti
Weti oitis Sormen poicki —

145 Vähä Elina Tuvassa rukoili
Kaicki nurkat palakon,
Tämä vettä vuotakon,
Sixi kuin mä Muorini näne

D.

Elinainen Rouva nuori
laski lapsen akkunalle: ¹¹.

130 omun Klaus kultaseni!
„älä polta poika lastas
vaikkas poltat pojaan tuojan.

Poltan porton poikinensa
mailman lauttan lapsinensa.
Elinainen Rouva nuori
Kätensä hän pisti maalle:
135 „O mun Klaus kultaseni!
Älä sormustas karota
vaikkas kantajan karotat".

Klaus katkas miekallansa
sormen poikki sormuksesta.

140 Elinainen Rouva nuori
sano viimeen veikollensa

A.

Viell' on paikka palamata
viell' on Elina elossa

240 Laski lapsensa pienuisen
itkeväisen ikkunalle

Ohoh kultan Klaus kultan
älä polta poika lastas
vaikkas poltat pojan tuojan

älä sormustas kadota
vaikkas kantajan kadotat

Pala portto poikineskin
mailman lautta lapsineskin
ej se ole minun poikan
vaan on ison Uolevin poika

250 Kirsti tuo puodiin poikesi
sieltäpä tuo kruutia kanto
kanto Klauksen kätehen
Pane panni pahoja jauhoj
terva tynnyrin sekahan
255 että paremmin palaisis

Tuopa tuolta Elina prouva
varo Uoti veljetänsä

B.

V: 26. Ulovi minun veickan,
menes Muoriani käsken,

O mun Muori kuldaiseni,
Fråfva tejtä sinne kutsu
(< kuttu)

C.

Meneppäs Trengi Muorini
kotio
Käske händä tänne tulla —

150 Trengi toj Suomelan tuli
O! mun Muori kultaiseni
Frouva teitä Lauckohon
kutsu

V: 27. Wäi vai minua vaivasta vaimo

Vatetin itseni edestakasin,
kuinga ljene tyttäreni,
hyvin kyllä Muori kulda.

M: Voj, voj, minua Vaimo valju
Kuingan suin suckiani,

155 Suin ain edestakaisin,
Kuinga ljene tyttäreni —
Hyvin kyllä Muori kulda —
Kucko sjelä kuldatan,
Kana sjelä kaldatan,

160 Picku Prinsin pitoon —

M: Voj, voj, minua vaimo valju,

Kuingan puin pukujani,
Puin ain edestakaisin —
Voj voj minua vaimo valju
165 Kuinga ljene Tyttäreni?
Hyvin kyllä Muori kulta —

D.

„:O mun Veikko kultaseni!

menes kāskeen āiteheni.

Weikko meni menoansa:

145 „O mun Āite kultaseni!
Rouva teitā Laukkoon kuttu

Woi minua vaivasta vaimmo!

Kuinka suin sukkiani?

suin noin edestakasin,

150 Kuinka lienee tyttāreni? ¹⁸⁾
hyvin kyllā āite kultan.

Woi, minua vaivasta vaim-
moo!

Kuinka kengin kenkiāni?

Kengin noin edestakasin.

155 Kuinka lienne tyttāreni?

Hyvin kyllā muori kulta.

Woi, minua vaivasta vaimo!

koska hamehrin hameitani

hamehrin noin edestakasin,

160 Kuinka liene tyttāreni?

hyvin kyllā muori kulta.

Woi, minua vaivasta vaimo!

koska trōijyn trōijyjāni,

trōijyn edestakasin

165 kuinka lienne tyttāreni?

hyvin kyllā muori kulta.

Woi, minua vaivasta vaim-
moo!

A.

Ohoh Uoti oma veljen

mene kāske āitinni tänne
pyydā joudulla tulemaan
260 puhu paremmin kuin onkan

Oh mun muori kultaseni
tyttārenne teitā kutsu
pyysi joudulla tulemaan

265 Kuin tuo puki puukuansa
puki kaikki eestakaisin

Voi minua vaivasta vaimoo
kuinka hameetin hameeni
hameetin kaikki eestakaisin
270 kuinka liekān .tyttāreni

Hyvin kyllā muori kulta

Voi minua vaivasta vaimoo

kuinka sukin sukkiani
sukin kaikki eestakaisin
275 kuinka liekān tyttāreni

Hyvin kyllā muori kulta

Voi minua vaivasta vaimoo
kuinka kenkiin kenkiāni
kenkiin kaikki eestakaisin

280 Kuinka liekān tyttāreni

Hyvin kyllā muori kulta

B

C.

M: Kuingan levin lijnojani
 Levin ain edestakaisin,
 Kuinga ljene tyttäreni —
 170 Hyvin kyllä Muori kulda —

V: 28. Wâi vâi minua vaivasta vaimo, M: Aij, aij Laukosta Saukin
 sauhu Laukosta näky, suitse,
 sauhu Klaun kartanosta. Savu Clavuxen Kartanosta —

Kanan pajat kaltatan,
 Lampaita slahdatan,

Lambaita slahdatan,
 Sikoja Korvetan

pjenen Prinsin Ristijäixi (< 175
 Ristiiäixi)

Picku Prinsin pitoon —

V: 29. Kuin hän sitten sinne tuli,

D.

A.

kuinkan myssyn myssyäni
myssyn noin edestakasin,
170 kuinka liene tyttäreni?
hyvin kyllä äite kultan.
Woi, minua vaivasta vaimmo
kunka liitin liinastani,
liitin noin edestakasin
175 kuinka liekän tyttäreni?
hyvin kyllä muori kulta.

Tuli tielle edemmäksi
sauvu Laukosta näkyypi
sauvu (< tuli) Klauksen kar-
tanosta

Woi, minua vaivasta vaimo **285**
 Sauhu Laukosta näkyy
 Sauhu kurjen kartanosta,

180 kuinka liekän tyttäreni?
 hyvin kyllä äite kultan. **290**
 Woi, minua vaivasta vaimo-
 moo!
 tuima käry tulee täältä,
 kuinka liekän tyttäreni?
185 Hyvin kyllä muori kulta,

Voi minua vaivasta vaimoo
sauvu Laukosta näkyypi
sauvu Klauksen kartanosta
mitäs tuolla tehtänekän
kuinka liekän tyttäreni
Hyvin kyllä muori kulta

Kukon poiaat kuitataan,
Kanan pojaat kaltataan,
pienen pirtisten pitohin, **295**
Poika lasten polkusiksi. *

190 Kun hän pääsi kartanolle

Sikoja¹ siellä lahdatettiin
sikoja siellä korvettiin
kukkoja siellä kuukattiin
kanoja siellä kaltattiin
pienen prinsin ristiaisiksi
pienen poikasen poluksi
poika lapsen polkumiksi
Kuin kävi Klauksen kar-
tanolle

¹ Korjattu päälle: lampaita.

B.

laski itsensä polvillensa,
 oman Wävynsä etehen,
 o mun Klaus kuldaiseni,
 ota pois Poika tulesta,
 vaka Vaimo valkiasta,

anna mennä muille Maille,
 töitänsä häpeilemän,
 jälkiänsä pilomahan.

V: SO. Älä van mun Klaus kuldan,
 ota panni pahoia jauhoia,
 Terva tynnyri lisäxi,
 heitä tonne tulehen,
 ehk se paremmin palane.

V:31. O mun Elina parkan,
 mixex ollu mielin kielin
 porton kansa

o mun Muori kuldaiseni,
 mitäs on tehty väryttä,
 värtti neulan silmättömän.

C.

Muori toj laski kontillensa
 Oman Wävyns eten:
 M: O mun Clavus Kultaiseni
 Ota pois poika tulesta,
 180 Vaka vaimo valkiasta,

Anna mennä muille maille
 Töitänsä hapemän,
 jälkijänsä piloman —

K: Älä vaan mun Clavus kultan
 185 Ota panni pahoja jauhoja,
 Terva tynnöri lisäxi,
 Ehk se paremmin palane
 Heitä tänne tuleseen —

M: O mun Elina Kuldaiseni,
 190 Mahdoit olla mjelin kjelin
 Huoran porton kansa —

E: Ej ole syytä pienindäkän
 Ej edes neulan teräkän —

Tämä Nurcka palakoon,
 195 Koskan Muorini nain —

D.

lankes polvillensa maahan
 oman vävynsä eteen:
 „Omun Kurki kultaseni
 ota pois elina tulesta

300

195 jälkiänsä piiloomaan
 töitänsä häpeilemän". ¹⁹⁾
 Poltan porton poikinensa
 mailman lauttan lapsinensa

310

200 O mun Elina kultaseni,
 mikses ollut mielinkielin,
 mielin kielin portonkanssa?

315

Kirsti vastas kiukkusesti:

„mitäs on tehty vääryyttä,
 päälle neulan silmättömän?

205 Kirsti huorra kiukkusansa
 sano Klaus Kurjellensa:
 „O mun Klaus Kultaseni
 otta panni pahoja jauhoja
 terva tynnyri lisäksi, ²⁰⁾
 210 ehkä hän paremmin syttyne,

A,

laski kohta polvillensa
 maaliaan vävynsä etehen

Ota pois tuo tuolta tulesta
 vaka vaimo valkehesta

En ota tuota tulesta
 porttoo pojes valkehesta
 305 siksi valkeen vintinkin
 hyvän huonehen hävitin

Anna mennä muille maille
 elkeänsä piilomahan
 töitänsä häpelemään

Olkoon siellä Uolen huora
 palakohon poikain portto

Ohoh vähä Elinani
 mahdois olla mieliin kieliin
 mieliin kieliin porton kansa
 315 Kärsiä kirstin kiukkuja

Ohoh oma muori kultan
 ej ole syytä vähintäkän
 neulaa silmätöintäkän
 tein kaikki mitä taisin
 320 tein päälläkin vähäsen

B.

C.

Ej sitt enä mitän menestyn
Laukosa

V: 32. Klaus istu kartanolla,

200

sekä suri että itki,
Jesus Äijänä (< Äiiänä)
käveli

Kuoli Tallillinen Hevoisia,
Navetollinen Eläimiä,
Kaicki kuolit korsi suhun
Kaaduit kaurajen nojalle
Clavus Kurki mjes kamala,

Sekä istu että itki —
Jesus Äjänä käveli —

D.

A.

Se oli meno parahan
 prouvan
 nuoren Elina emännän
 kansa kauniin kasvoiltansa
 että töissänsä taitavan ,
 325 puhtaan aina puheissansa
 siivon puoli sanoissakin

Kauan kaipaa kansa kaikki
 itkee sinua alalliset
 ikävöitsee ylemmätkin

330 Olis ottanut hyvästi
 itkevältä äidiltänsä
 vaan jopa raukesi raukka
 lenti liekkien sisähän
 rinnalle poikainen pieni

335 Se oli meno parahan
 prouvan
 se oli hukka huonehenkin
 kansa kaunihiin tavarain
 sekä kullin kiiltäväisen
 että hopian hohtavaisen

340 Klaus tuo asu kirstinensä
 Uotin uudessa tuvassa

Kaikki kaikkienansa katovat
 laiho puuttuupi pellolta
 eikä kasva kauramaatkin
 345 kulo poltti parahat paikat
 kuiva kukisti loputkin
 Hevoisia talli täynnä
 Nautoja navetto täynna
 kuolit kaikki korsi suuhuun

350 kaaduit kaurajen nojalle

Klaus istu tallin kynnyksellä,

sekä istu että itki. ²¹.)

Jesus harmaa takki tuli pihan:

Klaus istu (<itki) kynnyk-
 selle

sekä istu (< itki) että itki
 Jesus äijänä käveli

B.

mitäs itket Klaus Kurki,
kyll on sytä itkemistä,

sytytin syleni täyden,
Waimoni valkian vajotin,

Talli täysi Hevoisia,
Navetto täysi Eläimiä,
kaicki kuoli korsi suhun
katu Kauraien noialle.

V: 33. Kyllän tiedän Elina Frofvan,
missä on Elina Frofva,
Ylimmäises Ymmärkissä,

pieni Poikainen sylissä,
Kuren kyntilän edessä,

Ulovi oven edessä.

V: 34. Kyllän tiedän Klaus Kurjen,

missä on sitt Klaus Kurjen,
Alimmaises Helvetissä,
alimmaisen portin alla,
Kannuxet vähän näky,
Jalat alta kilusta.

V: 35. Kyllän tiedän tiedän Kirsti
huoran,
missa on sitt Kirsti Huoran,
alimmaises Helvetissä,
alimmaisen portin alla,
pallmikot vähän näky,

jalat alta kilusta.

C.

Mitäs itket Clavus Kurki?

C: Kyll on syytä itkemistä,
205 Vaivasa valittamista;

Poltin, poltin Puolisoni,
Sytytin hyvän Sylini,

Kuoli Stallinen hevoisia
Navetollinen Eläimiä,
210 Kaicki kuolit korsi suhun,
Kaatuvat Kaurajen nojalle —
J' Älä itke Clavus Kurki,
Kyllän tjedän Elina Frouvan
C: Kusast ombi Elina Frouva,
215 J' Ylimäises Taivahisa,

Kuuden kyntilän edes,
Kulda Kirjainen kädes,
Pjeni Poikainen sylis —
Olevi oven edes —

220 J' Kyllän tjedän Clavus Kurjen

C: Kusast ombi Clavus Kurki,
J' Alimmaises Helvetissä,

Vähän Kannuxia näky —
Pickaraista kumotta —

225 J' Kyllän tjedän kirsti huoran —

C: Kusast ombi Kirsti huora?
J' Alimmaises Helvetissä —

Vähän palmikoita näky —

D.

„Mitäs itket klaus kurki? —
215 Kyllä on syyssä itkemistä,
 vaivassa valittamista.

Sytytin syleni täyden,
 vaimmoni valkiaa vajotin.

220 Tallin täysi hevosia,
 naveton täysi eläammiä
 kaikki kuoli korsi suuhun
 Kaatu kaurajen nojalle.

Kyllän tiedän Elina Rouvan²³)
 Missäs on Elina Ruova?
225 Ylimmäises' ymmärkisä,
 ylimmäisen portin päällä,
 Jesuksen Jalkaiin juuressa
 Kuuden kyntilän edessä

230 pieni poikanen sylissä
 Ulovi Oven edessä. —
 Kyllän tiedän Klaus Kurjen,

Missästä on Klaus Kurki?
 alimmaisessa helvetissä
 alimmaisen portin alla;
235 vähän kannuksia näkyy
 jalaat alta Kiiluttapi.
 Kyllän tjeđän kirsti huoran.

Missästä on Kirsti huorra?
 alimmaisessa helvetissä
240 alimmaisen Portin alla
 Palmikoita vähän näkyy.

Jalaat alta kiiluttaavat.

A.

Mitäs itket Klaus Kurki
355 Kyll on syytä itkemistä

siit' on sydämen kipeä
 ettän poltin puolisoni
 sytytin syleni täyden
 vaimon valkeella valotin
360 poltin pienen poikaseni
 Hevoisia talli täynnä
 nautoja navetto täynnä
 kuolit kaikki korsi suuhuun
 kaaduit kaurajen nojalle

365 Kyllän tiedän Elina prouvan
 Missäs on sitte Elina prouva
 Ylimmäisesä taivaassa

kuuden kynttilän edessä
 Jesuksen jalkain juuressa

370 pikku poikainen sylissä
 Uolevi oven edessä
 Kyllä myös tiedän Klaus
 Kurjen

Missäs on sitte Klaus Kurki
 alammaises' helvetissä

375 kannukset vähän näkyvät
 jalat alta kiilustaavat
 Kyllä viellä tiedän Kirsti
 huoran

alammaises helvetissä
 alammaisen portin alla
380 palmikoita vähän näkyypi
 silkit päihin sidottuna

B.

V: 36. Klaus sitt lähti menehen,
 pisti pillit Säckihinsä,
 soitti suolla mennessänsä,
 järähytti Järvenpässä,
 kaiahutti Kangahalla,

toi oli meno nuoren miehen,
 kansa nainen urohon,
 Kirsti Rackina perässä.

Slut,

C.

Clavtrs toj ajohon lähti,
 230 Pisti pillit säckihinsä,
 Soitti Suolla mennessänsä

Ajoi päin sula merta —

Kirsti Rakkina peräsä —
 235 *Toj oli meno Nuoren Mjehen*
Kansa nainen Urohon.

D.

245 Klaus toi lähti ajamaahan ²³⁾
 Pisti pillit säkkihinsä,
 soitti suolla mennessänsä;
 Kajahuttu kankahalla, ²⁴⁾
 Järähytty järven päässä. ²⁵⁾

Se oli meno nuoren miehen

Kisti rakkina perässä

A.

385 Klaus tuo ajohon lähti
 pisti pillit säkkihinsä
 soitti suolla mennessänsä
 järähytti järven päässä
 karahutti kankahalla
 Ajo päin sulaan merehen
 aaltoihin upottikse
 390 Se oli meno nuoren miehen
 kansa naineen urohon
 Kirsti rakkina perässä
 Kirja on kirjoitettuna
 löytyy Laukosta mäeltä

D-tekstin lisät.*Claës Kurki.*

249 Runverser lång.

Tekstin edellä olevat huomautukset.

Koko asia on tapahtunut Wesilahden pitäjässä.

Claës Kurki oli Laukon-kartanon haltia.

Suomela oli sen talon nimi josta hän meni naimaan Elinaa. —

Laukon kartano on soukalla maan-suonella. Järvi on kahden puolen, ja koivumettää edessä ja takana. Emä kirkkoon luetaan puoli penikulmaa, järvimatkaa, jossa myös Laukon Muuri hauta on. — nytt on se muutettu kappelin.

Suomela on Lihmon joen rannalla Etelään päin laukosta.

Elinan Isästä ej tietä mitään, ej myös hänen äitensä, ejkä Wiiden veljensä nimestä.

Tekstin alla olevat huomautukset.

- 1.) Sano Elina äidellensä.
- 2.) kysy äite.
- 3.) Elinan vastaus.
- 4.) Kysy Klaus Kurki Elinan äideltä.
- 5.) Vastasi äite Kurjelle.
- 6.) Sanoi klaus Kurki.
- 7) vastas Elinan äite Claës Kurjelle.
- 8) Klaus kurjen vastaus.
- 9) vastasi Elina Kurjelle.
- 10) Claes Kujer vastaus.
- 11) Katteli Kateilla sillmin Laukon kartanon klasista Klaus Kurjen tuloo, Elinan kansa.
- 12) Kirsti, (Kurjen jalka vaimmo) Oli kauvan aikaa sanonut Elinan yhtyyttä pitävän trengin kansa jota ej Kurki uskonut; mutta kirsti lupasi sen todeksi näyttää jos kurjen piti pois menemän;

jonka tähden hän lupasi mennä pohjan maalle, vaik ej mennytkän kuin niitty latoon, vähän matkaa laukosta.

13) Elina oli raskaana; juri viimmesillä.

14) ristiäs Juominen, joka oli hälle pantu.

15) Elina tuns iittensa jo kipeeksi

16) kuin kirsti sai kipeen Elinan mata lapsen vuoteesen, juoksi hän ulovia sinne kāskeen, valehrellen Elinan häntä kāskeneen.

17) Jonka hän siinnā samasa oli saanut.

18) vaikka ej poika puhunut äidellensä asia, niin oli äite kuitenkin peloosansa tyttārestānsā, ja tyhmistyksisānsā veti sukat nuriin jalkaansa niinkun sitte kaikkimuutkin riepunsa.

19) sen hän sano kurjen mieliksi, saadaksensa elinan paremmin pois,

* Ristiāisiksi —

20.) kuin ei kurki ensimmäisellä viritöksellä saanut huonnetta viriāmān, niin pani hän kirstin kāskeyllā, jauhoja ja tervatynnyrin lisāksi, Josta sitten koko kartano palo.

21) Kun koko Laukon kartano hevosinensa päivinensä oli palanut ettei Kurjella enāā ollut päänsā pistettävä, niin hän katu työtānsā itkemällä

22) Jesuksen vastaus.

23) Sanotaan kurjen istuneen vaunuinsa ja ajaneen parihevosilla Tuhnun kalliolta alas järveen.

24) ampu pysyllā lähteisānsā

25) ampu toisen kerran rannassa —

Lopussa on „Lisāys”.

Joss kurki, niinkun sanootaan, ajo vaunusansa parihevosilla Tuhnun Wuorelta Järveen; niin oli kirstillānsā ruottin neljānnes perāsā juoksettava. Ja hyvān hetkahdoksen sai he molemminkin alas hypātesānsā, Sillä vuori on jyrkkā, ja ākkināinen kumminkin neljān taikka viiden sylen korkonen veden pinnasta, en sittenkān

Ole korkeemmasta paikka mitannut. Wuoren sisään käy järveltä isoo kolmi-loppinen läpi Δ aluusta mahtus mies hevosen selääsä sisään, mutta vähittäin tule läpi mutkalliseksi ja pikkuseksi että mjes tuskin mahtuu kontamalla. vanhan puheen jälkeen pitäs sen käymän Laukon kellarin saakka; mutta en minä sjellä Ole kennenkään kuullu pitkällä käyvän, muuta kuin lävellä. Kerran olen ittekin lapsena siellä ollut toisen, vähän mjehekkämmän kansa kuin itte olin; mutta kuin hän sano: „joka sinne pidemmältä menee viedän ijäksi, niin ettei ikinä palaa". Se pelootti minua etten ole sen erän perästä sinne menny, — mutta kuin nytt menisin kotomaileni niin en myös sitäkän kattomata jättäs. —¹ vaikka se oli Kotoni (Hukian) maalla, parin kiviheiton päässä, Sierimon lahdessa, paatti valkamalla. Sisäpuolelta on se pienillä kivillä laskettu hyvin siloseks, ja sanotaan vanhaan aikan asuneen siinnä ihmisiä. Pirun pesäksi on sitä kuttuttu, ja kuuluu vieläkin kuttuttavan.

Gottlundin kopia Klaus Kurck ei eroa Granlundin muistiinpanosta sanottavasti muussa kuin välimerkityksessä. Sen lopussa on seuraava Gottlundin huomautus: Denna Runa har blifvit upptecknad, såsom en gammal Tradition sjungen af en Gubbe i Vesilax Socken G:nd.

A-tekstin lisäys.

Traditionen säger att händelsen som förefallit i Wesilax Socken och på Laucko Säteri gård derstädes, timat vid sl. af 1600 eller vid början af 1700talet. — Elina var hemma ifrån Suomela By i samma socken 2 $\frac{1}{2}$ fjerdedels mil aflägsset öfver en del² af Wesilax sjön. Mera har jag icke bekant utaf traditionen. — Aumas ladan och lilla ängen skola ännu kunna uppvisas. Byggningen skall hafva stått närä den som nu är byggd på Laucko. (Lisäys on runon jäljessä).

¹ Ajatusviivain välille panemani osuus on perästäpäin lisätty.

² Sanan päälle kirjoitettu vik.

B-, C- ja A-tekstien kieliasusta, iästä ja kirjoittajista.

1. B-teksti kielellisessä suhteessa.

1. Ortografia.

Tärkeimmät ortografiset omituisuudet ovat seuraavat:

a) kahdennettu *kk* on merkitty *ck*:lla: Wacka, ruockia, kaicki, ackunalle j. n. e.

b) *ts* on tavallinen; esim. Neitsy, Neitsyttä, katseli, kutsu (imperf.), itseni, itsensä; mutta myös kaite (lue: *kaittee* = kaita, kaitsea), kälkittet, lukitti. Nämä *tt*:t perustuvat tietysti Vesilahden murteeseen, jossa on $\zeta\zeta > tt$ suoritettu.

c) *o* on usein merkitty ruotsalaisittain *å*:lla: pårton, fråfvan, Kårassa, pajat, Kälkittet, pälta, Våi våi; larålle.

d) *ie*-diftongi on tavallisesti merkitty *je*:llä: Pjenten, Pjenen, ljene, sjellä, sjel; mutta myös: tiedän.

e) pitkät vokaalit on säännöllisesti merkitty yhdellä merkillä: katu (= kaatui), van, pässä, pika, vikot, vimmejset, kinni, muta, mut, suhun, myrä (= myydä); ruocki, ylpäämpä (part.) j. n. e.

f) *i*-lopp. diftongien jälkikomponentti on usein merkitty *j*:llä: mejl, tejlä, Ej, Nejsyttä, tujman; mutta osittain myös *i*:llä: toinen, vai, taida.

Käsikirjoituksen ortografiset omituisuudet viittaavat 1700-luvun loppuun tai mahdollisesti myös 1800-luvun alkuvuosiin.

2. Kielelliset omituisuudet.

Kirjoittaja on pääasiallisesti noudattanut Vesilahden murretta. Huom. edellisen osan b) kohdassa mainitut *tt*-muodot. Edelleen *r*- (< (*ð*-)muodot: Kårassa, larålle, Kuren (= kuuden), myrä, pirretty, säres (säckihin Ävästä); myös *d*: Pöydän, täyden, taida, tiedän. Samoin muutamat diftongittomat muodot: ajo (= ajoi), kutsu, katu (= kaatui); mutta toisaalta annoi (= antoi), pahendais, vieläpä avais, makaisi (imperf.). Vielä: tehen, tehit, tehe = teen, teit, tee, menes Muoriani käsken (lue *käskeen*), Klaus sitt lähte menehen; ale = alle; esixi; pryätty j. n. e.; Ottakas me (— ottakasme) perustuu

tietysti myös kansanrunon kieleen. Mainittakoon vielä viimeksi, että inessiivissä *ssa* loppu on *sa* loppua yleisempi; Vesilahdessa on *ssa*.

Muutamat muodot viittaavat siihen, että muistiinpanija olisi ollut itäsuomalainen tai ainakin itäsuomalaisen runokielen tuntija. Sellaisia ovat: *elä* (= *älä*; huom. kuitenkin *Ävästä* = *evästä*), *niit-* *tysten* (länsimurteissa *niittä*, samoin tietääkseni Hämeessä), *Nejt-* *syttä* (länsimurt. v. 1800 seud. *neittettä?*), *sjemenyttas* (= *siemenyt-* *täsi*). Mitään varmaa ei kirjaanpanijan kotiseudusta sentään voi mennä sanomaan.

2. C-teksti kielellisessä suhteessa.

1. Ortografia.

Ortografisista omituisuuksista on mainittava seuraavat:

a) Kahdennettu *kk* on säännöllisesti merkitty *ck*:lla: Vackanen, kaicki, lyckäis, flicka raucka, säckihin, Nurcka j. n. e. Vain kerran on sen merkinä *kk*: Vakkases (= vakkasessa).

b) *ts* on säännöllinen; esim. Katso, inf., kutsu (= kutsui), suitse, itse, lukitsi. Kuitenkin myös *tt*: Katto = katsoo, katteli.

c) *ie*-diftonki on merkitty *je*:llä; esim. Mjekallansa, Pjenet, sjelä, mjelin kjelin, mjes.

d) *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentti on merkitty *j*:llä ja pitkä *i* *ij*:llä, esim.: *toj* (lue *toi* = tuo), *Ej*, *Voj*, *voj*, *pijkajseni*; — *pijka* (ja *Pika*), *Vijsi*, *kijni*, *lijna*, *nijn*.

e) Huomattakoon vielä *g* sanassa *tygö* sekä *lt* ja *nt* vaihdellen *ld:n* ja *nd:n* kanssa.

Ortografian perustalla saattaa, kun lisäksi ottaa huomioon ranskalaiset kirjaimet, väittää, ettei käsikirjoitus ole syntynyt ennen v. 1770 seutuja; todennäköisesti se on 1800-luvun alusta.

2. Kielelliset omituisuudet

osoittavat muistiinpanijan olleen lounaismurteiden alueelta. Huomattakoon erityisesti seuraavat lounaissuomalaiset piirteet:

a) Karejähan (lue *Kärejähän*), kärejihin; *kärejä* < *käräjä* rajoittuu Turun ja Rauman väliselle lounaismurteiden alueelle.

b) Loppuheitosta mainittakoon (ei vesilahtelaiset) esimerkit: Älä minua Clavull anna. Käsi Clavuxen kädes, Pohjan Noittajen seas, Sinun sitt verasa käytän, Frouva sitt randahan tuli, O! mun vähä Elinan, Älä vaan mun Clavus kultan, Elina klasist sormens pisti, Ej sitt eriä mitän menestyn Laukosa (suorasanaista lisäystä), Kusast ombi Elina Frouva, Ylimäises Taivahisa, Kuuden kyntilän edes, Kulda kirjainen kädes Pjeni poikainen sylis Olevi oven edes y. m. *Huom.* Huvittava erikoispiirre (loppuheitosta aiheutunut) on se, että adessiivi ja allatiivi osittain ovat toisiinsa sekaantuneet. Pjenden niyttusten perällä (= perälle) esiintyy kahdesti.

c) Saukin, myös Savu.

d) *f* ja konsonanttiyhtymät *fl*, *fr*, *kl*, *pr*: finiä, flicka, Frouva, frouvan, klappa, klasist, prykätty; vieläpä slahdatan.

e) *nn* > *n*, *ll* > *l*; esim. Kijni, Tulenosta, heitanosta, Isanän, täälä (mutta myös täällä, pahennais — huom. kuitenkin tässäkin heikko aste).

f) Noittajen; *tt* perustuu tai voi perustua lounaissuomalaiseen ääntämiseen.

g) Ole kauvas menevänänsä. Kansa on laulanut menevänäs. Kirjoittaja, joka on ollut kotoisin *ns* > *s* alueelta (*poikas* — poikasi ja poikansa), on erehtyen korvannut *s:n* tässäkin *ns:llä*.

h) Huomattakoon vielä sana tynnöri, tynörit sekä *ea* > *ē* ja *ea* > *ia* vaihdellen.

Edellyttämällä, että tämän käsikirjoituksen tekijä on ollut kirkon miehiä,¹ ei meillä ole paljon valitsemisen varaa. Ainoastaan kolme 1700- ja 1800-lukujen pappia voi tulla kysymykseen.

¹ Tähän otaksumaan antavat aihetta m. m. Sakari Topelius vanhemman sanat »Suomen Kansan Wanhoja Runoja" kokoelmassa Neljännen Osan Esi-puheessa: »Näitä Runoja kokoillesani, joista vielä yksi tai kaksi vihkoa mahtaa ilmantua, olen keksinyt että siellä ja täällä, erinomattain wanhoisa Pappi-suwuissa löytyypi kaikenmoisia Runokirjotuksia, wanhoista ajoista säilytettynä".

Ensimmäiseksi mainitsen Adolph Wahlbergin, josta lähteeni¹ tietää seuraavaa: Son till Sågskrifvaren Jacob Wahlberg i Hinnerjoki. Borealis, född 1775. Stud. 1797. Ord. 1800. Sockneadjunct 1811. — Wahlberg on tietysti opiskellut osittain H. G. Porthanin johdolla, eivätkä ajan kansanrunoharrastukset ole saattaneet olla hänelle vieraita. Huomattava on kuitenkin, että C:n käsiala on vanhanpuolisen miehen ja että sen johdosta Wahlbergin edellä kenties olisi mainittava Henric Telenius (Borgare Son ifrån Åbo), född 1728. Kapellan (Tottijärvellä) 1760. Död 1797.

Kolmas mahdollinen on David Wegelius, joka kuoli Vesilahden kirkkoherrana. Hänestä tietää Strandberg seuraavat seikat: (Son till Sockne-Adjuncten i Tammela Daniel Wegelius), född 1726. Stud. 1745. Ord. 1749. Bataillons-Predikant vid Björneborgs Regemente 1751. Kapellan i Tavastkyrö 1759. Pastor i Wesilax 1769. Predikat vid Prestm. 1775. Prost 1789. Död 1806.

Käsialoja vertailemalla voisi mahdollisesti saada C:n kirjoittajan lopullisesti selville. Kunnes tuo vertailu on toimitettu, meidän on tyydyttävä osoittamaan vain näitä kolmea henkilöä, joiden kielten lounaissuomalaisuus saisi selityksensä heidän kotiseudustaan tai (kolmannessa tapauksessa) sen ja lounaismurteiden alueen läheisyydestä.²

Vesilahtelaisuutta ei C:n kirjoittajassa huomaa. Hän on kyllä käyttänyt murretta, mutta ei runon, niinkuin B:n ja varsinkin D:n kirjoittajat, vaan lounaismurretta tai silloisen kirjakielen ja lounaismurteiden kompromissimuotoja.

¹ C. H. Strandberg, Åbo Stifts Herdaminne I. Turku 1832.

² Korrehtuurilisäys. Wegelius ei tule kysymykseen, koska hänen käsialansa huomattavasti eroo C:n käsialasta, niinkuin minulla Vesilahden kirkonarkistossa on ollut tilaisuus todeta. Sensijaan C:n käsiala erittäin hyvin sopii juuri Teleniuksen käsialaan, joten tämä käsikirjoitus on syntynyt ennen v. 1797. Lönnrot on luultavasti saanut sen Teleniuksen vävyltä ja seuraajalta Immanuel Forssilta (synt. 1766, pappina Tottijärvellä 1798—1840). Forssin oma käsiala taas muistuttaa suuresti B:n käsialaa. B on todennäköisesti keski-ikäisen miehen kirjoitusta ja Forssin kirjoittamana siis 1810 seuduilta. Asian selville ottamisessa on minua avustanut pastori K. K. Aalto.

A-tekstin kielestä.

I. Ortografia.

Mitä ortografiaan tulee on huomattava:

- a) *k* on merkitty uudenaikaisesti;
- b) *mp*, *nl*, *nk* (= *rjk*) samoin;
- c) *ts:n* rinnalla on toisinaan *tt* (ja kerran *t*);
- d) kahdennetut kerakkeet on merkitty uudenaikaisesti.
- e) Sekä lyhyet että pitkät ääntiöt merkitty uudenaikaisesti,

myös sanan ensi tavua edempänä.

f) Kaksoisääntiöt on myös merkitty uudenaikaisesti; ainoa poikkeus on *Ej ej* eri kert.;¹ huom. (pahoja) jauhoj 253; pojes = nykyk. pojes 304 perustuu ehkä ääntämiseen.

Suurin piirtein katsoen voi sanoa, että A:n ortografia kuvas-
taa jotenkin uskollisesti sitä, jonka tunnemme 1800-luvun alku-
puolen parhailla kirjailijoilla (erittäin Juteinilla hänen „perustussuo-
messaan”, Beckerillä Turun Viikkosanomissa ja Sakari Topeliuksella
hänen runojulkaisuissaan).

2. Kielenkäyttö.

A:n kielenkäyttö viittaa monessa suhteessa alotteliijaan. Kir-
joittajalla ei ole kiinteää johdonmukaisuutta: hänen uusmaalainen
kotimurteensa on suuressa määrin sekoittunut silloiseen, muuten-
kin kirjavaan kirjakieleen; runokielen muotojen tavoittelu on teh-
nyt sekamelskan vain suuremmaksi. Suoranaisia kielivirheitäkin
on muutamia.

Jonkinlaisen yleiskuvan saamiseksi ryhmitämme hänen kie-
lalliset omituisuutensa seuraavien otsakkeiden alle: sammattilaisuu-
det, suorat ja välilliset, Turun Viikko-Sanomien kielen vaikutus,
runokielen muotoja, suoranaiset kielivirheet (jotka ovat johtuneet
tekstin kirjoittajan silloin vielä puutteellisesta suomen kielen tai-
dosta).

¹ Tämän sanan Lönnrot on j:llä kirjoittanut myöhemminkin, epäilemättä
ruotsin mukaan (vrt. r. ej, nej); se esiintyy j:llisenä esim. Lönnrotin kirjeessä
Keckmanille helmik. 11 p. v. 1833.

a. S ammattilaisuudet.

Omituisimmat Lönnotin kotimurteestaan saamista muodoista ovat ne, joissa vokaalien tai konsonanttien *laajuus suhteet* ovat toiset kuin useimpain maamme murteiden ja niiden mukaisen kirjakielen.

Sellaisia ovat: *vasteeni* (merk. minua vasten) 15, 34, 42, *vasteen* 168, 174 (L. on ehkä käsittänyt nämä muodot illatiiveiksi?); illatiivit: *maakaan* 300, *suuhuun* 349, *työhöön* 48, 52, 66, *tuohon* 140, 206 (niiden rinnalla *päihin* 381).

Illatiiveista voi erikseen huomauttaa sellaista kuin Mihees 182 = *mihin* < *mihen*, jossa puolipitkä länsiusmaalainen (ja lounaissuomal.-satakuntal.) vokaali on käsitetty pitkäksi tai merkitty niinkuin pitkäkin. Tämä muoto on asetettava samalle tasolle kuin partitiivit *pereettä* 49 ja *hameetta* 94; samoin *hameetin* (= hametin, hamehdin) 268—69. Tähän kuuluu vielä *uloos* 123 = *ulos* (lounaissuom. *ulos*); vrt. kuitenkin hämäläismurt. *ulos*.

Erittäin huvittavia ovat myös instruktiivit: *päiviin* (pahoin päiviin kuolettaapi) 59, *mieliin* (kävi . . . pahoin mieliin kamma-riinsa) 152, olla *mieliin kieliiin* 313—14; samoin *keskeen* 44 = kesken.

Sammattilaiset laajuussuhteet ovat myös vieneet siihen, että ero n. s. supistuvaisten ja muiden verbien väliltä on kadonnut; samoin ovat n. s. supistuvaiset nominit taivutuksessaan tulleet muiden vokaalivartaloisten nominien kaltaiseksi; esim. *vasti*, *rupi*, *katki* = vastasi, rupesi, katkesi, *pelkää* inf. j. n. e.; *porsii* porsaita, *pensois*, *vierajen*, *huonesa*, *vaattet* j. n. e. Substantiiveja on Lönnot A:ssa toisinaan käsitellyt näin sammattilaisesti: *puhejas* 118, *vaattein* mon. omanto 130, *vaaltejani* 137, *huonessani* 61, *huonen* (*huonehelta!*) 236. Omituisia sekamuotoja ovat *vaatteeja* 142, *vaatteejani* 147.

Potentsiaalimuoto (mahtotapa) on L:lla säännöllisesti taipumattomana (ehkä Sammatin murteen mukaan?) ja sen loppuna lyhyt vokaali. Näin: Mihees prouva maata *menne* 182, Mitästä ma

tuolla *tehne* totta ma tuonne sentän *käyne* 217—8, mitäs tuolla *tehtänekän* 288.

Vahvistavan kin-partikkelin (apusanan), joka A:ssa aina esiintyy /z-loppuisena (esim. *tupiakin* 20, *hyvätkin* 149, *itekkien* 172, *lakanatkin* 205 j. n. e.), kielteisenä vastineena on Sammatissa ja yleensäkin läntisissä murteissa tavallinen *kan*, *kän* (Sammatissa usein ilman *n:ää*); esim. *tarvittukan* 83, *puolettakan* (= puoletkaan) 150, *onkan* 261, *liekän* 270 j. n. e. Huom. *sentän* 218, Sammatin murt. mukaisesti (luult. myös Vesilahd.).

Konsonanttien laajuussuhteista pääsemme jotenkin vähällä. Lönnrot on ollut tietoinen siitä, että hänen kotimurteensa lyhyitä konsonantteja (varsinkin l, r, m, n konsonantteja) hyvillä kielipaikoilla vastaa kahdennetut. Hän on palauttanut kahdennetuiksi muutamia alkuperin lyhyitäkin konsonantteja. Huomattakoon erittäin seuraavat muodot:

viellä 116, 377, *viell'* on 237, 238 (Sammatissa *viäl* ja *viä*); *yösianni* 201, *äitinni* 259; *väsynneenä* 200;

kuoppia (= *huopia*) 143 joko lounaissuomal. tai L:n erehdysmuotoja. Sellainen erehdysmuoto on todennäköisesti *poikesi*: Kirsti tuo puodiin *poikesi* 250.

Sauvu 234, *sauvu* 283, 286, 287 (Sammatissa *sauvu*, samoin yi. lounaismurteissa);

Laajuussuhteiden lisäksi on vielä useita muita sammattilaisuuksia.

Huvittavin niistä on ulko-olennon ja -tulennon seoittaminen. Läntisen Uudenmaan ja lounais-Suomen murteissa ovat nämä sijat sulautuneet samaksi l-loppuiseksi sijaksi, vain omistusliitteen yhteydessä esiintyy vokaali (*a*, *ä*, *t*, *e*). A:ssa on kyllä usein erotettu nämä sijamuodot (todennäköisesti vesilahtelaisen kansanrunon mukaan). Mutta on myös useita esimerkkejä niiden seoittamisesta; tähän tapaan: Kyll' on *sulle* Kirsti huora 57, Tuli *tielle* edemmäksi 282 (Lönnrotin lisäys), lenti liekkien sisähän *rinnalle* poikanen pieni 333—4, Klaus istu *kynnykselle* 351 (= D:n kynnyk-

sellä); tein kaikki mitä taisin tein *päälläkin* vähäsen 319—20, *seinällä* (= seinälle) ovat sidotut 199. — Tässä yhteydessä mainittakoon myös tuo omituinen sisätulento *tuoheseen*: tulen tuoheseen sytytti 231. Tämäkin muoto on syntynyt sammattilaisella pohjalla. L:n kotimurteessa ovat myös sisäolento ja -tulento sulautuneet yhteen, niin että sisäolento tekee molempain virkaa. Siis esim. *huones*, *varkas* vastaavat sekä *huoneessa*, *varkaassa* että *huoneeseen*, *varkaaseen* muotoja. Lönnrot on luodessaan *tuoheseen* muodon muodostanut verrannaisen, joka hänen kotimurteensa kannalta on aivan luonnollinen.

Räikeitä sammattilaisuuksia ovat myös seuraavat ehdotavan muodot: olisis 75 (myös olis 330), palaisis 255, jotka kuuluvat yksin huonoimmassakin vanhassa kirjakielessämme harvinaisuuksiin. Murteenmukaisia ovat myös muodot *pahennais* 76 (= pahentaisi), *saatais* 77 (= saattaisi); vanhassa kirjakielessäkin tavallisia, *kolkei* 141 (= kolkki) on sammattilaisuus, mutta myös vanhassa kirjakielessä verraten yleinen tyyppi.

Varo Uoti veljetänsä 257 (= varoitti Uoti veljeään!); *veljetänsä* y. m. samantapaiset osantomuodot, joissa omistusliitteen yhteydessä esiintyy *ta* osannon päätteenä alkuperin korottoman tavun alussa ovat lounaismurteen mukaisia ja niitä käytetään myös Sammatissa.

Sammattilainen (ja sen lähipitäjien) *ua* > *ū*, *uā* > *ū*, *ia*, *iā* > *ī* j. n. e. esiintyvät myös A:ssa: *pidetty* 15, 34, *tynnyrit* 167, *kenkiin* (teonsana) 278, 279 (ehkä L:n väärinkäsityksestä; Vesilahdessa *kengin*, *kenkin*). Vesilahdessaakin ovat yleisiä sellaiset tyypit kuin *vaimoo* (*vaimmoo*) 267 ja *SEURR.* *porttoo* 304;

ht>tt, *hd:n* asemessa *t* (lounaismurt. ja niiden rajaseud., myös Sammatissa) esiintyy seuraavissa esimerkeissä: *kiirutti* 229, *hameetin* (= hamehdin) 268, 269.

Mahdollisia yksinäisiä sammattilaisuuksia mainittakoon vielä seuraavat: *vuodiliinat* 208, *häpelemään* 309, *joudulla* 260, 264 (=joutuun, joutuin) kaikki *kaikkinansa* 342; — *nosta* (nimitapa

teonsanaa *nousen*) 187 on koko länsi-Suomessa ja oli myös vanhassa kirjakielessä yleinen.

b. Turun Viikko-Sanomain kielen vaikutus.

Tiedämme Lönnrotin mielenkiinnolla lukeneen Turun Viikko-Sanomia ja olleen Reinhold v. Beckerin oppilaana.

Erittäinkin näkyy Beckerin lehden vaikutus L:n ortografiassa. Mutta muutenkin voi osoittaa sen jälkiä.

Tärkeimmät kohdat ovat seuraavat:

1. sellaiset i.'ttömät imperfektimuodot kuin *anto* 70, *sano* 86, *puhu* 89, *ajo* 127, 387, *valo* 233, *kanto* 251, 252, *varo* 257, *kutsu* 263, *asu* 340, *istu* 351; mutta *mahdois olla* (= mahdoit sa olla) 313. Beckerin kielenkäyttö liittyi tässä kohden kansankieleen ja se säilyi kirjakielessämme osittain aina 1850:n seuduille. Lönnrot viljelee tällaisia muotoja esim. 1835 v:n Kalevalassa.

i jätettiin pois myös inen-loppuisista nimi- ja laatusanoista. A:ssa on sellaisia esimerkkejä kuin: *Aumasten* 127, *niittusten* 128, *neittynen* 56, *piikasen* 135 y. m., *kultasen* esim. 224, *poikasen* 360, *tasasella* 178; mutta toisaalta *poikainen* 334, 370, *hevoisten* 26, *Hevoista* 361 (mutta *hevosilla* 13), *pienuisen* (= pienoisen) 239. (u sanassa *pienuisen* perustuu todennäköisesti Sammatin murteeseen, vrt. Sammatin *valkune* = valkoinen). Huom. myös *sioitan* 183.

2. Turun Viikkosanomain kieltä ovat myös sellaiset tositavan preesensin monikon 3:n persoonan muodot kuin *välkkyvät* 196, *raatelevat* 197, *paukkuuvat* 198, *näkyvät* 375, *kiilustaavat* 376. Huom. myös tyyppi *kuluupi* 78, *näkyypi* 380, *suitseeppi* 234, *tuleepi* 228 j. n. e.

4. Joko Turun Viikko-Sanomain vaikutusta tai luultavammin yleensä 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alkupuolen kirjallisuuden aiheuttama on horjuvaisuus *ts:n* merkinnässä, jonka huomasimme m. m. B- ja C-teksteissä. Lönnrotilla on toisaalta *ts*, esim. *suitseeppi*

234, *lukitsi* 220, toisaalta: *itte* 164, *itteksensä* 153, *itekin* 172. Beckerin kielessä on *ht*, *t* ja *ts*.

3. 1800-luvun alkupuolen (erinäisiin murteihin nojautuvaa) kirjakieltä ovat myös sellaiset muodot kuin *valkeen* 233, 305, *valkeella* 359. Sammatissa esiintyvät tyypit *kipjä*, *valkja*, *hopja* j. n. e., joista A:ssa myös on esimerkkejä: *hopia* 13.

Vaikkapa Turun Viikko-Sanomien kielestä saadut kohdat kaikki olisivat varmojakin ja sitovasti todistettavissa, huomaamme että ne hupenevat hyvin vähiin verrattuina niihin moniin sammattilaisuuksiin, joita edellisessä esitimme. Suomen kirjakielen uudistaja on vielä Elinan surman ensimmäistä kokoonpanoa yrittäessään ollut — oman aikansakin mittapuulla arvosteltuna — keskinkertaista heikompi suomenkielen käyttäjä.

C. Runokielen muotoja.

Lönnrot on ilmeisesti, niinkuin kohta saamme todistaa, ollut A:ta kokoonpannessaan jotenkin huono vanhan runomittamme tuntija, mutta jonkun verran vanhaa kansanrunouttamme hän varmaan jo silloinkin oli lukenut,¹ niinkuin voi päättää m. m. hänen A:ssa esiintyvistä runokielisistä muodoistaan, nimittäin sellaisista, joihin B, C ja hänen oma vesilahtelainen kirjaanpanonsa eivät ole antaneet aihetta. Runokielen viljelyssä on Porthan, osittain myös Ganander ja Topelius, ollut Lönnrotin esikuvana.

Voimme erottaa seuraavat ryhmät:

1. d:ttömiä muotoja: *kohella* (132 = kohdalla), *eestakaisin* 269 ja seurr. *kohella* lie syntynyt runokielisen *kohen* (— kohden) sanan väärin käsittämisestä; *kohen* esim. Topelius Wanh. run. II, 29, 34, *kohin* Turun Viikko-Sanomien 1820 N:o 6. Muuten *d* on säilytetty.

¹ On (Elinan surmarunon kokoonpanolla) todistettavissa että hän tunsi seuraavat teokset: Porthanin *De Poesi Fennica*, Gananderin *Mythologia Fennica*, Topeliuksen *Suomen kansan vanhoja runoja I ja II* sekä todennäköisesti oli lukenut Turun Viikko-Sanomien painettuja (sekä taide- että kansanrunoja).

2. h:llisia muotoja : *parahat* 345; *huonehelta* 236, *valkehesta* (!) 302, 304; *vastahapi* (!) 88, *merehen* 387, *tlilihin* 237, *nainehen* (*urohon*) 390; *lahdattihiin*, *korvettihiin*, *kuukattihiin*, *kaltattihiin* 291—4 j. n. e., *seisohellen* (!) 32. Vrt. esim. *usehen*, Porthan, m. t. V, muistuhuissa, *tähtehin* (= *tähtein*) VIII; *jämehitten*, *sulohista*, *erinomahisin* Turun Wiikko-San. 1821 Nro 1 (runoa). Porthan pitää tällaista *h:n* lisäilyä runokielessä oikeutettuna, m. t. VII, 7.

3. *pi:* *kuolettaapi* 59, *vastahapi* 88, *tuleepi* 228, *suitseeppi* 234.

Muut yksinäiset runokielisyydet ovat seuraavat:

4. *katovat:* kaikki kaikkiansa *katovat* 342; Porthan, m. t. IX *katopi*; voisi myös olla *sammattilaisuus*.

5. *lenti:* *lenti* liekkien sisähän (L:n oma lisäämä säe) 333. Vrt. esim. *kohenti*, Porthan, m. t. XII.

6. *Kirst/nensä:* Klaus tuo asu *kirstinensä* 340. Voi myös saada selityksensä L:n silloisesta huonosta suomenkielen taidosta.

7. (*aaltoihin*) *upottikse* (!) 388 — *upottihe*.

8. Runokieleen perustuu ehkä myös seuraava illatiivi: Ajo *päin salaan merehen* 387. C:ssä on: Ajoin *päin sula merta*. Vrt. kuitenkin myös sellaisia puheentapoja kuin: *mihin päin menet?* Tässä voisi siis olla lähinnä kysymys sanajärjestyksestä.

d. Suoranaisia kielivirheitä.

A:ssa on hämmästyttävän paljon kielivirheitäkin. Lönnrot oli kotoisin Sammatista, huonoilta kieliseuduilta; hän oli lapsuudessaan ja varhaisimmassa nuoruudessaan lukenut etupäässä hengellistä kirjallisuutta, jonka kieli oli monessa suhteessa puutteellista. Koulusivistys oli vain omansa häntä äidinkielestään vieroittamaan; niinpä * huomaammekin hänen ensimmäisissä tuotteissaan, nimenomaan nyt puheenaolevassa Elinan surman kokoonpanossa, kielen olevan varsin epävakaita ja virheellistä.

Luettelen virheet siinä järjestyksessä kuin ne runossa esiintyvät:

1. Olispa nuori nainen naitavalla 46; p. o. naitavana. Todennäköisesti ovat kirjoittajaan vaikuttaneet sellaiset puheentavat kuin *olla saatavilla, saapuvilla*.

2. Kauan *karjani* katsonut 65 = karjaani; säe L:n.

3. Vuosi *vuodelle* kuluupi 7 8 = vuodelta; säe L:n.

4. Annan kaikki *käydäksi* 95 = käydäksesi; *säe* L:n.

5. ole kauas keräjille — *menevänsä* pohjanmaalle 104—5; p. o. menevänäs(i). C:ssä on: Ole kauvas menevänänsä—siinä osittainen syy L:n kompastukseen.

6. *käärä* (säkkihin evästä) 109; L. on tavoitellut *kääriä* sanaa. Koko muoto perustuu erehdykseen: B:n säres säkkihin Ävästä, jossa säres = säädä, on ollut kirjoittajalle käsittämätön.

7. iske *kaiketkin* tynnyrit; p. o. kaikki(kin). Säe on L:n lisäämä.

8. *toisia* käskin 176; p. o. toisin.

9. Miekat miehillä sodassa — *vaaroin* veriset välkkyvät 195—6. Tässä on keinontoa käytetty sisäolennon asemesta — jollei aivan väärin, ainakin harvinaista.

10. Tämä täältäpä tulee 228 — huom. sananjärjestys! Säe on L:n. Huom. toisaalta esim.: sieltäpä tuo kruutia kanto 251 y. m.

12. kukkoja siellä *kuukattihiin* (kanoja siellä kaltattihiin 293—4) < D:ssä kukon poiaat kuitataan kanan pojaat kaltataan. L:n muutoksesta on säe 293 tullut käsittämättömäksi. Lönnrotin sanakirjassa *kuukata* merkitsee, niinkuin länsi-Suomessa, josta se on saatu: haita, linka; hoppa pä en fot. Todennäköisesti L. tässä onkin turvannut ruotsin sanaan *koka* (= keittää), jota ei Vesilahdessa tunneta.

11. pienen poikasen *poluksi* — poika lapsen polkumiksi 296—7 < D Poika lasten polkusiksi. L. ei ole ymmärtänyt, että *polkusiksi* = *varpaisiksi* ja tehnyt tämän kohdan hämäräksi.

13. itkee sinua *alalliset* 328 (L:n oma säe) merkityksessä alustalaiset (?) on L:n omatekoinen sana. Lönnrotin sanakirjassa

alallinen merkitsee *ständig, beständig, oupphörlig, fortfarande; orörlig, stationär j. n. e.*

14. *alammaises'* helvetissä 374, 378, *alammaisen* 379 esiintyvät vasten eri tekstien yhteistä *ali(m)maises, ali(m)mäisen*.

15. astu puoli saappahissa (!) 124 < astu puoli saappahasta(s) on Lönnrotin korjaamana muuttunut lystilliseksi.

Muutamia verraten vähäisiä kielellisiä epätasaisuuksia voisi vielä mainita. Mutta hyvän yleiskuvan saamiseen A:n kielestä en luulisi enää tarvitsevan mitään lisätä.

Siirrymme nyt A:n runomittaan.

3. A : n r u n o m i l l a.

Ennenkuin voimme ottaa lopullisesti ratkaistavaksemme kysymystä A:n syntymisajasta, on meidän vielä tarkastettava tämän kokoonpanon runomittaa.

Saatamme heti sanoa, että se on hyvin puutteellinen. Lönnrot on tehnyt kaikki mahdolliset ja mahdottomat virheet, mitä vanhaa suomalaista runomittaa vastaan suinkin voi tehdä ja — se huomattakoon! — pahimmat kompastukset esiintyvät juuri hänen omissa sepittämissään säkeissä; niihin ei siis itse kansanruno ole antanut aihetta.

1. Tavuluvultaan epätäydellisiä (7-tavuisia) ovat säkeet
 annan kaikki käydäksi 95, L:n oma.
 pienten vaattein pesolle 130, L:n oma.
 vaka neittynen vastaapi 56, L:n oma.
 aaltoihin upottikse 388, L:n oma.

Luultavampaa on kuitenkin, että Lönnrot näissä säkeissä on käyttänyt hyväkseen sitä tavun kahtiajakoa (diaeresis), josta *Porthan*, m. t. VIII, puhuu (Vrt. § III: n alku); esim. Ynnä yhteen lukien, halaitkoon hartaasti, Teke varsin terveexi; vieläpä Kyllittäin kyynelehet j. n. e. — L. merkitsee seuraavassa Lönnrotin omaa (ei kansanrunon) säettä.

2. Usein on trokee korvattu kolmitavuisella runojalalla ensimmäistä runojalkaa edempänä. Esim.

Onko teillä *neityttä* myydä 14, 34, 41
 talli meill' on *hevoset* panna 23
 vaka *neittynen* vastaapi 56, L.
 Tuonnepa tuo *Kirstikin* tuli 154, L.
 Pane pänni *pahoja* jauhoj 253
 sielläpä tuo *kruutia* kanto 251, L.
 mene käske *äitinni* tänne 259, L:n muodostama
 itkee *sinua* alalliset 328, L.
 kaikki *kaikkinansa* katovat 342, L.
 kulo poltti *parahat* paikat 345, L.
 ota pois tuo tuolta *tulesta* 301, L:n muodostelema.

(Viimeinen säe voidaan muutenkin selittää. Huom. toisaalta: Klaus tuo asu Kirstinensa 340, mutta: En ota tuota tulesta 303). — Tuntuu todennäköiseltä, että Lönnrot tässäkin on nojautunut Porthaniin, jonka hän kuitenkin on väärinkäsittänyt. P. puhuu VII, 2 siitä, että kolmitavuiset sanat *voi lukea* daktyleiksi; Lönnrot on luonut runojalkoja, jotka *on luettava* daktyleiksi.

Tarkastakaamme vielä eri runojalkain rakennetta.

Ensimmäisen voimme sivuuttaa; siinähan vapaudet parhaasakin kansanrunoudessamme ovat melkoiset, jos kohta sellaiset säkeet kuin A:n 52: *joka panee* työhöön palkollisen tuntuvat oudoilta. Tässä kohden L. sitäpaitsi saattoi nojata Porthanin runoppiin.

3. Toisen nousu virheellinen:

sadat *satula*, *hevoset* 11, L.
 Klaus tuo *kävi* käskettyä 39, L.
 Kirsti *kävi* kammarihin 180, L.
 että *sianne* sioitan 183, L.
 Kirsti *kävi* kammarista 213, L.
 Kuin tuo *puki* puukuansa (!) 265, L.

Klaus tuo *asu* Kirstinensä 340, L.

kuiva *kukisti* loputkin 346, L.

4. Toisen runojalan lasku on virheellinen. Esim.
Pitäkäm pienet pitoiset, 157, (L:n muodostama?)

tuvassa tuntemattomassa 189, L.

sieltäpä *tuo* kruutia kanto 251, L.

En *ota tuota*, tulesta 303, L.

vaan *jopa* ratkesi raukka 332, L.

rinnalle poikainen pieni 334, L.

Kirja *on* kirjoitettuna 392, L.

5. Kolmannen runojalan nousu on virheellinen. Esim.
ole kauas *keräjille* (huom. predikaatittomuus!) 104
taivahalla *tasasella*. 178, L.

pane kaksin *lakanatkin* 205

Vieill' on paikka *palamata*. 237, L.

Ohoh Uoti *oma* veljen 258

Tuli tielle *edemmäksi* 282, L.

siivon puoli *sanoissakin* 326, L.

silkit päihin *sidottuna*. 381, L.

6. Kolmannen runojalan nousu virheellinen. Esim.

Kauan karjani *katsonut*, 65, L.

iske kaiketkin *tyynyrit* 166, L:n muodostama,

pisti tervaksen tiilihin 232, L.

Laski lapsensa *pienuisen* 239, L.

että töissänsä *taitavan* 324, L.

laiho puuttuupu *pellolta*, 343, L.

7. Sekä toinen että kolmas runojalka samalla kertaa virheellisiä. Esim.

miehillä kulta kannukset

hopia helut hevosilla 12—13, L.

sala sano Klaukselle 86, L.

lukut lupaen lukitakses 99, L.

käsky kävi keräjille 111

lukut ovein lukittuna 226, L.

Kirsti tuo puodiin poikesi (!) 250, L.

8. Neljäs runojalka virheellinen:

Klaus tuo mäelle *tuli* 9

Klaus tuo tupahan *tuli* 27

laskea hevoisten *helut* 26, L.

Kirsti tuo kotahan *kävi* 129.

Monet Lönnrotin tekemistä virheistä olisivat olleet jotenkin helposti korjattavissa, jos hän runoa käsitellessään olisi ollut perillä vanhasta runomitastamme. Mutta edelliset poiminnot osoittavat, ettei niin ole voinut olla laita. Toisaalta on huomattava, että itse kansanrunoudessa (jota lauletaan eikä lueta) on melkoi-sia vapauksia runomitan käytössä. Lönnrotin puolustukseksi voi sanoa, että hän on Porthanin De Poesi Fennicasta, Gananderin Mythologia Fennicasta sekä Topeliuksen runojulkaisuista löytänyt joitakin samalla tavoin virheellisiä kohtia, kuin kohdissa 3—8 mainituissa säkeissä. Vahinko vain, että tällaiset virheelliset säkeet ovat L:lla tavallisia, noilla muilla poikkeuksia. Porthan sanoo, m. t. § III:n lopussa, että „Tarkalla korvakuulolla, joka käytännöstä harjaantuneet runoniekat harvoin jättää pulaan ja johon yksinään tulee tässä toimessa enemmän luottaa kuin kaikkiin sääntöihin, käy aina helpoksi erottaa horjuvat ja kalseat säkeet miellyttävistä ja suloisista”. Tätä „korvakuuloa”, runokorvaa ei L:lla A:ta kirjoittaessaan vielä ole ollut.

4. A : n i k ä.

Voimme nyt, tarkasteltuamme A-tekstin ulkoasua, sekä kieltä että runomitaa, siirtyä kysymykseen sen iästä.

E. Nervander ja A. R. Niemi ovat jo ennen tähän kysymykseen puuttuneet.

Huvittavassa kirjasessaan Elias Lönnrotin nuoruuden ajoilta Laukon kartanossa (suom. 1893) E. Nervander kertoo: „Jokaisesta uudesta runosta, jonka Lönnrot ensimmäisenä vuonna Laukossa

asuessaan kansan suusta kirjoitti, palkitsi emäntä professorinrouva Törngren häntä ylimääräisellä aamupäiväkahvilla", s. 30. (Edellä, s. 29, Nervander huomauttaa, että „Lönnrotin olo Laukossa on mahdavamasti edistytynyt kansallisepoksemme Kalevalan ja Kantelettaren ilmestymistä".)

Tämän mukaan tuntuu todennäköiseltä, että Lönnrot on Elinan surman pannut muistiin jo v. 1823. Kun Nervander, m. t., s. 31, mainitsee että Lönnrot jo 1822 oli ensi vuottaan Laukossa, saattaa se — jos ollenkaan pitää paikkaansa — tarkoittaa vain vuoden viimeisiä viikkoja, sillä Lönnrot tutustui prof. A. Törngreniin vasta ylioppilaaksi tultuaan (lokak. 1822).

Tätä perintätietoon perustuvaa käsitystä A. R. Niemi Kalevalan kokoonpanossaan, s. 65, pitää „liioittelevana" ja katsoo, että „aikaisin säilynyt Elinan surmarunon toisinto on käsialasta päättäen vasta vuodelta 1827 tai 1828".

Luulen kuitenkin, että traditsioni tällä kertaa on oikeassa. A tosin ei ole Lönnrotin kansan suusta merkitsemä toisinto vaan hänen ensimmäinen kokoonpanonsa Elinan surmaa. Niemi voi kyllä olla oikeassa siinä, että meille säilynyt toisinto on kirjoitettu vasta 1827 tai 1828; mutta tämä toisinto, joka on erittäin huolellisesti kirjoitettu, onkin jäljennös vanhemmasta kadonneesta käsikirjoituksesta. Ja tämä kokoonpano osoittautuu hyvin varhaiseksi, luultavasti on syntynyt hyvin pian runon ja sen toisintojen, B:n ja C:n, löydyksen jälkeen. Olen näyttänyt, että A:n kieli vain ulkokuoreltaan, s. o. oikeinkirjoituksessa, nojautuu Beckerin Turun Viikkosanomiin (ja niiden mukaisiin Topeliuksen julkaisuihin). Muuten on Lönnrot vielä kielenkäytössään ensi sijassa sammattilainen — niin, hänen murteellisuutensa ovat suorastaan hämmästyttäviä; hänellä on A:ssa paljon sellaisia murteellisuuksia, joita ei esiinny enää hänen myöhemmässä kielenkäytössään 1830-luvulta alkaen. Runoperäiset kieliainekset ovat verraten niukat; Lönnrothan on A:ta kokoonpannessaan tuntenut vain Porthanin, Gananderin ja Topeliuksen Vanhain runoin I:n (mahdollisesti myös II:n) osan sekä Beckerin

„Wäinämöisestä" ynnä muutamat muut Turun Wiikko-Sanomien runot. Tärkeä kriteerio A:n syntyaikaa määrätessä on mielestäni myös Lönnrotin runomitan alkeellisuus. 1835 v:n Kalevalassa hän esittää yksityiskohtaiset ja jotenkin hyvin paikkansa pitävät säännöt vanhasta runomitastamme. A:ssa esiintyvät Lönnrotin omat säkeet ovat suurimmaksi osaksi virheellisiä — vaikka hän niitä sepitellessään onkin jo tuntenut Porthanin De poësi fennica teoksen, jonka sääntöihin turvaten hän olisi ainakin pahimmat kompastuskivet välttänyt. Saatamme siis päättää, että A. on syntynyt Lönnrotin ensimmäisenä tai ensimmäisinä Laukossaoleskeluvuosina, todennäköisesti ennenkuin hän on ryhtynyt teokseensa De Väinämöine priscorum fennorum numine (tarkastettiin 14 p. helmik. 1827). A:n on katsottava syntyneen vuosien 1823 ja 1826 välissä.

Eri käsittelyn A-tekstin ikää määrättäessä ansaitsee Lönnrotin oma sovittama (Aaltoihin) *upottikse*, itsekohtaisen teonsanan muoto. Refleksiiviset verbinmuodot tulivat suomen kirjakieleen ensikertaa jo Agricolan aikana. Mutta ne jäivät sitten pitkiksi ajoiksi unhotukseen. Niinpä ei esim. J. Frosteruksen Hyödyllisessä huvituksessa luomisen töistä ole ainoatakaan ksen-muotoa, joku yksinäinen vain hänen runoissaankin. Gananderin kielessä niitä toisinaan esiintyy. Mythologia Fennicassa on seuraavat ksen-loppuiset preesens-muodot: *kiwuttelexen* 5 s., *tungexen* 19, *panexen*, *syöstäxen* 58, *istaxen* 104, *waiwoaxen* 105. V. 1818 ilmestyi Upsalassa Abraham Poppiuksen väitöskirja De Reciproca Conjugationum Forma in Lingua Fennica. Siinä tekijä, Gananderin mukaan, luettelee s. 7 ksen-(xen-)loppuisia preesens-muotoja; saman sivun muistutuksessa mainitaan imperfektimuodon *wetihin* rinnalla savolainen *wetixen*, vieläpä kse-loppuinen preesensin yks. 3 pers. *keäntäikse*.¹ — Lönnrot on omituisen *upottikse-muotonsa*. saanut lähinnä Abraham

¹ Finnische Runen kokoelmassa (v. 1819) olen huomannut ainakin muodot: *Laskixen* s. 58, *huokaseixe*, *hengäseixe* s. 116.

Poppiuksen runoista Oskyldigt Ingenting'issä v. 1821. Tästä lähteestä olen poiminut seuraavat refleksiivimuodot: *Warastlkse* s. 51, *Mätthikse*, *sysäsikse* s. 52. Nämä muodot sopivat erittäin hyvin Lönnrotin *upottikse*-muodon esikuviksi (varasti: *varastikse*, *sysäsi: sysäsikse* = *apotti: x; x = upottikse*). — Beckerin toimittamissa Turun Wiikko-Sanomissa on paljon refleksiivimuotoja; esim.: *heittiikse*, *tempasiikse* (samassa istualleen), *istaikse* (= istuutui) 1820, N:o 4 (kaikki nämä muodot samassa kertomuksessa), *heittiikse* myös N:o 24, s. v.; *reutoaiksen*, *wierettiiksen*, *ajoiksen*, *Wetiikse* 1820 N:o 11 (Beckerin Wäinämöisestä); *pistiiksen* (eli juoksi) piiloon N:o 15. Huom. myös: *liha . . . pitäiksen* kuiwana 1822, N:o 13, *peitäikse* s. v. 16. Kieliopissaan (v. 1824) Becker mainitsee ainakin seuraavat refleksiiviset *kse*-muodot: *polttaikse*, *-polttiikse* s. 96, *kätkeikse*, *käänteleikse* s. 111, *kätkiikse*, *käänteliikse* s. 112. Huomattava on, etteivät Beckerin muodot oikein sovi Lönnrotin *upottikse*-muotoa selittämään (niiden pohjalla olisi pitänyt syntyä *upottiikse*).

Jos tästä yksinäisestä *upottikse*-muodosta jotain uskaltaisimme päättää, saattaisimme sanoa, että l:nen kokoonpano on syntynyt viimeistään v. 1824 — ennen Beckerin kieliopin ilmestymistä. Tähän kielioppiin tutustuttuaan L. tuskin myös enää olisi tehnyt niitä monia muotovirheitä, joita A:ssa on.

Se seikka, että Lönnrotin Elinan summarunon ensimmäinen meille säilynyt kokoonpano on v. 1828 tehdyn runonkeruumatkan paperien joukossa, on joka tapauksessa merkittävä ja tämä vuosi on sentähden mainittava yhtenä mahdollisena syntyvuotena sekin. Toistaiseksi on meidän siis tyydyttävä toteamaan, että Elinan surmarunon ensimmäinen kokoonpano, jonka yksityiskohtaiseen tarkastukseen nyt siirrymme, on syntynyt vv. 1823 ja 1828 välillä.

Elinan surmarunon ensimmäinen kokoonpano (A).

1—6 kansanrunon mukaan = B (ja D) 1—6; B 6:n tuollapa korjattu: *tuoltapa*.

7 Tulennosta (B, D) on korjattu sanaan *käytännöstä* (merk. käytös) ja sanain järjestystä muutettu.

8 jalon jala(a)n heitännöstä (D). Lönnrot on käsittänyt *jalon* (akkusatiivin = jalon miehen) attribuutiksi sanalle *jala(a)n* ja korjannut tämän säkeen asuun: *jalan jalon heitännöstä*. Tähän menettelyyn hänelle on antanut aihetta B: jalast jalan heitännöstä.

9 *Klaus tuo* < Klaus Kurki D, Klaus B; *mäelle* < pihaan (niin B ja D); vrt. erittäin C 11 (> A 27).

10—13 on Lönnrotin laajentama. Lähteissä on: Sadan Hevoisen Miehen kansa B, tuhansilla hevosilla D. 11 *sadat satula hevoset* perustuu säkeeseen 25, ks. sitä; hevosten lukumäärä B 10:stä. Ajatuksen miehistä, joilla on kultakannukset, lienee L. saanut runon lopusta, jossa puhutaan Klaus Kurjen kannuksista. Sae 13: *Hopea helut hevosilla* on lisätty 26:nnefn säkeen mukaan.

14 = D.

15 = B ja C, kuitenkin *vasteeni*(!) < minua vasten (varten).

16—17 on Lönnrotin lisäämä.

18 < C: Ej Neittettä mäellä myydä.

19 = C.

20 = C; *meillä* < minul.

21—23 = B (vähän runomittaa parantamalla).

24—25 = B 23, 22; *valjastella* < valjutella B; Lönnrot ei ole nähtävästi oikein ymmärtänyt sanan merkitystä. — *panna* 25 < laske (lue *laskee* = laskea) B 22.

26 on L:n lisäämä. Esikuvana Topeliuksen Suomen kansan vanhojen run. I, Kanteleen synnyssä (s. 35) säkeet: *Laski* maahan marhaminnan, Hietahan *helut hevoisen*; *laskea* voi perustua myös B 22:een.

27 = C 11; *tuo* < *toj* (= murteen *toi*).

28—9 = B 11-12.

30—32 = C (12—14). L:n *seisohellen* (!) = C 14 seisovalle. Elinan veljien esiintyminen jo Klauksen tullessa sisään nojautuu C:hen.

33—40 on L:n lisäämää. Hän on, näet, otaksunut, että Klaus olisi ensin kysynyt Elinaa veljiltä. Tämä väärinkäsitys on johtunut siitä, että Lönnrot on luullut C:n esittävän veljekset oikeassa kohdassa, B:n ja D:n väärässä. 33—4 on lainattu C:stä (23—24): Ongos teillä Neittä mydä,

Pijka pidetty minua vasten.

41—44 on samoin kuin D:ssä 15—18. Samat säkeet tavataan myös C:ssä, pienin erotuksin vain.

45—6 on L:n muodosteleva. C:ssä on (27): Omba teillä vaha Elina, D:ssä Anna se vähä Elina, joka auttaa avioksi. Näistä on saatu: *Olispa tuo vähä Elina* (,) *nuori nainen naitavalla*. Jälkimmäisessä säkeessä on ulko-olento (olennon asemesta) outo. Vrt. Topelius, Suomen kansan v. r. II, s. 37: Kuin oli ollut saatavilla.

47—50 ovat samoin kuin D:ssä paitsi että säkeiden järjestys on toinen: D:n 1, 2, 3, 4 ovat L:llä 1, 4, 3, 2; 50 *katsoo* (inf.) nojautuu C:hen (35); D:n „ruokkia” on karjasta siirretty *perheeseen* (säe 49) ja vastaava sana „pitää” on jätetty pois.

51—54 nojautuu C:hen; järjestys sama kuin 47—50.

55—6: *Tuopa vähä Elinainen*

vaka nelttynen vastaapi on L:n lisäämä.

57—9 = C 36—38 paitsi että säe Pahoin päivin kuoletta on muutettu asuun: *pahoin päiviin kuolettaapl*; huom. B 35: kuollettapi.

60—67: *Ej ole Kirsti kiivas piika*

eikä huora huonessanl j. n. e. on L:n lisäämä. 65—67 nojautuu sakeisiin 48—50, jotka L. on vähän toisessa muodossa uusinut.

68—71 = D.

72 = C41 *kävi* < *käveli*.

73—76 = C 43—46. S:n 44 värkisteli on myöhemmin korjattu muotoon *välkisteli*; vrt. D:n välkytteli.

77—86 on Lönnrotin lisäämää. 86: *Sala sano Klaukselle* nojautuu C:n 47:aan: Meni oitis Clavuxen tygö.

87: Uolevi emännän makasi on saatu B:stä: Ulovi emännän makaisi (V. 23).

88—9: *Taopa tuohon vastahapi* (,) *paha saasta kiivahasta* on L:n lisäystä. Kielellisesti muistuttaa jälkimäinen säe Turun Whkko-Sanomissa 1821, 2 n:ossa (Runo runojen teosta) painettua säettä: Puhu suusta puhtahasta. C:n välisäkeen (50) O! mun Kirsti piikkaiseni [D:n: Omun kirsti piikasen] L. on jättänyt pois.

90—3 = C 51—54. C 54:n: Sinun sitt verasa käytän L. on korjannut: *sinunpa ma säkissä käytän*; 92 ja 93 ovat C:ssä päinvas-
taisessa järjestyksessä.

94—98 on muodostettu B:n mukaan (V. 14), runomittaa vä-
hän parantamalla ja — huonontamalla.

99—100: *lukut lupaan lukitakses*
ennen kuin Elina prouvan on L:n lisäystä.

101—105 = C 55—59 vain järjestystä vähän muuttamalla;
58—69 = 102—103; *menevänsä* < menevänänsä (menevänäsi) on
onneton korjaus; nimille = D (C:ssä perällä).

106—7: *Klaus kävi kammarihin*
etehen Elina prouvan. D:ssä on: Klaus sano Elinalle
— siinä sen ainoa perustus.

108—110 = C 62—64. Muutoksia: *Ohoh* = *O! mun*; *käärä* =
sääli. (Tähän on vaikuttanut B:n murt. säres, luettava sääräs ==
säädäs, säädä, jota L. ehkä ei ole ymmärtänyt); *pikku* säkeessä
110 on L:n sovittama.

C:n Säkeet Lijkkiö Sijan Liha

Ja karpio kanan munia L. on jättänyt huomioon
ottamatta. D:ssä näitä säkeitä ei ole.

111 —12 *käsky kävi keräjille*
mennäkseni pohjanmaalle

on C:stä ja D:stä sovitettu. D:ssä on „tuli käsky käreille käreille pohjan maalle. C:ssä: . . . Minun kauvas mennäxeni, Pohjanmaalle kärejihin.

113—116 on noudatettu B:tä(=D); säkeissä 115 ja 116 on *päivät* ja *viikot* vaihdettu *päinvastaisiksi* (vasten B:tä ja D:tä).

117—119: *älä tuolla paljoo puhu*
puhu puolilta puhejas
puhu toiste toinen puoli

nojautuu C:hen, jossa vastaava kohta kuuluu: Puhu puolilla sanoilla, Anna toisest toinen puoli.

120: *älä tuolla joukoissa juo* on L:n lisäämä; vrt. säettä 172.

121—2: *juo vaan puolilta janojas*
juo sitte toiste puoli

on peräisin B:stä: juo puoli sjemenyttas, juo tojsten tojnen puoli.

123: *älä uloos tieltä astu* on L:n lisäämä.

124—5 on B:n ja D:n mukaan paitsi Sapahasta (saappastas) . on korjattu asuun *saappahissa*, joten tämä kohta on tullut asuun:
astu puoli saappahissa
astu toiste toinen puoli.

126: *Klaus tuo kävi kammarista* nojautuu C:hen ja D:hen: Clavus toj ajohon lähti — Klaus meni menoansa.

127 on C:stä, 128 B:stä (Pienten niittysten nimelle — *niittusten* kuitenkin C:n mukaan: *nijttusten*).

Säkeet 129—131: *Kirsti tuo kotahan kävi*
pienten vaattein pesolle
paltain Elina prouvan

perustuu C:hen, jossa sanotaan: Kirsti toi pykillä meni.

132—3: *Elina kodan kohella*
kuuli kovan kolkutuksen

on L:n lisäystä; vrt. Dm: Kirsti huorra kiukkuhinen Kolisteli korasansa.

134: *paukkinan patajen luonna*, jossa varsinkin itäsuomalainen *luo(n)na* oudostuttaa, on syntynyt väärinkäsityksestä. D:ssä

kuuluu vastaava kohta: Mitäs kolkittet korasa Paukutat patajen *laoksi*? B:ssä: mitäs kålkittet Kårassa, paukotat patojen *luox. laoksi* on lyhennyt aiemmasta *lahoksi* ja säe on ilmeisesti kuullut: Paukutat padan luhoksi! Vrt. *laho* sanasta Mattias Salamnius, Ilo-laulu Jesuxesta: Anna luut luhoxi lyödä, XXI. Lönnrot on (niinkuin todennäköisesti J. F. Granlundkin, D:n muistiinpanija) käsittänyt *luoksi* länsi-Suomen *tykö* sanan vastineeksi ja Lönnrot on kai mielestensä korjannut kielivirheen muuttaessaan -tähän *luonna*.

135—9 on C:stä vähän parannellen otettu (136 *kolki* < klappa, 137 *pieniä* < finiä, 139 *vaan on äitini katonat* << Vaan mun Muorini kotona!)

140 säe: *Kirstipä tuohon matkan muisti* on siirretty tähän (B:stä, C:stä, D:stä) tynnyrin avaamiskohtauksesta. Esikuvana on L:llä ollut Topeliuksen runojulkaisun I:seen vihkoon painettu Oluen teko, jossa eri kertoja esiintyvät säkeet:

Kyllä mä siihen *mutkan muistan*,

Mutkan muistan, keinon keksin.

141—2 ovat L:n lisäystä; vrt. säkeet 136—7.

143: *huora tao huoppia virutti* on L:n muodostama Kirstin vastauksesta (D:ssä): „Pesen Huorran Huopineita

Puolen Porton vaattehia."

144: *poltti puolilta poroksi*; L:n lisäämä.

145: *Huora häijy kiukkuhinen* (Kirsti) on L:n tähän sovittama (Elinan suuhun); vrt. D, jossa (kotakohtaus) alkaa sanoilla:

Kirsti huorra kiukkuhinen

Kolisteli korasansa.

146-7 = 136—7.

148: *älä portto polta niitä* on L:n lisäystä; vrt. 144.

149—150: *huorat nuot hyvätkin piijat*

vaan el portot puolettahan (sic!) on D:ssä (62—63):

Huorria On hyvätkin piijat

mutta ej Portot puoletkaan.

(Elinan vastausta Kirstille?). Lönnrot on pannut nämä sanat Kirstin suuhun.

151—155: *Elina tuo kodasta kävi*

Pakoin mieliin kammariinsa

itteksensä siellä itki

Tuonnepa tuo Kirstikin tuli

huora häijy hävitöinen — on kokonaan L:n omaa.

156—165 on jotenkin yhtäpitävien B:n, C:n, D:n mukaan.

158: *kansa kempit kestäpidot* on L:n lisäystä.

159—60 Säkeet ovat päinvastaisessa järjestyksessä kuin kansanrunossa.

165 *ensin = kaikki* (B, C, D).

166: *iske kaiketkin tynnyrit* on L:n lisäystä.

167: *älä iske sitä tynnyrit*) B, C, D: mutta *älä sitä iske*.

168: *joka on pantu minua vasteen*" = D: *joka minulle on pantu* + B: *kuin on minua varten pryätty* C: *Kuin on mua varten pryätty*.

169: *Kirstipä tuokoon mutkan muisti*; B, D, C: *Kirsti tähän m. m.*

171—2: *piti kempit kestäpidot*

juotti joukon joi itekkin

on L:n lisäystä. Jälkimäinen säe on muodostettu esikuvana Tope-liuksen Suomen kansan vanhoja runoja I, Kalevan poika, s. 38: Katsoi lasta, kaivoi silmät, *Syötti lasta, söi itekki*. Huom. kuitenkin myös Gananderin Mythologia Fennica s. 87, jossa on samat säkeet (Soini nimen alla).

173—4: *iski ensin sen tynnyrin*

joka oli pantu prouvaa varten

on laajennettu B:n, C:n, D:n yhdestä säkeestä: *tän pä hän esixi iski*, Tomba *hän ensin iski*, *sen hän iski ensimmäksi*.

175 = B.

176: *Toisin teit toisia käskin*; B ja D: *toisa tehit, toisa käskin*.

177—181: *Jopa aurinko aleni*
 taivahalla tasasella
 laski läntehen levolle
 Kirsti kävi kammarihin
 etehen Elina prouvan. L:n lisäystä.

182—3: *Mihees prouva maata menne*
 että sianne sioitan

perustuu B:hen: O mun Fråfva kuldaiseni, mingä mä sianne tehen;
 samoin D:ssä: O mun Rouva kultaseni! mihinkäs sianne tehen?

j 84—5: *Uotin uuteen tupahanko*
 ylimmäisen portin päälle

perustuvat B:hen: tehen Ulovin utehen tupahan, ylimmäisen häi-
 vin palle.

186—191: *Raskas siell' on raskaan maata*
 raskas siell' on raskaan nosta
 Uotin uudessa majassa
 tuvassa tuntemattomassa
 Tee vaan Klauksen tupahan
 paremmat on tutut paikat on L:n sepittämää.

192—4: *Miekat siell' on välkkäviäiset*
 raudat siell' on hohtavaiset
 pyssyt siell' on paukkuvaiset

perustuu taas B:hen: sjel on pyssyt paukavaiset, sjel on Mjekat
 välkyväiset; — keskimäinen säe on L:n lisäämä.

195—201: *Miekat miehillä sodassa*
 vaaroin veriset välkkyvät
 siellä raudat raateleevat
 siellä pyssytkin paukkuuvat
 seinällä ovat sidotut
 väsynneenä väijymästä
 tee siis sinne yösianni ovat L:n lisäystä.

Säkeet 195—200 johtavat elävästi mieleen eräitä kohtia
 arkkiveisuna julkaistusta „Sota-Laulu Suomenmaalle 1812”, osittain

myös Juteinin „Muistopatsas Suomessa *Aleksanterille* I Keisarille
ja Suurelle Ruhtinaalle", ed. v. 1813, jälk. v. 1815 julkaistu. Edel-
lisessä runossa muistutetaan esi-isiemme urotöistä, kuinka he ennen
Saxan suuressa sodassa

veriveitzi wyölisissä
tuliluikka lantehilla

tulisessa tappelussa
sodan sauwus syngiässä
wettit [= vedit] *tuimansa* tupesta,
painoit *pyssyt* poskellensa.

Ketä kerran kolhaisivat
Kuhun sattui waan sapeli,
weriweitzi wälkywäinen . . .

Suomalaisille lausutaan kehotus: Älkät *waarassa* wapisko!

vaan: ottakat olalle *pyssyt!*
miekat wyölle wyöttäkämme,
käykämme *sodan* kedolle

että: hawaitzis *werenhaluinen* (= vihollinen),
Suomen kettä kangiata
kangiata ja kowaa;
miekan *miehen* *kädessä*
Pohjalaisten peukalossa,

kovin kohten koskewaxi
rauwan kowan raskahaxi
hywin tehowax teräxen.

(*werisessä* wuotehessa).

Huom. myös Muisto-Patsas runon Aleksanterista lausumat sanat: mieli tunsi myötä-tuulet

miekka meloi *vaaran* meret
sodan pauhinan seassa.

Vrt. myös Venäläinen, s. 22:

täällä katkes' käsi-varsi
miekka kiildäwä *kädessä*

terät *wälkkywät* teräwät
raudat niin kuin *rewon* tulet

Onpa Gananderin Runo-kirjassakin kohta (suomennosta raamatusta):

Kaikin pitäwät *käessä*
Miekat wahwat *wälkkywäiset*
 Ja owat soweljaat *sotaan*;

„Raudan raatelu" on luullakseni peräisin säkeistä:

woipa! jäneitä järeille!
 järeille *sodan* suruisen
 syöpän tehtehex *teräxen*,
rauwan ruuman *raatelewan*!

Vrt. myös Juteinin runoa Venäläinen (Viip. 1816), s. 8, jota Lönnrot muutenkin tuntuu käyttäneen.

(sota uhkaa . . .) kautta karaistun *teräksen*,
raudan kautta *raatelewan*.

Vrt. vielä Juteinin Suomalainen (Viipuri 1816), s. 19:

(Sodassa .. .) *Miehet* miehiin liitettynä
keihäs kullakin *kädessä*
 läheniwät————— —

tykit julmat jylisewat,
pyssyt paukkuvat kedoilla.

Mielestäni tuntuu myös varsin todennäköiseltä, että ajatus aseiden vaarattomuudesta on peräisin Muistopatsas runosta; siinä, näet, kun on puhuttu Aleksanterin sotaisista töistä, huomautetaan:

Mutta muistakan ilolla!
 armas *Aleksanderimme*
 teettänyt on terävämmät
 murha-raudat murrettuina
 taitettuina tantereella
 Auran kynsiksi ainaisiksi.

Meidän ei tietysti tarvitse otaksua, että Lönnrot olisi edes tietoisesti Juteinin Sota-Laulua ja runoja hyväkseen käyttänyt. Ne eivät ole olleet hänen edessään, kun hän kyseessäolevia säkeitä on kirjoittanut. Mutta Elinan surmarunon B-toisinto on antanut hänelle aiheen liittää tähän ajatuksia, joita nuo runot olivat hänen mieleensä kiteyttäneet.

202: *Pane kaksin villavaipat* = C . . . Ja kaxi villa vaipat

203—4: *pane kaksin vuodiliinat*
pane kaksin päänaluset

liittyvät lähinnä D:hen:

pane kahdet liinarairit
pane kahdet höyhen tyynyt.

Vrt. myös C.: *Pane kaxi korva tyynyt.*

205: *pane kaksin lakanatkin* =C Kaxi lijna Lakanat.

206: *Kirstipä tuokoon mutkan muisti* on tähän L:n sovit-
 tama. Vrt. ed. säe 140.

207—10 (vrt. 202—5): *pani viidet villavaipat* j. n. e. C:ssä,
 jossa yksin vastaava kohta esiintyy, se kuuluu:

O mun Kirsti Pikaiseni,
 Eppäs tehnyt nijn kuin käskin
 Yxin panit korva tynyt
 Yxin lijna Lakanat,
 Yxin villa vaipat —

5-luku on siis L:n sovittama. Sen hän on voinut saada eräästä hämäläisestä runosta, Miniästä, joka on julkaistuna 1836 v:n maaliskuun Mehiläisessä. Siinä sanotaan m. m.

Minä luhdisa makasin
 Alla viiden villavaipan,
 Päällä kuuden korvatyynyn j. n. e.

On mahdollista, että L. on kuullut laulun Vesilahdessa. Mehiläiseen painetun runon „Jälkimaineessa” hän lausuu: „Nämät, jos ei juuri kovin vanhoja, kuitenkin Hämeen vanhempia runoja, sain minä esinnä oppialta Suomen akademiassa, herra Keilailta, kirjoitettuna ja sitte kuulin niitä itse'ki tytöiltä Tamperein ja Hämeenlinnan kaupunkien välillä laulettavan, paikon vähä toiseen laatuun, niinkuin usein onki tavallinen, ettei yhtä laulua kahdelta laulajalta yksillä sanoilla saada”. Vrt. kuitenkin Gananderin *Mythologia Fennica* s. 105:

Putoisit wesi pisarat ,
 Läpi wijden willa waipan
 Sarka kauhtanan kahexan

211 = C .

212 *toisin teit toisia käskin* < C : Eppäs tehnyt nijn kuin käskin. Vrt. ed. 176.

213—4: *Kirsti kävi kammarista
 meni Uolevin majalle* on L:n lisäystä.

215—6: *Uolevi ylimmäinen trenki
 prouva teitä sinne käski*

— B; *sinne* < tupan (= tupaan). D kuuluu samoin kuin A, paitsi että siinä on ylinen (ei ylimmäinen).

217: *Mitästä mä tuolla tehne* = C: Mitästä minä sjelä teen.

218: *totta ma tuonne sentän käyne* on L:n lisäämä tai pikemminkin muodostama B:n ja C:n vast. säkeestä: *meni* (Meni) hän sinne arvollansa (D:ssäkin: *menenpä* tuonne arvollansa).

219: *Kirsti pikemmin perässä* = B ja D.

220—3: *yhdeksät lukut lukitsi*
sadat teljet teljetteli j. n. e. = B ja D,

224 = B, C, D paitsi että *Ohoh* < *O* mun.

225—7: *ompa Uolevi nytkin siellä*
lukut ovein lukittuna
telkeet päällä teljettynä

on L:n laajentama B:n ja D:n sanoista, Ulovi emännän maka(i)si.

228—9: *Tämä täältäpä tuleepi*
kiivas kiurutti kotia. Vrt. B: tuli hän sjeldä, C:
 Clavus kohta kotia tuli, D: Klaus lähti tulemahan. Jälkimäinen
 säe L:n oma.

230 = B ja D.

231: *tulen tuoheseen sytytti* = B, D: sytytti tulen tuoh(e)en.

232: *pisti tervaksen tiilihin;* vrt. D: Pani tulen tervakseehen.

233: *valo valkeen nurkan alle:* *valo* < *pisti* B, C, laski D.

234—8: *Sauvu suitseepi tulinen*
liekki tuima leimahtele
polttaa huonen huonehelta
Viell' on paikka palamata
Viell' on Elina elossa on L:n lisäystä.

Alkupuoli (3 säettä) muistuttaa vähän Juteinin Venäläisen
 (Viip. v. 1816) seuraavaa kohtaa, s. 21:

Sota-kedolla karaistu
 murha-miekka wälähteli,
tulen liekki turmelewa
leimahteli loppumata
sauwun sakean seassa.

Vrt. myös Juteinin Suomalainen (Viip. 1816) (Ilmarinen):
 räjähteli rumemmasti,
 koska *liekki leimahteli*

tuli tuulessa wirinnyt

poltti kirkot korkeammat

poltti majatkin matalat.

239—40: *Laski lapsensa pienuisen
itkeväisen ikkunalle*

<^B, D: laski lapsen ackunalle (akkunalle).

241: *Ohoh kultan Klaus kullan;* vrt. C: O mun Clavus kul-
taiseni !

242—5: *älä polta poika lastas
vaikkas poltat pojan tuojan
älä sormustas kadota
vaikkas kantajan kadotat = B.*

246—7: *Pala portto poikineskin
mailman lautta lapsineskin*

liittyy B:hen ja D:hen (jälkimmäiseen myös järjestyksen puolesta):

*pältan pårton poikinensa
kansa lauttan lapsinensa.*

248—9: *ei se ole minun poikan
vaan on ison Uolevin poika*

< B: *Ej ole se minun poikan,
van on se Ulovin poika.*

250—52: *Kirsti tuo puodiin poikesi
sielläpä tuo kruutia kanto
kanto Klauksen kätehen*

on L:n lisäystä.

C-tekstin kohtaa: Clavus mjekan tupestansa otti
Weti oitis Sormen poicki
(= D: Klaus katkas miekallansa
sormen poikki sormuksesta)

ei L:n sovitelmassa ole.

253—5: *Pane panni pahoja jauhoj
tervatynnyrin sekahan
että paremmin palaisis*

on L:n tähän sovittama toisesta yhteydestä. B:ssä ja C:ssä Kirs-

tin kehoitus mainitaan lausutuksi vasta kun Elinan äiti pyysi ar-
mahtamaan Elinaa.

256—259: *Tuopa tuolia Elina prouva
varo Uoti veljetänsä
Ohoh Uoti oma veljen
mene käske äitinni tänne*

Vrt. D: Elinainen rouva nuori
sano viimein veikollensa
„O mun Veikko kultaseni!
menes käskeen äiteheni.

260—61: *pyydä joudulla tulemaan
puhu paremmin kuin onkan*

on L:n suoranaista lisäystä.

C:n kohdan: Vähä Elina Tuvassa rukoili
Kaikki nurkat palakon,
Tämä vettä vuotakon
Sixi kuin mä Muorini näen,

L. on jättänyt huomioon ottamatta.

262—3: *Oh mun muori kultaseni
tyttärenne teitä kutsu*

< B: Fråfva tejtä sinne kutsu. C:ssä ja D:ssä on Laukko mainittu.

264: *pyysi joudulla tulemaan* on L:n lisäämä; vrt. 260.

265—6: *Kuin tuo puki puukuansa
puki kaikki eestakaisin* — L:n lisäystä.

267 = D (myös B, paitsi että tässä Vai vai = A:n ja D:n Voi).

268—70: *kuinka hameetin hameeni
hameetin kaikki eestakaisin
kuinka liekän tyttäreni*

< D: koska hamehrin hameitani
hamehrin noin edestakasin,
Kuinka liene tyttäreni?

D:ssa on tämä kohta sukimisen ja kenkimisen jälkeen; vrt.
tähän nähden B:n: Vaatetin itseni edestakasin.

271: *Hyvin kyllä muori kulta* = B.

272—281 = D:ssä; L. on ainoastaan kieltä vähän — huonontanut: 274 *kaikki*, 278—9 *kenkiin kaikki*. A:ssa ei ole vastinetta D:n „tröijymisellä” ja „myssymisellä”.

282: *Tuli tielle edemmäksi*; L:n lisäämä.

283—4: *Sauvu Laukosta näkyypi*

tuli Klauksen kartanosta

on B:stä saatu, jossa nämä sanat on pantu äidin suuhun; tässä ne ovat kertojan lausumat. Jälkimäisen säkeen *tuli* < B : *sauhu*.

285-7 = B ja D.

288: *mitäs tuolla tehtänekän* — L:n lisäämä.

289 = D.

290 = D ; vrt. 281.

291—7 on muodostettu C:stä ja D:stä:

C: *Lambaita slahdatan,*

Sikoja korvetan

Picku Prinssin pitoon.

D: *Kukon poiaat kuitataan*

kanan pojaat kaltataan

pienen pirtisten [< pilttisen] pitohin

Poika lasten polkusiksi.

L:lla: *sikoja [lampaita] siellä lahdatthhin,*

Sikoja siellä korvetthhin

kukkoja siellä kuukattihin (!)

kanoja siellä kaltattihin

pienen prinsin ristiaislksi

pienen poikasen poluksi

poika lapsen polkumiksi.

Säkeet 296—7 ovat siis tautologiset. *Ristiaisiksi*, 295 s., on saatu B:stä: *Pienen Prinsin Ristijäixi*.

298—300 = D , vähän muutellen.

301—2: *Ota pois tuo tuolta tulesta*
vaka vaimo valkehesta

perustuu B:hen ja C:hen:

ota pois Poika (poica) tulesta,
 vaka (Vaka) Vaimo (vaimo) valkiasta.

303—5: *En ota tuota tulesta*
porttoo pojies valkehesta
siksi valheen vintinkin
hyvän huonehen hävitin on L:n lisäystä.

307 = B ja C.

308—9: *elkeänsä piilomahan*
töitäsä häpelemään

vrt. D: *jälkiänsä piilomaan*
töitäsä häpeilemään

(B:ssä ja C:ssä samoin, mutta toisessa järjestyksessä).

310—1: *Olkoon siellä Uolen huora*
palakohon poikain portto

on L:n muodostama. D:ssä kuuluu vastaava kohta:

Poltan porton poikinensa
 mailman lauttan lapsinensa.

312: *Ohoh vähä Elinani* < C: O mun Elina Kuldaiseni, D.
 O mun Elina Kultaseni.

313—4 *mahdois olla mieliin kieliiin*
mieliin kieliiin porton kansa = D, paitsi mahdois, jonka vastine
 on C:ssä: Mahdoit.

315: *Kärsiä kirstin kiukkuja* on L:n lisäämä tai ehkä pikem-
 minkin muodostama; sillä D:ssä on seuraava säe: Kirsti vastas
 kiukkusesti. L. on C:n mukaan pannut seuraavan vastauksen Elinan
 (ei Kirstin) suuhun.

316: *Ohoh oma muori kultan* on B:stä: O mun muori kuldaiseni.

317: *ej ole syytä vähintäkän* = C: Ej ole syytä pienindäkän.

318: *neulaa silmätönläkän*. Vrt. B.: värtti neulan silmättömän ja D: päälle neulan silmättömän.

319—20: *tein kaikki mitä taisin*

tein päälläkin vähäsen

on L:n lisäystä. Omituista on, että B:lle, C:lle, D:lle yhteinen huomautus pahoista jauhoista ja tervatynnyristä on jätetty pois.

321—346 on L:n omaa sepitystä, johon hän lienee saanut aiheen C:n suorasanaisesta huomautuksesta: „Ej sitt enä mitä menestyn Laukosa”.

Säkeet kuuluvat näin:

<i>Se oli meno parahan prouvan rinnalle poikainen pieni</i>	
<i>nuoren Elina emännän</i>	<i>Se oli meno parahan prouvan</i>
<i>kansa kauniin kasvoiltansa</i>	<i>se oli hukka huonehenkin</i>
<i>että töissänsä taitavan</i>	<i>kansa kaunihin tavaran</i>
<i>puhtaan aina puheissansa</i>	<i>sekä kullan kiiltäväisen</i>
<i>siivon puoli sanoissakin</i>	<i>että hopian hohtavaisen</i>
<i>Kauan kaipaa kansa kaikki</i>	<i>Klaus tuo asu Kirstinensä</i>
<i>itkee sinua alalliset</i>	<i>Uotin uudessa tuvassa</i>
<i>ikävöitsee ylemmätkin</i>	<i>Kaikki kaikkiansa katovat</i>
<i>Olis ottanut hyvästi</i>	<i>laiho puuttuupi pellolta</i>
<i>itkevältä äidiltänsä</i>	<i>eikä kasva kauramaathan</i>
<i>vaan jopa raukesi raukka</i>	<i>kulo poltti parahat paikat</i>
<i>lenti liekkien sisähän</i>	<i>kuiva kukisti loputkin.</i>

321—329 säkeet Lönnrot on vapaasti muodostanut muutamista Iisalmen kirkkoherran Henrik Helsingiuksen kunniaksi tehdyn 1757 painetun runon kohdista. Tästä runosta on näytteitä painettu Porthanin De Poësi Fennica teokseen, josta Lönnrot sen on lukenut. Siinä sanotaan m. m.:

(. kuulen korvillani

Sanomata surkiata,

Ett') on kuollut kuulu Herra,

Waipunut se mies walittu,

Se oli meno parahan prouvan

Insalmen iso Prowasti,

nuoren Elina emännän ¹

Juuri julkinen ² Prowasti

kansa kauniin kasvoiltansa

Paras Pappein parisa,

Kätettävä Kirkon töisä.

että töissänsä taitavan

Ei se puuttunut puheita,

puhtaan aina puheissansa

Asioita arwaellut;

Sanat sen satoja maxoit

siivon puoli sanoissakin

Murehtipi monta miestä

Walittapi waimo kansa

Kauan kaipaa kansa kaikki

Idensal mi itkeköön,

Katkerasti kaiwatkoon j. n. e.

Elinan surmarunon seuraavat säkeet:

itkee sinua alalliset

ikävöitsee ylemmätkin

on myös De Poësi Fennica teokseen painetusta Paavo Remeksen
1765 veljensä Matin muistoksi kirjoittamasta runosta:

Avujen asumasia,

Kaiken kansan kiitettävä.

Kaunis kanszakäymiseszä,

Ylimmäisten, alemmaisten.

¹ Näissä säkeissä saattaisi myös ajatella Juteinin vaikutusta, Kirjoituksia
1810, Nuoren Rouwan haudalla:

Ah! ah! kuolema kovuuttas'

ettäs eriään [= eriämään] elosta

käskit parhaan puolisoista. Huom. myös säe 335.

² Kun muistamme, että julkinen Länsi-Suomen murteissa merkitsee ko-
meata, kaunista on Lönnrot tästä saanut Elinaan sovitetun säkeen: „kansa kau-
niin kasvoiltansa”.

347—350 perustuu B:hen mitä sanoihin, C:hen mitä näiden säkeiden järjestykseen tulee; *täynnä* < B täysi, *nautoja* < B, C Eläimiä.

351: *Klaus istu kynnykselle* < B kl. i. kartanolla.

352 = C.

353—5 = B ja C.

356: *siit' on sydämen' kipeä* on L:n lisäämä C:n (ja D:n) „Vaivasa valittamista" sijaan.

357—8: *ettän poltin puolisoni
sytytin syleni täyden* = C.

L. on lisännyt sanan *ettän*, jonka muodostamiseen itse runossa on esikuvia.

359: *vaimon valkeella valotin* esiintyy D:ssä: vaimmoni valkiaan vajotin. Alkumuoto todennäköisesti: vaimon valke'in (valkean) vajotin.

360: *poltin pienen poikaseni* on L:n lisäystä.

361—4 = 347—50. Järjestys noudattaa C:tä. Mutta seuraava säe: „Älä itke Clavus Kurki" on jätetty pois.

365—7 nojautuu etupäässä B:hen (ja D:hen), mutta C:stä on saatu viimeiseen säkeeseen *taivaassa* (< C Taivahisa, muissa tekstyymärkissä). D:n „Ylimmäisen portin päällä" ei esiinny L:llä. Sen sijaan säe

369: *Jeesuksen jalkaln juuressa*, jonka edelle (säe 368) on pantu (D:ssä sen jälkinen) *kuuden kynttilän edessä* (myös B ja C).

370: *pikku poikanen sylissä* < pieni p. s. (B, C, D).

371 = B, C, D (*Uolevi* < Ulovi B, D, Olevi C). C:n Kulda Kirjainen kädes on jätetty, pois.

372—6 = B, D paitsi että helvetin yhteydestä on „alimmais-
sen portin alla" jäänyt pois; 372 myös lisätty; 373 *sltte* on B:stä (sitt); 376 *kiilustaavat* (= kilusta B).

377 = B, C, D, paitsi että *viellä* on lisätty.

Kurjen kysymys Kirstin oleskelupaikasta (B, C, D) on si-
vuutettu.

378—80 = B, D; *alammaises, alammaisen* (= alimm.) 380
näkyypi — näkyy (B, C, D).

381: *silkit päihin sidottuna* on L:n lisäystä. B:n ja C:n ja-
 la(a)t alta kuusta (kiiluttaavat) on sivuutettu.

382 = C.

383—4 = B, C, D.

385—6 = B (vastaavasti D, jossa säkeiden järjestys on toinen).
 L. *karahutti* < B *kajahutti* — nähtävästi edellisen säkeen *järähytti*
 sanan mukaan.

387: *Ajo päin sulaan merehen* < C *Ajoi päin sula merta*;
 puuttuu B:stä ja D:stä.

388 *aaltoihin upottikse* on L:n lisäystä. Vrt. Gananderin
 Mythologia Fennican Meri-Turseen kohdalla olevia säkeitä:

Syriin syöstäxen mereen,

Kaisoin aaltoin ajaxen.

389—91 = B.

392—3: *Kirja on kirjoitettuna*

löytty Laukosta mäeltä — on L:n lisäystä. Tässä
 hänellä on ollut mallina vanhat arkiveisut. Vrt. esim. Yxi Uusi
 merkillinen Wijsu, Orawaisten Sodasta Wörin pitäjäs sinä 13 ja
 14 päiwänä Syys kuus Wuonna 1809. Tryckäty tänä vuonna:

4. Sinä Kolmantena toista Septembris

Orawaisis kirjoitettu on

Hämä räsä ehtol

Koska me Orawaisin tulimme.

A. E. HORNBERG, Älyn-Ämmä (Viipuri 1816), viimeinen värsy:

Kirjat kaikki kirkkotiellä

esi-isild *kukkusi*;

meno muinon tiesi niellä,

sillä sana nukkusi.

Mistä on Lönnrot saanut kokoonpanoajatuksensa? Vai ky-
 syisimmekö ensin, mistä hän on saanut kansanruno- ja runohar-

rastuksensa? Epäilemättä Porthanilta, jonka De Poësi Fennicaan hän nähtävästi jo ensi ylioppilasvuotenaan (ehkä ennemminkin?) on tutustunut. Porthanhan kuulun ja paljon luetun teoksensa § VIII:ssä kehotti hartaasti „niitä lahjakkaita maanmiehiämme, jotka haluavat saada laulumme korkeammalle kohoamaan, niin huolellisesti kuin olosuhteemme sallivat niitä (= koti- ja ulkomaan parhaita runoilijoita) jäljittelemään”. Alottelevaa, joka oli kotoisin huonoilta kielipaikoilta, rohkaisi epäilemättä Porthanin suoma vapaus runokielen käytössä: „Vieläpä saattaa mitenkään loukkamatta sekoittaa murteita keskenään ja käyttää useampia samassa säkeessä”. Ensikertalainen ei tullut huomanneeksi, että sama mestari teroitti myös seuraavaa ohjetta: „niillä, jotka tahtovat runojen sepittämiseen uhrata kiitettävää vaivaa, eivätkä halua, että heidän työnsä jää menestyksettä, tulee ennen kaikkea olla vallassaan kiellemme varat. Sillä ilman tämän laajaa ja täsmällistä, pitkällä harjoittelulla ja uutteruudella hankittua tuntemusta, on heidän vai vansa oleva aivan turha”. Lönnrot tiesi kuitenkin, ettei yrittänyttä laiteta. Sitä paitsi osasi hän kai suomalaisena mielestään suomenkieltä paremmin kuin useimmat hänen aikaisensa ylioppilaat.

Porthanilta on Lönnrot myös voinut saada itse kokoonpanoajatuksen. Tämä lausuu runo-oppinsa § XIII:ssa, että „vertaamalla [loitsurunojen] useampia kirjaanpanoja keskenään, voipi jossain määrin palauttaa ne eheämpään ja sopivampaan muotoon”. Niin Porthan oli menetellytkin (esim. „täydentänyt toisesta kirjaanpanosta sen, mitä toisesta on puuttunut”). Etusijan hän antoi „semoisille kirjaanpanoille, jotka eivät ainoastaan ole tuntuneet muita vähemmän turmeltuneilta, vaan myös ovat näyttäneet jonkun verran kartuttavan esivanhempiemme tapojen ja ajatustavan tuntemusta”, Näin syntyi (Porthanin) kirjaanpanoja, jotka „eivät aivan täsmälleen ja kaikessa” pitäneet yhtä hänelle lähetettyjen käsikirjoitusten kanssa.

Tässä ilmeisesti ne ohjeet, joita Lönnrot Elinan surmarunon kokoonpanossa on noudattanut. Hänellä oli oma (omat?) muistiin-

panonsa, mutta (luult. Vesilahdesta ja Tottijärveltä?) hän oli saanut kaksi kirjaanpanoa lisäksi. Toinen niistä oli melkoisen täydellinen. Sen Lönnrot pani kokoonpanonsa pohjaksi. Mutta Porthanin menettelytapaa noudattaen hänkin „kriitiikin sääntöjen mukaisesti arvosteli yksityisiä seikkoja" ja niin syntyi Elinan surmarunon ensimmäinen kokoonpano.

„Kritiikki" vei siihen, että Lönnrot myös — runoili uutta sellaisiin kohtiin, missä hän katsoi olevan aukkoja. Millä tavoin Lönnrot on suoriutunut noista kohdista, ei ole arvosteltava nykyisten vaatimusten mittapuulla vaan ennen kaikkea Porthanin antaman ohjeen valossa. Porthan lausuu (§ VIII) runo-ohjeissaan: „Puhe ei saa kulkea umpimähkään, hypähdellen ja epätasaisesti, milloin maassa madellen, milloin pilviä ja tyhjyyttä tavoitellen, vaan tulee sitä järjen suunnata ja virratkoon se ymmärtäväisen ' tasaisuuden hillitsemänä. Huolellisesti mukaantukoon se aina asianhaarojen ja sisällyksen luonteeseen." Tokkopa löydämme Lönnrotin lisäyksistä kohtia, jotka eivät tässä suhteessa täyttäisi mestarin vaatimuksia.

Mutta Porthan vaatii kelvolliselta runolta paljon enemmän. Sen „pitää olla täynnä mainioita, kauniita, teräviä, vakavia ja yleviä ajatuksia sekä koristeltu hilpeillä, vilkkailla, erinomaisilla ja loistavilla kuvilla; ja tämä kaikki punottakoon taidokkaasti, vaihtelevasti ja sopivasti runoon. Runoniekat käyttäkööt valituita, somia, sointuvia ja pontevia sanoja, kernaasti he ottakoot kuvia ja sanasovitelmia, vieläpä useampia ja rohkeampia, kuin mitä suorasanaaisessa puheessa sallitaan." Hän kehottaa kuitenkin pysymään totuudessa.

Olisi luullut, että Lönnrotia olisivat säilyttäneet runouden poluilta seuraavat Porthanin sanat: „Ne, jotka — eivät kykene antamaan säkeilleen näitä [= edellisessä mainituita] mainioita avuja, älkööt käykö runotarten pyhäkköjä häpäisemään ja herjetkööt kartuttamasta epäonnistuneitten runojen laihoja; sillä sellaisia on meillä yllin kyllin." Lönnrot on tietysti lukenut nämä sanat,

mutta hänen mieleensä ovat kuitenkin jääneet ne, jotka Porthan lausuu heti jäljessä ja joissa hän kehottaa (lukijoitaan) paraita runoilijoita jäljittämään.

Näin on Lönnrot tehnytkin. Porthan on (§ IX) lausunut ihailtavia sanoja talonpoikaisrunoudestamme. Hän huomauttaa, miten „näitten talonpoikain paraimmista ja kelvollisimmista runoista saat-
taa ikäänkuin kirkkaasta ja turmeltumattomasta lähteestä ammentaa ja paremmin kuin muualta erottaa sen [= runouden] todellisen ja muinaisen olemuksen". Hyvinä esimerkkeinä hän mainitsee Remes-veljesten runot, joista Lönnrot kutoi laajimman lisäyksensä Elinan surmarunon ensimmäiseen kokoonpanoon. Yksityisiä vanhoista runoistamme saatuja säkeitä Lönnrot on sovitellut sekaan. Vastainen tutkimus voinee vielä esittää joitakin minun keksimieni lisäksi.

Elinan surmarunon oletettava alkumuoto.

Elinainen, neitsyt nuori,
meni aittahan mäelle,
vaskivakkanen kädessä,
vaskiavain vakkasessa.

Eliina :

»Tuollapa Klavus tulepi."

Äiti:

„Mistäs tunnet Klavus Kurjen?

Eliina:

„Tulennosta tunnen tuiman,
jalon jala(a)n heitännöstä."

Klavuspa ajoi pihahan
sadan hevosen, miehen kanssa.

Klavus Kurki:

„Onko teillä neittä. myydä,
mulle piikasta pidetty?"

Joku Elinan omaisista:

„Ei neittä mäellä myydä.

kaupitella kartanolla.
Tupa meill' on yljän tulla,
toinen tulla, toinen mennä.
Talli on hevoset panna,
naula laskea satulat,
vaja varsat valjutella."

Klavus toi tuli tupahan.
Miekalla oven avasi,
tupellansa kiinni tunki.

Klavus Kurki:

Oh mun muori kultaseni,
onkos teillä neittä myydä,
mulle piikasta pidetty?"

Äiti:

„Piiat on meillä piskuisia,
neidet kesken kasvavia."

Klavus Kurki:

„On teillä vähä Elina.
Anna hän aviokseni!”

Elina :

„Oh, mun muori kultaseni,
äl' anna mua Klavuksen!”

Äiti:

„Ei taida vähä Elina
kaita suurta tarhakarjaa,
panna työhön palkollista,
pitää perhettä isoa.”

Klavus Kurki:

„Kyll' on mulla Kirsti-piika,
joka taitapi talossa
kaita suuren tarhakarjan,
panna työhön palkolliset,
pitää perhettä isoa.”

Elina:

„Kyll' on sulia Kirsti-piika,
joka mun polttapi tulessa;
kovin päivin kuolettapi.”

Viisi veljestä Elinan
istuit kaikki pöydän päässä,
nousit kaikki seisolle.

Veljet:

Eliina, minun sisaren',
eip' o(le) muuta ylpiämpää,
kuin (kuuluista) Klavus Kurki!

Kukas on hullu muu kuin piika,
vaikkei hullu, mutta himmi:
otti kihlat, antoi kättä.
Kävi Klavuksen kartanolle,
käsi Klavuksen kädessä.

Kirsti katseli klasissa,
västärällä välkytteli.

Kirsti:

„Oh, jospa sitä olisi
ton välin pahentajata!”

Kirsti pyykille menepi.
Rouva rantahan tulepi.

Elina:

„Kirsti-piika kiukkuhinen,
mitäs kolkitset kodassa,
paukutat padan luhoksi?”

Kirsti:

„Huoran huopia virutan,
pahan porton vaattehia.”

Elina:

„Älä kolki niin kovasti
vaattehiani hyviä.
Ei ne ole täällä tehdyt,
vaan mun muorini kotona.”
„Älä kolki Kirsti-huora
vaattehiani hyviä!
Ei ne ole täällä tehdyt
vaan mun muorini kotona.”

Kirsti:

Vähäpä minun lukua,
joka olen parka palkollinen.
Sinäkin iso emäntä
olet ollut Uolevin ohessa,
pitkäparran parmahissa.”

Klavuksen tykö menepi.

Kirsti:

„Oh mun Klavus kultaiseni,
rouva oli Uolevin ohessa,
pitkäparran parmahissa.”

Klavus Kurki:

„Oh mun Kirsti piikaseni,
jos sa tuottelet todeksi,
minkä saattelit sanoiksi,
Elinan tulessa poltan,
sun sitte vera(a)ssa käytän.
Sinun viisi verkaista hametta
ennenkuin Eliina rouvan.
Sinun yhdeksän avainta
ennenkuin Eliina rouvan.”

Kirsti:

„Oh, mun Klavus kultaseni,
o(le) kauvas menevänäsi
käräjihin Pohjanmaalle!
Aja Ammasten ladolle,
Pienten niittusten perälle!
Niinpän tuottelen todeksi,
mitan saattelin sanoiksi.”

Klavus Kurki:

„Elinainen, rouva nuori,
sääli säkkihin evästä,
pane voita vakkasehen:
liikkiö sianlihoja,
karpio kananmunia.
Tulipa kärjäjäkäsky
mennäkseni Pohjanmaalle!”

Elina:

„Oh, mun Klavus kultaseni,
älä siellä kauvan viivy!
Päivät on viimeiset käsissäsi,
viikot vielä viimeisemmät.
Puhu puolilla sanoilla!
Puhu toiste toinen puoli!
Juo vaan puoli siemenyttä!
Juo('os) toiste toinen puoli.
Astu puoli saappahasta!
Astu toiste toinen puoli!

Niin sa kauvan saat elellä
Pohjan noitaen parissa.”

Klavus toi ajohon läksi.
Ajoi Ammasten ladolle,
pienten niittusten perälle.

Kirsti:

„Oh mun rouva kultaiseni,
pitäkäsme pitoset pienet,
kuin on ennenkin pidetty,
poissa ollessa isännän!
Ottakasme orjat työstä,
häijyt härkäen perästä!”

Elina.

„Oh, mun Kirsti piikaseni,
tehe itse kuinkas tahdot!
Iske kaikki muut tynnyrit
Mutt' älä sitä (sä) iske,
joka on minulle pantu.”

Tähän Kirsti mutkan muisti.
Senpä hän esiksi iski.

Elina :

„Oh, mun Kirsti piikaseni,
tehit toisa, toisa käskin.”

Kirsti:

Oh, mun rouva kultaseni,
mihinkä tehen sijanne?
Te(h)enkö Uolevin tupahan,
ylimmäisen holvin päälle?”

Elina:

„Oh, mun Kirsti piikaseni,
tehe sijani portin päälle
kauni(h)isehen kammarihin,
miss' on pyssyt paukkuvaiset,
miss' on miekat välkkyväiset.
Pane kahdet korvatyyny,
kahdet liinaiset lakanat,

pane kahdet villavaipat,
pane kahdet nauhapeitot." —
mun Kirsti piikaseni,
etpäs tehnyt, niinkuin käskin;
panit yhdet korvatyyny,
yhdet liinaiset lakanat,
panit vaan yhdet villavaipat,
panit yhdet nauhapeitot."

Kirsti:

„Uolevi, ylinen renki,
rouva teitä tupa(h)an käski."

Uolevi:

„Mitäpä ma tuolla tehnen?"
Astui sinne* arvollansa.

Kirsti kiiruhti perässä.
Yhdeksät lukut lukitsi,
takateljen kymmenennen.
Juoksi Ammasten ladolle,
pienten niittusten perälle.

Kirsti:

„Oh, mun Klavus kultaseni,
jopan tuottelin todeksi,
mitän saattelin sanoiksi:
Uolevi makas' emännän.

Klaus toi tuli kotia
allapäin pahoissa mielin.
Tulen tuohehen sytytti,
valkeaisen tervakseen.
Pisti valkeen nurkan alle.
Elinainen, rouva nuori,
laski lapsen akkunalle.

Elina:

Älä polta poikalastas,
vaikkas poltat poja(a)n tuojan.

Klavus Kurki:

„Ei se o(le) mun poikaseni,
vaan se on Uolevin poika."

Elinainen, rouva nuori,
pisti sormensa lasista:
„Oh, mun Klavus kultaseni,
älä sormustas kadota,
vaikkas kantajan kadotat."

Klavus katkas' miekallansa
sormen poikki sormuksesta.

Vähä *Elina* rukoili:

„palakohot nurkat kaikki,
tämä vettä vuotakohon,
kunnes muorini näkisin."

„Oh, mun veikko kultaseni,
mene muorini kotio:
käske häntä tänne tulla!"

Lähetä:

„Oh, mun muori kultaseni,
Laukon rouva teitä kutsui."

Äiti:

Voi, voi vaivaista minua,
kuinka sukin sukkiani!
Sukin ain' edestakaisin.
Kuinka liene tyttäreni?

Lähetä:

„Hyvin kyllä, muori kulta."

Äiti:

Voi, voi vaivaista minua,
kuinka kengin kenkiäni!
Kengin ain' edestakaisin.
Kuinka liene tyttäreni?"

Lähetä:

„Hyvin kyllä, muori kulta!"

Äiti:

Voi, voi vaivaista minua,
kuinka hamehdin hametta!
Hamehdin (ain') edestakaisin.
Kuinka liene tyttäreni?"

Lähetä:

Hyvin kyllä, muori kulta!

Äiti:

„Voi, voi, vaivaista minua,
kuinka liitin liinastani!
Liitin ain' edestakasin.
Kuinka liene tyttäreni?"

Lähetä:

„Hyvin kyllä, muori kulta!"

Äiti

„Voi, voi vaivaista minua!
Sauhu Laukosta näkypi,
Suitsu Klavuksen kartanosta.
Kuinka liene tyttäreni!"

Lähetä:

„Hyvin kyllä, muori kulta!"

Äiti:

„Käry tuimana tulepi.
Kuinka liene tyttäreni?"

Lähetä:

„Hyvin kyllä, muori kulta.
Kukko siellä kultatahan,
kananpoja(a)t kaltatahan,
lampahita lahdatahan,
sikojakin korvetahan,
pienen pilttisen pitoihin,
poikalapsen polkusiksi."

Muori laski polvillensa
eteen oman vävynsä:

Äiti:

„Oh mun Kurki kultaseni,
ota pois tulesta poika,
vaka vaimo valkeasta!"

Klavus Kurki:

„Poltan portoa poikinensa,
kansan lautan lapsinensa."

Äiti:

„Anna mennä muille maille
töitensä häpeämähän,
jälkiänsä piilomahan!

Kirsti:

„Älä vaan, Klavus kultaseni!
Pänni pane jauhoja pahoja,
tervatynnyri lisäksi!
Heitä se tulehen t(u)onne!
Ehkäpä palais' paremmin."

Äiti :

„Oh, Elina, kultaseni,
mahdoit olla mielin kielin,
mielin kielin porton kanssa."

. Elina:

„Oh, mun muori kultaseni,
en tehnyt vääryyttä vähintä,
syytä neulan silmättömän."

Klavus Kurki, mies kamala,
yksin istui kartanolla,
sekä istui että itki.

Jeesus äijänä käveli:

„Mitäs itket Klavus Kurki?"

Klavus Kurki:

Kyll' on syissä itkemistä,
vaivassa valittamista:
poltin, poltin puolisoni,
sytytin sylini täyden
(vaimon valke'in vajotin).
Hevosia tallin täysi,
nautoja navetan täysi
kaikki kuolit korsi suuhun,
kaaduit kauraen nojalle.

Jeesus:

„Älä itke, Klavus Kurki!
Kyllän tiedän Elina rouvan."

Klavus Kurki:

„Missäs on Elina rouva?"

Jeesus:

„Ylimmäisessä ymmärryksessä,
ylimmäisen portin päällä,
Herran Jeesuksen jaloissa,
kuuden kynttilän edessä,
kultakirjanen kädessä,
pieni poikanen sylissä,
Uolevi oven edessä."

„Kyllän tiedän Klavus Kurjen."

Klavus Kurki:

„Kussas ompi Klavus Kurki?"

Jeesus:

„Alimma(ise)ssa helvetissä,
alimmaisen portin alla,
kannukset vähän näkyvät,
jalat alta kiiluttavat."

„Kyllän tiedän Kirsti huoran".

Klavus Kurki:

„Kussas ompi Kirsti huora?"

Jeesus:

Alimma(ise)ssa helvetissä,
alimmaisen portin alla,
palmikot vähän näkyvät,
jalat alta kiiluttavat.

Klavus toi ajohon lähti,
pisti pillit säkkihinsä,
soitti suolla mennessänsä,
kajahutti kankahalla,
järähytti järven päässä.
Ajoi päin sulaista merta.
Kirsti rakkina perässä.

Toi oli meno nuoren miehen,
kanssa naineen urohon.

Lisiä Elinan surmarunon kansanruno-aineksiin.

Panemalla pohjaksi sen runon, jonka B-, C-, D-kirjaanpanoista olemme rakentaneet, koetamme seuraavassa osoittaa, mistä eri kansanruno-aineksista Elinan surmaruno on sukeunut. Tässä kohden voi verraten vähän lisätä siihen, mitä Julius Krohnin Kan-telettaren tutkimuksissa on esitetty.

Heti alussa, kun Elina lausuu: Tulennosta tunnen tuiman, Jalon jalan heitännöstä, tulee lukijan mieleen suomalainen sanan-lasku :

Jalkoihin jaloa miestä,

päähän neitoa parasta.

(Toisinnot: Neittä päähän katsotahan, jalkoihin jaloa miestä; Neittä katsotaan nenästä, jaloista jaloa miestä; Suuhun sutta, päähän neittä, jalkoihin jaloa miestä). Ks. A. V. KOSKIMIES Kokoelma Suomen Kansan Sananlaskuja.

Runon alku — aitassakäynti, neidestä tiedustelu ja tupaantulo — esiintyvät myös kosintarunoissa.

Gottlundin kokoelmassa Pienia Runoja Suomen Poijille Ratoxi, Ensimmäinen osa II on m. m. näin kuuluva kohta:

Laxin Konnusta kosihin,	„Kanan on kauppa orren alla,
Mokommata Morsianta;	Neijon nelis-nurkaisesza."
Konnun kuulusta kylästä,	Maninpa minä tupaani,
Ankaran Apin talosta,	Puhuttelin, Lausuttelin:
Ankaran Anopin luonta. —	Onko teillä Neittä myyä,
Anoppi koria Muori	Tahi kaupitak Kanaista?
Oli aittahan mänevä;	Tupa oli tätinä Tuppi-Suita,
Puhuttelin, Lausuttelin:	Lattia Luta-Nenia,
Onko teillä Neittä myyä,	Perä-penkki Pierioita
Tahi kaupitak kanaista?	

Yhtäläisyydet ovat siksi hämmästyttävät, etteivät ne saata perustua sattumaan. Krohn lausuu kuitenkin, Kant. tutk., s. 168 1 muist, ettei näiden säkeiden nojalla vielä voi olettaa *hääruno-*jen olemassa-oloa Länsi-Suomessa. Tämä kohta on tullut Elinan surma-runoon jostain Länsi-Suomessa tunnetusta runosta.

Tupa meill' on yljän tulla,
toinen tulla, toinen mennä.

Talli on hevoset panna, . . .

säkeihin nähden tahdon huomauttaa eräästä Karhun Wakoisza (Gottlund, Pieniä Runoja II, Upsala 1821, XI) esiintyvistä kohdasta. Karhulle sanotaan kotiin tullessa:

Pois pojaat porstuvista	Tupa on tehty miesten tulla
Piijat pihtipuolisista,	Talli hewoisten asua,
Uron tullesza tupaani	Sopiko turpa tupaani
Miestän mäntywän sisällen!	Nenä nelis-soppiseen?

Yhtäläisyys voi kuitenkin perustua sattumaan,
säälä säkkihin evästä,
pane voita vakkasehen,

liikkiö sian lihoa
karpio kanan munia

perustuvat myös, niinkuin Krohn on huomauttanut, kansanrunoon. Kant. tutk. ss. 166—7). Ne ovat todennäköisesti peräisin paimenrunoista. -

Tahdon kuitenkin huomauttaa erästä kansanrunoa, josta voimme osoittaa muitakin säkeitä Elinan surmarunoon tulleen:

Siinä kerrotaan miten

Nousi maasta ratsahalle,
Kohta lähtöö kotihin
Luokse entisen emonsa.
Sano sinne saatuonsa
Emollensa ensimmäxi:
Säästä säkkikin evästä,
Pane jauhot palttinahan,
Wuole voita vakkasehen.

Elinan sanat: Päivät on viimeiset käsissän',
viikot vielä viimeisemmät

perustuu nähtävästi vanhaan sananlaskuun: „Hätä Neitzen kädes; wijcot (hääwijcot) wijmeiset edes (Florinus). Florinus on jälkimäiseen osaan pannut selitykseksi hääwijcot; mutta tässä saattaisi myös olla puhe raskaana-olemisesta.

Eliinan pyyntö Klaukselle:

Puhu puolilla sanoilla!
Puhu toiste toinen puoli j. n. e.

Niin pääset pian takaisin
Pohjan noitaen parista

muistuttaa myös elävästi mieleen äidin varoituksen Vienen läänin Lemminkäisrunoissa :

Astu puolella aseita,
Istu puolella sijoja,
Juo puoli pikariasi,

Anna toisen toinen puoli,
 Pahemman parempi puoli,
 Niin sinusta mies tulevi
 Uros selvä selviävi,
 Miesten seurojen sekahan.

Samat ajatukset lausutaan (Ks. Krohn, m. t., s. 166) myös yleisenä varoituksena matkaanlähtevälle pojalle (häärunoissa ohjeina morsiamelle).

Runon sukua ovat myös lukumäärät 9 ja 10 säkeissä: Yhdeksät lukut lukitsi, takateljen kymmenenneks. Ne esiintyvät useissa eri kansanrunoissa. Niinpä esim. tulen synnyssä Gananderin Mythologia Fennicassa: Läpi Taiwoisen yhdexän Taiwas puolen kymmenettä. Yhdeksän lukon takana oli satuinen Sampokin j. n. e.

Säkeet: „Anna mennä muille maille töitensä häpeämähän, jälkiänsä piilomahan”, jotka äiti lausuu Klaukselle, muistuttavat Oluenteko-runon (Topelius Suomen kansan vanhoja runoja I, s. 16) kohtaa: „Lähen töitäni pakohon, Piilojani piilomahan.”

Selvä sananlasku on Kurjen vastaus Jesukselle: Kyll' on syyssä itkemistä, vaivassa valittamista, jotka säkeet L. on pannut asuun: Kyll' on syytä itkemistä, Vaivoja valittamista. Florinuksella on sananlasku: Älä itke ilman syytä, kyllä syysä itkemistä waiwasa walittamista. Verrattakoon tähän myös: Silloin minä itkin ilman syytä, silloin waiwata walitin, cuin itkin isän helmas, paruin Äitin parmailla. (Jälkimäisen alkumuoto on kuulunut: Silloin itkin ilman syyttä, ilman vaivatta valitin, kuin itkin isän sylissä, paruin äitin parmahilla). Tämä sananlasku näkyy irroittuneen liekutauslaulusta. Vrt. esim. Kantele II, ss. 37—8:

Tuuvitan tätä tyttärtä
 tätä lasta liekuttelen.
 Nuku nurmilintuseni,
 Väsy västäräkkiseni!
 Älä itke ilman syytä
 Älä vaivoita valita,

*Wiel' on syyssä itkemistä
 Vaimoissa valittamista.
 Älköhön sinä ikänä,
 Kuuna kullaan päivänäkään,
 Tämän tähnen tyttäreni
 Vihta viiasta yletkö
 Koivu korpinotkelmossa.*

Kun Elina rouvan sanotaan olevan „ylimäisessä ymmärryksessä Herran Jesuksen jaloissa j. n. e., niin saattaa tässäkin viitata sananlaskuun: Hupa aica himmerkis; ilo ystäväin seas; hausca Jesuxen codosa (Florinus); mutta mahdollista on, että yhtäläisyys perustuu vain sattumaan. Viittaus siihen, että syyttömästi surmatut pääsevät taivaan iloon, esiintyy myös oppineessa runoudessa, esim. *Piae cantiones* kokoelmassa, *O quam dolet gens:*

Taevas Herra Erich elä,	Cuiteng cunnjan Cruunun pereit,
Herr Volmar ynnä cans sielä	Ruodzin Riikin Ruhtinad.
He täälä surkjust surit erän,	

Krohn on huomauttanut, että säkeet „pisti pillit säkkihinsä, soitti suolla mennessänsä, kajahutti kankahalla" ovat peräisin eräästä pienestä paimenrunosta, joka on m. m. kerran Savossa kirjaanpantu. Voi vielä lisätä, että Florinuksella on myös sananlasku: *Pisti pillit säckijns, soitti suolla mennessänsä.* Huomattava on runon syntymäsjöilläkin tavattava puheentapa: „panna (pistää) pillit. pussiinsa", jota käytetään merkityksessä *livistää, luikkia tiehensä.* Mutta toisaalta on mahdollista, että tämä sananlaskutapainen on irroittunut jostakin kansanrunosta.

Elinan surmarunosta voi myös osoittaa useita reheviä kansankielen lausetapoja. Runon ensimmäinen laulaja on ilmeisesti ollut syvä suomalainen, joka on ammentanut kansan omista ehtymättömistä tieto- ja kokemusvarastoista. Sekä kansanrunous että sananlaskut ovat osittain olleet hänen rakennusaineinaan. Ja nimenomaan sananlaskupuolessa olen onnistunut esittämään parisen lisää Krohnien runon aineksia käsittelevään esitykseen. Suoranaiset sananlaskut rajoittuvat pariin kolmeen, mutta sananlaskujen vaikutusta voimme vielä muissakin kohdin osoittaa.

Elinan surma-runon vieraista aineksista.

Se ripeä keskustelumuoto, jossa Elinan surma-runon tapaukset esitetään, se draamallinen vauhti, mikä on ominainen tälle järkyttävästi vaikuttavalle runolle, ei tunnu suomalaiselta vaan viittaa germaanilaisiin esikuviin, lähinnä skandinavilaisiin sankari-lauluihin ja balladeihin. F. **OHRT** onhuomauttanut¹, että Grundtvigin (ja Olrikin) julkaisemissa Tanskan vanhoissa kansanlauluissa nro 259² muutamien kohdin muistuttaa Elinan surma-runoa. Runon nimi on Lave Stisön og Fru Eline. Tätä runoa, jota ei tunneta Tanskan ulkopuolelta, on säilynyt 9 vanhaa kirjaanpanoa.

Esitän tässä pääpiirtein kaksi, joissa esiintyy enemmän kuin muissa samoja piirteitä, joita tunnemme Elinan surma-runosta, kirjaanpanot E:n (v. 1614) ja H:n (v:n 1600 seud.).

E:n sisällys. *Lauve* (Laffue, Lauge) Stissen *lähtee merelle* (i leding). Iloissaan *jää Espenn Ottessenn kotiin vartioimaan Lauven morsianta, Ellinsborgia*, ja hoitamaan taloa. Kun Lauve lähtee rannalta, palaa Ottessenn, joka oli saattamassa, kotiin ratsullaan. Sitten hän *menee luhtikammariin* (hiøelofft) *Ellinsborgin luo*, jolta hän pyytää lemменosoitukseksi kultakirjaista paitaa. Mutta Ellinsborg sanoo, että jos hän sellaisen tekisi, Lauve ei enää hänestä pitäisi. *Keskustelun kuuli* ulkona kuunteleva *palvelustyttö, joka kirjoitti* kaukomailla oleskelevalle *Lauvelle* kirjeen:

„Her er en hiort vand i wor gardt,
hand bleyer aff di øffuerste blade:
komer i icke snart i lauden hiemb,
da bleyer hand roeden till skaade.”

Lauve rientää kiihtyneenä kiireesti kotiin. Ratsastaen hän tulee taloon. Espenn Ottessenn menee häntä vastaan. Hän kysyy m. m. kuinka Ellinsborg, Ottessennin armas, voi. Toinen vastaa, että E., joka ei ole häntä koskaan rakastanut, voi hyvin. Lauve

¹ Fra Den Finske Folkevisedigtning, Danske Studier 1912, s. 71.

² Svend Grundtvig, Danmarks Gamle Folkeviser V, 52—91.

menee E:n luo, heittää miekkansa pöydälle ja moittii kiivaasti Ellinsborgia.

„Der ieg ud aff landet foer,
war i en iomfru saa pruddt:
nu haffuer i ladit Espen Ottessen
Soffuit forinden eders bur."

Ellinsborg vastaa, ettei hänellä ole ollut Espen Ottessennin kanssa tekemistä enempää kuin oman veljensä kanssa. Lauve kalpeana ja punaisena uhkaa tappaa Ellinsborgin, joka rukoilee hartaasti Lauven äitiä jäämään sisälle: „peliiän että hän lyö minut kuoliaaksi." Lauve *lukitsi ovet* ja alkoi hakata E—a; hän hakkasi tuntikausia kenenkään talossa voimatta estää. E. vakuutti kuitenkin rakastavansa Lauvea. Sitten *Lauve otti hänen palvelus-tyttönsä syliinsä*. E. pantiin kahdeksaksi vuodeksi vankeuteen. Kukaan ei saanut käydä häntä katsomassa paitsi L:n äiti, joka lausui: „Gud nade dig, kiere dater min, huad giøris din kiender blege!" Syyksi E. ilmoittaa mustasukkaisuuden. Äiti (rouva Byrilildt) menee poikansa luo. Hän kehottaa poikaansa pitämään häitä. Lauve menee Ellinsborgin luo, jolle ilmoittaa teettävänsä vaatteet jalkavaimolleen ja hänelle:

leg skall giffue min slegfred
en kiortell aff flyell blae:
ieg skall giffue eder en anden,
skall were aff wammell graa.

Jalkavaimo saisi kultavyön, E. niinivyön. E. lupaa pitää mielellään päällään mitä saisi. Sitten he eräänä sunnuntaina menevät kirkkoon ja E. pääsee mukaan; jalkavaimo on pukeutunut kultapukuun, E. niiniseen. Kantapoika (den liden smaa-dreng) tulee E:lle ilmoittamaan kuinka komeasti jalkavaimo pukeutuu ja kuinka komeasti hän hevosella lähtee kirkolle. Kirkosta palattua Lauve panee Ellinsborgin *laittamaan* jalkavaimon vuodetta. E. vastaa kärsivällisesti, että hän tekee mitä vaan käsketään. Hän

vetää vielä kengätkin Lauven jalasta. Silloin E:n vyö kätkee: „Nyt katkesi minkä piti pitää, se piti minkä piti katketa.” Lauven kysymykseen E. vastasi että hän tarkoitti vyötään ja sydäntään. Lauvea hävettää. Hän lähettää jalkavaimon pois vuoteestaan ja ottaa E—n armoihinsa.

H:n alku on mielenkiintoinen.

Det wor skønnenn Ellens-borrig,
hun wor icke udenn it barnn:
der hindiss fader och moder
fulde hinder fraa.
Herre Gud, huor kandt du sorrigen vennde!

Fader och moder dy fulde hinde fraa,
syskenn och brødre alle:
hinde bad thil saarig enn ridder,
Laffue Stiessenn monne di hannem kalle.

Teste hand lidenn Ellens-borgh,
hun var saa small som vandt:
hand satte hinder hoss sin moder,
och saa drog hand aff land.

Kun Laffue Stygessenn palaa kotiin, niin „lidenn Ellensborrigh” tervehtii häntä:

„Werrer vel-kommenn, Laffue Styesenn,
och kierre feste-mandt!
hurr haffuer eder lid sag lennge
alit y dy fremmede land?”

Huomattakoon vielä mitä runo kertoo E:stä sovituksen tapahduttua:

Nu haffuer lidenn Ellens-borg
vundit offuer ali harm:
nu soffuer hun saa gladelig
y herre Laffuis arm.

Elinan surmarunon ja nyt esitetyn tanskalaisen runon yhteiset piirteet eivät voi olla satunnaisia. Esiintyvien henkilöjen luku on yhtä suuri, niiden nimet ovat melkein samat ja niiden osuudet tapauksiin monin paikoin toisiaan muistuttavat.

Huomattakoon ensiksikin nimet.

Ellinsborgia. (myös *fru Eline*) vastaa suomalaisessa runossa *Elina* (Elina rouva).

Espeni Ottesenista (myös *Uttessønn*, Ottensøn, Otte-søn) on tullut Uoti ja Uolevi (Olovi), joita Suomessa tietävästi on käytetty toistensa asemesta.

Mutta myös Laffue Stisøn, Stysøn, Stiessenn, Styessen, Stygessen (myös Laue Stigssønn, Lauy Stysen, Lauve Stissen, Lauge Stisenn, Offue Stiisen) on Suomessa verraten uskollisesti edustettuna. Hyvin harvinaisen *Lavi* (*Lave*) nimen asemessa on keski-ajalla tavallinen Klaus (Klavus). Osoitukseksi näiden nimien käytöstä sopinee mainita, että Turun tuomiokirkon Mustassakirjassa on mainittu vain kerran (v. 1412) Laue (Lave Torkilsson) Ulvilan ker. lautamiehenä; Klaus'ea sensijaan on 13 ja Klassoneja 6. Klaus nimi on sitäpaitsi esiintynyt meidän huomattavimmilla suvuillamme. Onpa lisäksi olemassa se mahdollisuus, että *Kurki*-nimikin vastaa — Stisøn'ia. Tanskalainen nimi on kansan-etymologisesti liittynyt *Styg* (merk. paha, häijy) sanaan; huom. esim. muoto Stygessen ja tämä nimi on käännetty *Kurki* sanalla. *Kurki* merkitsee suomen kielessä m. m. „spöke, stygg ande, fan, fanken:" *k. kumminkin; mihin pahan kurjen paikkaan i hvad fankens ställe?; voi paha kurki oh fan!; metsän k. björn; k. on karjassa, k. tulee karjaan* (säges vid en respektabel persons närvaro), Lönnrotin sanakirja lisävihkoineen. Käännös on ollut sitä houkuttelevampi, kun Suomessa on ollut suku, jolla on ollut *Kurki* nimenä.

Ohimennen sopii myös huomauttaa sitä seikkaa, että Lönnrotin sanakirja tuntee yhtymän *kirstipiika* appellatiivisessa merkityksessä: hempiga, med hvilken en gift man håller till. Ikävä vain,

ettei sanan esiintymisaluetta ole ilmoitettu. Näin ollen on olemassa se mahdollisuus, että Lönnrot olisi myöhemmin käsittänyt Elinan surman Kirsti-piian appellatiiviseksi. Asia on joka tapauksessa tässä yhteydessä mainitsemisen arvoinen.

Niin suuret kuin eroavaisuudet Elinan surma-runon ja tanskalaisen Lave Stisen og Fru Eline'n sisällyksen välillä ovatkin, ovat yhtäläisyydetkin hämmästyttävät. *Klaus ja Lave lähtevät kumpikin kotoa* (käräjille, merille), ja *palvelustyttö ilmoittaa viattoman rouvan uskottomuudesta*, jonka jälkeen *mies kiireisesti palaa kotiin*. Tanskalaisessa H:ssa Ellinsborg valittaa Laven kauan viipyneen, Elinan surmassa rouva miehen matkalle lähtiessä pelkää hänen kauan viipyvän. Kirstin ja palvelustytön (jalkavaimon) osissa on merkillisiä yhtäläisyyksiä (hameet, vaatteet, jotka Kirstin ja jalkavaimon piti saada). *Vuoteenteko* esiintyy molemmissa runoissa. Tanskalaisessa nöyryytetty rouva (morsian) sen saa valmistaa, suomalaisessa Kirsti (jalkavaimo). Myös *ovien lukitsemisen* on kummassakin runossa yhteinen (Kirsti ja Lave sen toimittavat). H:ssa ja Elinan surmassa puhutaan myös *naitavan tytön nuoruudesta* (ja ritarista, joka hänet naipi).

Näin suuri määrä yhteisiä piirteitä ei voi perustua vain satumaan, vaan meidän täytyy olettaa, että *tanskalainen runo Lave Stis&n og Fru Eline on ollut Elinan surman sepittäjälle tunnettu*.

Danmarks Gamle Folkeviser teoksessa on otaksuttu että puheenalaisen runon E-toisinto on syntynyt 14:nnen vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla, H 1400-luvulla. Laulua ei, kuten jo huomautimme, tunneta Tanskan ulkopuolelta. Suomalainen laulaja on oleskellut Tanskassa tai kenties kuullut laulun joltain tanskalaiselta Suomessa. Olihan tanskalainen vaikutus Ruotsi-Suomessa keskiajan lopulla varsin valtava.

Elinan surmarunossa tuntuu olevan vaikutusta toisestakin tanskalaisesta runosta. Runon alku, jossa kerrotaan kuinka Elina menee aittaan (mäellä) ja näkee Klauksen tulevan, tuntien hänet

rivakasta käynnistään, johtaa mieleen tanskalaisen runon Iver Hr. Jonsøn¹ joka tunnetaan myös ainoastaan Tanskassa (5 vanhaa kirjaan-panoa, kaikki hyvin samantapaisia).

Runossa kerrotaan miten Iver Hr. Jonsøn lähtee veneellään Seelantiin tuomaan rakasta morsiahtaan. Neiti seisoo luhtikammarissaan ja ilmoittaa näkevänsä Iver H. Ionsonin kultaisen veneen (C:ssä: „ieg kiender hans forgyldte fløy"). Mutta neiti sanoo piilottaautuvansa, sillä hän ei enää ole impi. Äiti kääriytyä hopealiinoin ja lohduttaa tytärtään. Iver Herra Jonsøn laskee maihin ja rouva Mette-lille (tyttären äiti, muut. toisinoissa myös tyttären nimi) menee rannalle vastaan. Äiti lausuu sulhasen tervetulleeksi ja ilmoittaa, että hänen tyttärensä on sairaana; äiti ei luule tyttären voivan elää. Jos kultani on sairaana — sulhanen sanoo — ja kuolee, niin panetan hänet hopea-arkkuun, kultakirjaimet leikkautan. Sitten runo jatkuu (C-toisinto):

Iffuer her Ionnsøn hand ganger udi gaarde
och leger alt med sit sverd:
daa matte hand hørre i høeyelofft
saa høffuidske en frue-ferd.
Der hørde hand sin rose och sin aller-kierriste.

Dett var Iffuer her Ioensen,
hand skøed sit sverd fra sig:
„Louff bedis ieg aff fruer och iomfruer,
at ieg gaar ind till eder.
Ieg ville talle ved min roese och ved min aller-kierriste".

Dett var Iffuer her Ioensøn,
hand ind ad dørren tren:
det var hans aller-kierriste,
hund reiste sig op igien

Daa hiilset hand sinn roese och sin aller-kierriste.

¹ Grundtvigin kokoelma n:o 280.

Tyttö selittää, että hänen isänsä oli asunut rannalla, jolle monet laivat olivat laskeneet¹. Hänen kammariinsa oli tunkeutunut miehiä ja ritari, joka ryösti hänen kunniansa. Ritari ilmoittaa, että hänen miehensä olivat tunkeutuneet neiden kamariin, hän itse neiden kunnian vienyt ja ilmoittaa naivansa hänet. Sitten kerrotaan, että vietettiin häät.

Yhdessä toisinnossa (E:ssa), jossa neiden nimi on Ellinsborgh, sanotaan lopuksi:

Nu haffuer stalten Ellinsborigh

forwundit baade angst och harm:

hun soffuer nu saa gladdeligh

udi Iffuer herr Ionssens arm.

Och nu er hun han[ss] rosen och saa hanss aller-kierreste.

Yhteiset piirteet Elinan surman ja tämän runon välillä ovat myös huomattavat. Morsian (kosittava) näkee sulhasen tulevan ja tuntee hänet. Morsiamen äiti puhuttelee ensin sulhasta. Sulhanen tulee pihaan, tunkeutuu sitten miekkoineen sisään. Morsian suostuu, ensin epäiltyään, menemään ritarin puolisoksi. Tanskalaisen runon loppuosalla ja Elinan surmalla on hyvin vähän yhteistä; mutta mahdollista on, että tanskalainen runo osittain on ollut suomalaisen esikuvana.²

¹ Huomattakoon tässä yhteydessä myös „meren” esiintyminen Elinan surmarunossa: Ajoi päin sula(ist)a merta.

² Tahdon sivumennen huomauttaa, että Grundtvigin kokoelmien n:o 303:n *Elsker draebt af Broder* runon alku myös muistuttaa Elinan surman alkua. Siinä kerrotaan kuinka ylpeä Ellinsborrig (tai Mettelild) seisoo luhtikammarissaan ja "näkee ritari Olavin ratsastavan ja tuntee hänet valkeasta ratsustaan. Ritari, johon tyttö on rakastunut, ajaa pihaan ja tunnustaa neidelle rakkautensa. Neiti neuvottelee seuranaisensa kanssa, miten vastaisi. Tämä kehottaa neittä tunnustamaan rakkautensa. Ja neiti lausuu julki ihastuksensa Olaviin: hän on kuin aurinko tähtien joukossa j. n. e. — Mutta yhtäläisyydet tämän vanhan tanskalaisen runon ja Elinan surmarunon välillä eivät muuten ole yhtä huomattavat kuin edellisten.

Kaksi 1600-luvulla kirjoitettua runoa Raumasta ja Porista.

Kirjoittanut *Edwin Flinck.*

liopiston varakirjastonhoitaja Arvid Hultinille omistetussa juhlaulkaisussa¹⁾ on tohtori Rolf Lagerborg painattanut kolmesta Suomen kaupunkia kuvaavaa latinankielistä runoa, jotka 1600-luvun loppupuolella on kirjoittanut **OLOF HERMELIN** ja jotka sisältyvät tämän painamattomaan runosikermään *Hecatompolis Suionum* (Svean sata kaupunkia). *Hecatompolis* käsittää yhteensä noin sata elegisellä distikon-runomitalla kirjoitettua latinalaista epigrammia kullekin Ruotsin valtakunnan silloisista kaupungeista. Runot ovat tähän asti jääneet huomaamatta ainakin suomalaisilta tutkijoilta, ja toht. Lagerborgille on oltava kiitollisia siitä, että hän Linköpingin hiippakunnan-kirjastossa olevan käsikirjoituksen mukaan on toimittanut julkisuuteen sen osan, joka lähinnä koskee meitä. Koska runot ainoalaatuisina voivat herättää mielenkiintoa laajemminkin — Hultinille omistettua juhlaulkaisua on painettu vain 125 kappaletta — painatan seuraavassa käännöksellä ja selityksillä varustettuna Satakunnan kaupunkia, Raumaa ja Poria käsittelevät kaksi runoa pääasiassa Lagerborgin julkaiseman tekstin mukaan, kuitenkin korjaamalla siinä olevat virheellisyudet.²⁾

¹⁾ Studier tillägnade Arvid Hultin, Helsinki 1915.

²⁾ Ne kohdat, joissa olen poikennut Lagerborgista, olen kursiveerannut. Runojen käsikirjoituksessa olevia osaksi epävarmoja sanatoisintoja, jotka Lagerborg on painattanut tekstin alle, en ole katsonut tässä tarpeelliseksi merkitä.

Runojen tekijä Olof Hermelin syntyi 1658, toimi vv. 1689—99 aluksi latinan, sittemmin roomalaisen oikeuden professorina Tarton yliopistossa ja oli v:sta 1701 mukana Kaarle XII:n sotaretkillä kohoten v. 1705 valtiosihteeriksi. Pultavan taistelussa hän joutui venäläisten vangiksi, eikä hänen vaiheitansa senjälkeen varmuudella tunneta. Hermeliniä pitivät hänen aikalaisensa mestarina latinan-kielen käyttämisessä, ja hänen painetut suorasanaiset kirjoitelmansa osottavatkin melkoista latinan ilmaisukeinojen hallitsemista. Hänen runojansa sitävastoin tuntuu useasti haittaavan sanonnan epäselvyys eivätkä ne taiteellisessa suhteessa ole korkealle asetettavissa. Jokunen, niinkuin esim. Vaasan kunniaksi sepitetty, saattaa olla yhtenäisen ajatuksen kannattama, mutta useimmat ovat hajanaisia eikä asianomaisen kaupungin kuvaan ole saatu paljonkaan luonteenomaista. Yksityisiä historiallisesti mielenkiintoisia piirteitä niissä kuitenkin on ja nämä antavat Raumaa ja Poriakin käsitteleville runoille jonkinmoisen arvon. *Hecatompolis Suionum* on kaikesta päättäen syntynyt 1680-luvulla ennen tekijän nimittämistä Tarton yliopiston professoriksi. Raumaa koskevassa runossa näet viitataan v. 1682 tapahtuneeseen Rauman paloon, jossa m. m. kirkko tuhoutui. Kovin kauan tämän jälkeen ei se voi olla kirjoitettu, koskapa mainitaan molempien kirkkojen olevan raunioina (toinen oli palanut jo v. 1639) sekä puhutaan tulen vahingoittamista taloista. Runo Uudestakaupungista taas näyttää syntyneen kohta 1685 palon jälkeen. Joka tapauksessa on kaikki runot kirjoitettu ennen suuria nälkävuosia ja isoa vihaa, ja luonnollisimmalta tuntuu ajatella 1680-luvun jälkimäistä puoliskoa. Ainakaan ei ole mitään, mikä puhuisi sellaista oletusta vastaan. Päinvastoin saattaisi otaksua, että juuri *Hecatompolis Suionum* teos on jonkin verran vaikuttanut tekijänsä nimitykseen latinan professoriksi — Hermelin ei ollut suorittanut mitään akateemista tutkintoa. Ruotsin suurvalta-aikana, isänmaallisen innostuksen ollessa korkealla, osattiin tällaisille latinankielisille klassilliseen runomuotoon laadituille runoille antaa arvoa. Pitihän olla olemassa samallaisia oman maan kaupungeille

omistettuja ylistyslauluja kuin muinoin oli seipitetty Rooman valtakunnassa. Ja jo se, että näitä runoja on kirjoitettu meidänkin kaupungeillemme, on omiaan antamaan niille mielenkiintoa.

XCIX.

Raumo.

Clara vetustatis se Raumo tuetur honore,
 Nec faciunt dubiam tot monumenta fidem.
 Marmora templorum tristi collapsa ruina
 Cernis, et arrosas igne dieque domos.
 Qua prius aequorea prope tundebatur *ab unda*,
 Jam viridi tegitur cespite sicca *palus*.
 Concessit Cereri Neptunus et arida motum
 Arcuit a prisco margine Vesta salum.
 Jam seges est, ubi portus erat: terit ungula campum,
 Qua pridem innantes nauta secabat aquas.
 Tutius est tectis refugam spectare paludem
 Et procul a moto carbasa tensa sinu.
 Se Tethis angustis quondam subduxit agellis,
 Cum parvas urbis crescere vellet opes.

Rauma.

„Kuululle Raumalle tuottaa kunniaa vanha ikä, josta epä-mättömänä todistuksena ovat niin monet muistomerkit. Siellä näkee marmoritemppelien luhistuneen surulliseksi raunioksi sekä tulen ja auringon syömiä taloja. — Missä ennen meren aallot lähellä loiskivat, siinä jo peittää kuivunutta suota vihreä turve. Meri on antanut tietä viljelykselle, ja asutus on häätänyt ulapan sen vanhalta rajalta. Jo on laiho siinä, missä oli satama. Kavio kuopii maata siinä, missä ennen merimies kynti virtaavia vesiä. Turvallisempaa onkin katsella talojen tieltä väistyvää suota ja tähystellä pingoitettuja purjeita kaukana aaltoilevasta lahdesta. Meren neito sukelsi muinoin pois ahtailta aloilta tahtoessaan, että kaupungin vähäiset varat kasvaisivat”.

Jo keskiajalla pidettiin Raumaa vanhana kaupunkina, ja useat seikat viittaavat siihen, että kaupunki on koko joukon vanhempi kuin mitä sen ensimmäinen oikeuskirja v:lta 1442 antaa aihetta varmuudella päättää. Hermelinin runossaan mainitsemista muistomerkeistä kaupungin vanhimmalta ajanjaksolta on tärkein nykyään maan tasalla oleva Pyhän Kolminaisuuden kirkko, joka päättäen lattian alta tehdyistä rahalöydöistä on ollut olemassa ainakin jo 1300-luvun keskipaikkeilla. Se paloi v. 1639 eikä sitä senjälkeen enää rakennettu uudelleen. Toinenkin Rauman kirkoista, Pyhän Ristin kirkko — kaupungin nykyinen —, joka alkuaan kuten tunnettu on ollut luostarin kappeli, oli raunioina Hermelinin kirjoittaessa runonsa. V. 1682 sattuneessa tulipalossa tuhoutui näet kaupunki melkein kokonansa, ja kirkko vahingoittui siinä määrin, että Hermelin voi sanoa senkin „luhistuneen surulliseksi raunioksi". Talot, jotka vanhuudestaan olivat päivän harmaiksi tekemät, olivat nyt tulen mustiksi hiilittyvät. Hermelinin tässä kohdassa käyttämä sanontatapa („näkee") tuntuu viittaavan siihen, että hän näihin aikoihin olisi Raumalla käynyt. Hyvin hän näyttää tuntevan sekä Rauman että Porin rannikkosuhteet. Rannikon kohoamisen ja meren laskemisen kuvaamiselle omistaa hän enemmän puolet Raumalle kirjoittamastaan runosta (kymmenen säettä neljästätoista). ¹⁾ Maanviljelykselle siten voitetun alueen eneneminen häntä ilahuttaa. Elettiin merkantilijärjestelmän merkeissä. Raumalta, samoin kuin kaikilta muilta Pohjanlahden rantakaupungeilta oli v:n 1636 asetuksella kielletty ulkomaankauppa ja porvarien täytyi sen vuoksi elatuksensa hankkiakseen suuremmassa määrässä kuin ennen tai jälkeen turvautua maanviljelykseen. Tosin oli Rauma — niin myöskin Uusikaupunki ja Pori — v. 1641 saanut oikeuden viedä ulkomaille puuastioita, mutta tätä tilaisuutta kaupankäyntiin eivät raumalaiset näytä suuresti käyttäneen, sitäkin vähem-

¹⁾ Olisiko Hermelin mahdollisesti tuntenut vanhan sataman paikan, niin kuin runon 9:n säkeen nojalla voisi olettaa, on ylimalkaiseen sanamuotoon katsoen tuskin luultavaa.

mällä syyllä kun ulkomailta palatessa ei saanut tuoda mukanaan muuta tavaraa kuin suolaa. Hermeliiniä ei kaupan väheneminen huolestuta. Hän näkee Rauman ja Porin oikean tulevaisuuden juuri maanviljelyksessä. Sen kautta „kaupungin vähäiset varat kasvavat." Todellisuudessa olivat sekä Rauma että Pori tähän aikaan kauppaoikeuksien supistamisen vuoksi lamaustilassa, ja vasta vapaat mahdollisuudet saatuaan saattoivat kaupungit kehittyä entiseen hyvinvointiinsa.

CI.

Björnaburgum.

Frigore me pulsat brumali Maenalis ursa,
 Telluri nimium stella propinqua meae.¹⁾
 Aut haec, aut nostros quae carpit bellua saltus,
 Nomina vicino prisca dedere loco.
 Ne noceant, caveo. Ferro configitur ista,
 Pellitur instructo largius illa foco.
 Cum fueram quondam ventoso dissita ponto,
 Moenia transposito muto vetusta lare.
 Nunc pelagi tumidum prospectu metior aestum;
 Litora subductis sed fugit unda vadis.
 Et simul aggestas convectans amnis arenas
 Obturat sæteturum gurgite flexus iter.
 Sic ego quae ponti dicebar nuper alumna
 Culto plura solo debeo, pauca mari.
 Atque iterum medio si mota locarer in alto,
 Destituit medium Nereus ipse salum.
 Salmonum captura ferax mea litora ditat,²⁾
 Et venit in nostros praeda marina sinus.

¹⁾ Näistä säkeistä on käsikirjoituksessa toisinto:

Proxima me pulsat glacialis stella Bootis,
 Causaque perpetui Maenalis ursa gelus.

²⁾ Tämän säkeen edellä on käsikirjoituksessa merkintä: „Additum ad talos", s. o. „liitetty loppuun".

Pori.

„Minua vainoaa talvisella kylmyydellä Ison karhun tähtisikermä, joka on liian lähellä manterettani. ¹⁾ Joko tämä tahi peto, joka kiertää korpiamme, on antanut lähellä olevalle paikalle sen ikivanhan nimen. Pidän vaaria siitä, etteivät ne vahingoita. Yhden lävistää keihäs; toinen pakenee laajemmalle leviävän asutuksen tieltä. — Sijaittuani muinoin erilläni tuulisesta merestä, vaihdoin vanhan kaupunkini uuteen ja siirsin asumukseni tänne. Nyt saatan katseellani mitata vaahtoavaa merta, mutta aalto pakenee rantaa veden laskiessa, ja samalla tukkii suuntaansa muuttanut joki, tuoden mukanaan kuljettamaansa hiekkaa, totutun kulkuväylän. Siten olen minä, jota äsken nimitettiin ulapan tyttäreksi, suuremmassa kiitollisuudenvelassa maalle, jota viljeleen, kuin merelle. Ja jos minut toistamiseen siirrettäisiin vaikka keskelle aavaa merta, niin jättäisi veden ukko uloimmankin selän. — Tuottava lohenpyynti rikastuttaa rantojani ja lahtiimme tulee runsaasti meren saalista”.

Runo, joka on laadittu ensimmäiseen persoonaan kaupungin itsensä ollessa esittäjänä, alkaa kylmästä ilmanalasta. Porin porvarit valittelivatkin usein niihin aikoihin kaupunkinsa huonoa asemaa: Rauman porvarit ennättivät muka jo tehdä keväällä yhden Tukholman matkan, ennenkuin jääsuhteet sallivat porilaisten edes lähteä liikkeelle laivoillaan. ²⁾ Hermelin asettaa oppineis-runolliseen tapaan tämän asianlaidan yhteyteen Porin ruotsalaisen nimen, Björneborgin, kanssa: „Ison karhun tähtisikerö (— Otava), jonka alla kaupunki sijaitsee ja josta se on nimensäkin saanut, aiheuttaa kylmyyden”. Hermelin esittää toisenkin mahdollisuuden Porin nimen syntymiseen nähden. Karhusta, joka tähän aikaan Porin seuduilla vielä oli aivan tavallinen, olisi ensin saanut nimensä

¹⁾ Toisinto: „Lähelläni oleva hyytävä Karhunvartija-tähti sekä Iso karhu ovat syynä ainaiseen pakkaseen, joka minua ahdistaa.”

²⁾ J. W. RUUTH, Björneborgs stads historia siv. 105.

Jähellä oleva paikka" ja sen mukaan Porin kaupunki. „Lähellä olevalla paikalla" tarkoittaa hän nähtävästi Porin laidassa sijainnutta Björnnäsin (Bärnäsin) kylää. Porin historiassaan ¹⁾ mainitsee **RUUTH**, että tarina kertoo Porin nimen Björneborg johtuneen siitä, että kaupunkia perustettaessa sen ensimmäiset asukkaat löysivät nykyiseltä raatihuoneenmäeltä karhunpesän. Jonkinlainen tieto tästä tarinasta näyttää Hermelinilläkin olleen, joskin hän ehkä on voinut tehdä etymologiansa siitä riippumattakin. — Seuraavissa säkeissä (7—8) viittaa Hermelin Porin syntyhistoriaan: Ulvila, Porin emäkaupunki, oli rannikon kohoamisen vuoksi joutunut niin kauaksi merenrannasta, että Juhana herttua v. 1558 käydessään seudulla päätti perustaa Kokemäenjoen suuhun uuden kaupungin, Porin, jonne Ulvilan porvarien käskettiin muuttaa. Useimmat kai siirsivät rakennuksensakin uuteen kaupunkiin, joten koko Ulvila ikäänkuin vain muutettiin toiseen paikkaan. Tästäkään toimenpiteestä ei kuitenkaan ollut hyötyä pitkäksi aikaa. Rannikon nousu jatkui edelleen. Niinkuin Hermelin mainitsee, saattoi kaupungista vielä 1600-luvulla nähdä kauas aavalle merelle, mutta jo 1500-luvun lopulla oli kaupungin alla oleva lahti alkanut joen kuljettaman hiedan vaikutuksesta arveluttavasti madaltua. Sinne tänne muodostui hiekkamatalikoita, joitten välistä oli vaikea löytää syvintä uomaa, syystä että ne joka vuosi muuttelivat. Niinpä eivät 1600-luvun keskivaiheilla enää lastissa olevat suuremmat laivat voineet päästä kaupunkiin asti, vaan täytyi lastaus tai purkaminen toimittaa pienempien laivojen avulla ulompana. Jo 1630 mainitaan kaupungilla olleen ulkosatama, ja myöhemmin tuli yhteyden ylläpitäminen lastauspaikan ja kaupungin välilläkin puutteellisten mutausvälineiden vuoksi vaikeaksi. Hermelin on siis aivan oikeassa sanoessaan kulkuväylän tukkeutuvan ja Porin siten kadottaneen merikaupungin luonteensa. Toinen seikka, joka edisti tähän suuntaan käypää muutosta, oli ulkomaankaupan kielto*. Yhdessä epä-

¹⁾ Siv. 38 alamuistutus.

suotuisien satamasuhteiden kanssa se aikaansai merenkulun ja kaupan vähenemisen mitättömiin. Porinkin asukkaiden täytyi näin ollen turvautua maanviljelykseen. Myös kalastus oli verrattain tuottava, varsinkin silakka- ja sillikalastus Reposaaren rannoilla. Lohikalastuskin antoi tuloja, vaikka se suurimmaksi osaksi oli valtion monopolina. Mutta tällainen harrastusten talonpoikaistumisenkaan ei ollut Porille onneksi. Suurten verojen rasittamina eivät nämäkään elinkeinot saaneet rauhassa edistyä. Kaupungin hyvinvointi katosi ja asukasluku väheni. Hermelinin runot vaikeavat tässä suhteessa, niinkuin luonnollista onkin. Jos hän asialaidasta tiesikin, täytyi hänen isänmaanystävänsä olla siitä puhumatta. Porvarit olivat kyllä itse koettaneet valituksilla saada ulkomaankaupan kiellon kumotuksi, mutta turhaan. Merkantili-järjestelmä oli syöpynyt syvälle sen ajan valtiomiesten katsantokantaan, ja sen osotti vääräksi vasta myöhempi aika.

Ääri viivoja Porin sanomalehtioloista 1860-luvulla.

Kirjoittanut *M. Saarenheimo.*

Esivaiheita.

Porin sanomalehdistön historia ulottuu viime vuosisadan 50-luvulle. Sanomalehden tarve oli kuitenkin jo sitä ennen tuntuva. Kaupunkimme oli aikojen kuluessa merenkululla ja kaupalla vaurastunut Suomen ensimmäisten joukkoon. Aineellista nousua seurasi kaupungin edistyminen muillakin aloilla, ja tämän kaikenpuolisen kehityksen rinnakkaisilmiönä esiintyi kulttuuritarpeiden kasvaminen. Sanomalehdet, ennenkuin sellaisia alkoikaan Porissa ilmestyä, olivat käyneet kaupungin edistysmielisille ja aikaansa seuraaville kansalaisille välttämättömiksi kulttuurityökaluiksi. Kaupungin renessanssia elvyttivät varmaankin osaltaan ne uuden eurooppalaisen hengenelämän tuulahdukset, joita maamme suurkaupunkien, Helsingin ja Turun, uuden ja vanhan pääkaupungin, sanomalehdet välittivät. Myös ulkomailta tilattiin Poriin verrattain paljon lehtiä.¹

¹ Niinpä vuodeksi 1861 tilattiin Porin postikonttorin välityksellä ulkomaisia lehtiä 65 ja kotimaisia 531 vuosikertaa, joista 304 ruotsalaista ja 227 suomalaista. Ruotsalaisista lehdistä luettiin ensin „Åbo Underrättelseriä" (79). Sitten seurasi- „Missions-Tidning för Finland" (46), »Helsingfors Tidning (45), „Finlands Allmänna Tidning" (44) j. n. e. Suomalainen lukijapiiri kannatti lehtiään seuraavaan tapaan: „Sanomia Turusta" (69), »Suomen Lähetys-Sanomia" (49), „Suometar" (24), „Suomen Julkisia Sanomia" (12) j. n. e. Kotimaisten lehtien tilausmäärään sisältyi lisäksi Porin ruotsalaisen lehden ensimmäistä kokovuosikertaa 14 kappaletta ja suomalaisen 16.

Nähdessään pöydällään muualta tulleita lehtiä oli varmaan-kin monen porilaisen edistysystävän mieleen juolahtanut ajatus: meidänkin pitäisi saada sanomalehti kaupunkiimme. Eikä tämän ajatuksen tarvinnut olla pelkästään porilaisylpeyden nostattama. Kaupungissa tarvittiin todellakin ilmoitusten ja uutisten levittäjää, sillä rummuttamiskeinokin oli käymässä yhä riittämättömämmäksi.

Kesti kuitenkin kauan, ennenkuin tuumista päästiin toimiin, sillä täällä ei ollut edes kirjapainoa. Vaatimattoman sellaisen perusti vasta 40-luvun lopulla kirjakauppias K. F. Sjöblom, joka v. 1844 oli saanut kauppaoikeutensa. Samainen Sjöblom, joka niin monella tavalla harrasti Porin parasta, päätti ryhtyä v. 1852 julkaisemaan viikkolehteä „Björneborgs notis- och annonsblad". Tämä Porin sanomalehdistön esikoinen ei kuitenkaan elänyt vanhaksi, sillä lehteä ilmestyi ainoastaan kaksi numeroa. Tuli kaupunginpalo, ja se tukahutti yrityksen, vaikka kirjapaino saatiinkin suurimmalta osalta varjelluksi tuholta. Tämän melkein sukupuuttoon hävinneen lehden, merkityksestä ei kannata suuria puhua, yhtä vähän kuin minkään muunkaan kaksiviikkoisen lapsen. Mutta voimme sentään yhtyä Porin historian kirjoittajan hiukan patteettiseen huudahdukseen: Painetun sanan vallalle oli kuitenkin ensi kertaa Porissakin tie raivattu.

Kesti vuosikymmenen verran, ennenkuin Pori kohosi tuhasta uutena ja entistä ehompana. Sanomalehtioloissakin tapahtui seisahdus kymmenkunnaksi vuotta. Muun maailman lehdet saivat yhä tyydyttää porilaisten kasvavaa sanomalehtitarvetta. Varsin huomattava asema oli tässä suhteessa nyt kuten ennemminkin turkulaisilla lehdillä »Sanomia Turusta" ja „Åbo Underrättelser". Niissä näki säännöllisesti Porin kirjeitä. Näkipä sellaisia usein muualtakin Satakunnasta, johon varsinkin „Sanomia Turusta" levisi paljon. Tämän jalansijan lehti säilytti kauan ja oli pahana kilpailijana porilaisille sanomalehdille, kun nämä lähtivät valloittamaan Satakuntaa voittomaakseen.

60-luvulla saattaa vasta sanoa Porin sanomalehdistön histo-

rian varsinaisesti alkavan. Mainittu kymmenluku, johon esityksemme kohdistuu, muodostaa tämän historian mieltäkiinnittävän alkuluvun. Nykyään vielä elävät „Satakunta" ja „Björneborgs Tidning", jotka näkivät päivänvalon 70-luvun kynnyksellä, alottavat Porin sanomalehdistön historiassa uuden luvun.

Vuonna 1860 alkoi Porissa ilmestyä kaksi sanomalehteä, toinen ruotsalainen, „Björneborgs Tidning", ja toinen suomalainen, „Porin Kaupungin Sanomia". Kun näistä ruotsinkielinen on päivää vanhempi, suokaamme ensisyrntyneelle etuoikeus ja käykäämme ensin tarkastamaan sen elämänvaiheita.

Björneborgs Tidning.

Lehden ensimmäinen numero ilmestyi heinäkuun 6 pv:nä. Lehdestä tuli viikkolehti, ja perjantai oli katsottu sopivimmaksi ilmestymispäiväksi. Hurskaana toivomuksena oli sentään, että lehti vastaisuudessa saattaisi ilmestyä useamminkin viikossa. Tämä kuvastuu seuraavista esittelysanoista: „Riippuu pääasiallisesti saatutavasta luottamuksesta ja levikistä, että lehti voisi tulevalta vuodelta käyttää oikeuttaan ilmestyä kahdesti viikossa". Toive ei kuitenkaan toteutunut. Lehteä vain laajennettiin 2-palstaisesta 3-palstaiseksi.

Ohjelmansa esittää lehti ensimmäisessä numerossaan seuraavaan tapaan: „Auttaakseen kauan tunnettua tarvetta, tulee B. T. ensi sijassa käsittelemään asioita, jotka tarjoavat paikkakunnallista mielenkiintoa. Sikäli kuin on mahdollista, toivoo se voivansa levittää seudun uutisia, tilastollisia ja historiallisia tietoja, jotka koskevat paikkakunnan teollisuutta, kauppaa ja maanviljelystä, väestösuhteita, kouluja y. m."

Edelleen jatkuu esittely:

„Mitä kotimaan uutisiin tulee, on meidän säästeliäästi käytettävä lehden tilaa. — — Niinpä aiomme virastouutisista y. m. julkaista ainoastaan sellaisia, joilla on tavallista suurempi tärkeys tai herättävät muuten seudun mielenkiintoa. Täten toivomme tilan

sallivan meidän toisinaan kajota yleistä luonnetta oleviin kysymyksiin, jotka ovat sanomalehdistössä päivän pohdinnan alaisina."

Tämä kuitenkin tapahtuu harvoin. Mutta muuten täytyy myöntää, että lehti panee parhaansa noudattaakseen julkaisemaansa ohjelmaa, jonka mukaisena se pysyykin koko elämänsä. „Björneborgs Tidningin" erikoisharrastuksena on huomion kiinnittäminen kauppaan ja merenkulkuun. Se tahtoo myös käydä vähässä määrin yhteiskunnallisesta herätystorvesta. Siinä puhutaan uutisten yhteydessä m. m. hautausmaan somistamisen ja rantalaiturin rakentamisen tarpeellisuudesta — molemmat asioita, joista lehden suomalainen virkaveli on toista mieltä. Mainittakoon lehden sisällöstä vielä arvokkaat katsaukset, joita pastori J. A. Lindström kirjoitti Satakunnan historian alalta.

Mitä tulee suomalaisuuden liikkeeseen, ei se ainakaan 60-luvun alussa ollut vielä muodostunut loukkauskiveksi Porin ruotsikoille, kuten voi nähdä „Björneborgs Tidningistä". Niinpä siinä muuan nimimerkki B. Helsingin kirjeessään (⁴/₁, 1861) puhuu Runebergin »Tärinain" ohella ihastuksella Oksasen „Säkenistä" toivottaen molemmille levenemistä „jokaiseen mökkiinkin, missä suomalainen sydän sykkii kaikelle, mikä on isänmaallista ja kaunista". Niinikään usein palautuva nimimerkki „Toivo" kirjoittaessaan (²³/₁, 1861) Aina-serkulle Helsingin kuulumisia puhuu harrastuksella Eurenin sanakirjasta ja mainitsem. m. tämän: „Sanot usein kainostelleesi vähäistä äidinkielentaitoasi ja tahdot nyt täydellä todella perehtyä Suomen ihanaan kieleen ja etsiä suomalaista runotarta sen omista tuoksuvista kukkalehdoista. Tämä suomalaisen naisen heräävä tunne ja herra Eurenin sanakirja ovat „suomalaisuuden vastustajille" paljon vaarallisemmat kuin kaikki deklamatsiot puhein ja kirjoituksin!"

Lehti ilmestyi samaisessa Sjöblomin kirjapainossa, missä „Björneborgs notis- och annonsbladkin" näki päivänvalon. Omistajia oli se kuitenkin ehtinyt jo muuttaa. V. 1859 se tuli tehtailija Hampus Julius Oldenburgin haltuun. Hänellä oli tultikkutehdas, ja hän osti painon pääasiallisesti valmistaakseen siinä

tulitikkulaatikkoihin etikettejä. Hänen ottaessaan haltuunsa tulipalon jäljiltä silleen jääneen kirjapainon se sijaitsi kaupungin 5:ssä osassa nykyisen Kruununprinssinkadun 8:ssä. Täältä hän siirsi sen värjäri Rehnströmin taloon (nykyinen Rohden talo Nikolain- ja Pohjoisen puistokadun kulmassa). Oldenburg tuotti tänne Pietarista saksalaissyntyisen kirjaltajan Mauritz Thiesenin laittamaan kirjapainoa kuntoon. Pian sen jälkeen Thiesen osti koko kirjapainon ja ryhtyi itse liikettä jatkamaan. Hänen kanssaan teki keväällä 1860 sopimuksen „Björneborgs Tidningin" ilmestymisestä lehden vastaava toimittaja tohtori Theodor Tigerstedt, mies, jolla on suuret ansiot Porin kehityshistoriassa. Hän kuului aikoinaan Porin harrastaviimpiin henkilöihin ja jätti jälkeensä vaikeasti täytettävän aukon, kun hän 80-luvulla siirtyi täältä Hämeenlinnaan piirilääkäriksi.

Lehden toimitusta hoiti ensimmäisen puolivuoden Karl Rosen-dahl. Hän oli tunnettu pirteästä kynästään ja runollisista lahjoistaan. Näytelmäkirjailijankin hän esiintyi. M. m. Suomalaisessa Teatterissa esitettiin sen ensi näytäntökaudella (1872—73) hänen kirjoittamansa näytelmät „Lemun rannalla" ja „Ainamo".

Vuodelta 1861 otti lehden ohjat käsiinsä toimittaja Charles Selin eräiden muiden kanssa. Hänen toimittajakautenaan oli lehden pakinaosasto erittäin vilkkaasti huolehdittu. Ja mikä merkil-lisintä: useat pakinoitsijat esiintyivät naisnimimerkein ja mahtoivat siis olla naisia. Niinpä lehden älykkäin ja sukkelin kynä-niekka oli nimeltään Miranda. Hän oli varmaankin käynyt sitä erinomaista sanomalehtimieskoulua, jota Z. Topelius „Helsingfors Tidningissä" piti alottelevien julkisen sanan palvelijain opiksi ja kasvatukseksi.

Niin herttainen kuin tämä kynäniekka Miranda olikin, tuli hänestä kuitenkin lehden toimitukselle ennen vuoden loppua surun lapsi. Hän sai aikaan toimittajapulan Porin kirjeellään, jossa hän kosketteli eräitä suljetuita tanssiaisia.¹

¹ Tästä asiasta olen antanut laveamman esityksen Sat. Sanomissa vuoden 1911:n viimeisessä numerossa otsakkeella: Muuan sopivaisuuskiista Porissa 50 vuotta sitten.

Syksyllä 1861 järjestivät Porin nuoret herrat omaksi ja nais-
tensa ratoksi teetanssiaisten nimellä tunnettuja illanviettoja. Ensi
kerralla kutsuttiin näihin teetanssiaisiin neitejä ja myöskin nuoria
rouvia, mutta ei heidän miehiään. Tilaisuudessa ei ollut läsnä ai-
noatakaan nainutta herraa. Teetanssiaisten järjestäjät itsekin kohta
huomasivat tässä menetelleensä ajattelemttomasi, ja seuraaviin
tanssiaisiin olivat naineetkin herrat tervetulleita.

Kaikki olisikin jo tätä myöten ollut hyvin, ellei Miranda mai-
nitussa kirjeessään olisi tästä aivan viattomasta tanssiaisilmiöstä pu-
huessaan tullut laskeneeksi hiukan herttaista leikkiä siitä, etteivät
aviomiehet jo ensi kerralla päässeet nauttimaan teetanssiaisten iloja.

Tämä kirjoitus satutti joidenkin liikavarpaita. Vesilasiin syn-
tyi myrsky, ja juorukellot alkoivat soida. Ei ole tarpeen kuvata
niitä myrskyn maininkeja, joita kävi tätien kahvikekkereissä ja her-
rojen toddypöytien ääressä. Myrskyn merkkejä näkyi itse leh-
dessä, jonka toimitus otti ritarillisesti Mirandan siipiensä suojaan.
Oikein miehissä ja mukana joku naisnimimerkkikin käytiin toi-
mittajaparan kimppuun. Ennen vuoden loppua kävi hänen ase-
mansa niin sietämättömäksi, että hän näki parhaaksi vuoden lo-
pussa pudistaa jaloistaan toimitushuoneen tomut. Tämä jupakka
herätti kauempanakin huomiota. Pääkaupungin lehti „Pappers-
lyktan" kosketteli sitä leikkisin sanoin. „Vasabladet", jonka toi-
mitus itsekin oli ehkä saanut luovia ojan ja allikon välillä, lähetti
(¹³/₁₂ 1861) eroavalle toimittajalle seuraavan myötätuntoisuuslau-
sunnan, joka kuvastaa sitä tukalaa asemaa, missä pikkukaupungin
sanomalehtimies oli jo siihen aikaan:

„B. T., joka ei tosin ole puuttunut „päivän suuriin kysy-
myksiin", mutta jota kuitenkin on toimitettu suurella kyvyllä,
vaihtaa nyt toimittajaa, sitten kun eroava on saanut kokea enem-
män kuin tarpeeksi asianomaisen paikkakunnan asujamiston kiit-
tämättömyyttä. Pikkukaupungissa ei rankaisematta esitetä mieli-
pidettä, jos se jossakin kohdin sattuu poikkeamaan niiden mieli-
piteestä, jotka ovat tottuneet olemaan määräävinä paikkakunnalla."

Vuoden 1862:n alusta ottaa lehden taas haltuunsa sen ensimmäinen toimittaja Karl Rosendahl. Mutta ennen vuoden loppua uudistuu hänelle edellisen toimittajan kohtalo. Tällä kerralla on asioiden sotkijana Porin olutpanimon valmiste, joka kävi „bayerilaisen oluen" nimellä.

Lehteen saadun ilmoituksen vuoksi toimitus kirjoittaa vuoden ensimmäisessä numerossa muutaman rivin suosittelun mainitun tehtaan valmisteesta ja ollen siinä luulossa, ettei oluella ole mitään tekemistä alkoholin kanssa jatkaa: „Jos oluesta jonakin päivänä saataisiin alkoholin korvausaine, johon kaikin mokomin olisi pyrittävä, on valmisteen halpuus hetken hurskaimpia toivomuksia". Näihin merkillisiin riveihin siis kätkeytyy salainen hyökkäys Porin oluen kalleutta vastaan. Sama nurku toistuu vielä kerran lehdessä. Vuoden loppupuolella lehden toimitus tulkiten ehkä yleisempääkin tyytymättömyyttä valittaa valmisteen huonoutta sen kalliiseen hintaan verraten. Kirjoittajan väitteen mukaan olisivat olutolot Porissa huonommat kuin missään muussa hänen tuntemassaan kaupungissa. Ja se on hänen mielestään korjattava seikka.

Tällä tyytymättömyydenpurkauksella ei ollut hyvät seuraukset. Syntyi pitkä ja tuima väittely, jota käytiin kemian ja väittelytaidon suomin asein. Tätä tehden kehittyivät asiat sille kannalle, että toimittaja Rosendahl katsoi työskentelemisen lehdessä mahdolltomaksi. Kaunosanaaisessa jäähyväiskirjoituksessaan, jossa oli sekä runoa että suorasanaista, hän purkaa mieltään tähän tapaan:

„Tietoisena niistä hankaluuksista, jotka aina seuraavat maa-seudun sanomalehtimiehen kutsumusta, emme kuitenkaan ole koskaan pelänneet lausua sanaa, joka on ollut sydämellämme, joskaan se ei usein ole kajahtanut aivan miellyttävältä lukijan korvaan. —————Mutta juuri sellaiset vastoinikäymiset ovat loistavana esimerkkinä kuinka pikkumaisuus ja panetteluhalu esiintyvät sanomalehtimiehen perivihollisina yhteiskunnissa, joissa tottumattomina sanomalehteen tahdotaan aina nähdä pistävä käärme vapaasti lausutun sanan peitossa."

Näin sanoi jo moni. Kun Rosendahl myöhemmin oli saanut sähkölennätinlaitoksessa paikan, urkkivat sanomalehtimiehet ystävyyden varjolla häneltä, „Lailalta“, sähkösanomatietoja, sillä muun maailman uutisten saanti oli niihin aikoihin vaikeata. Hänet tapasi aina päivällisen aikaan, kun ilmoilta suinkin vain sopi, istumassa raatihuoneen puistokäytävän sohvalla erään puun alla, jota nimitettiin »Lailan kurbitsiksi». ¹

Vuosina 1863—65 oli lehden toimittajana maisteri Ivar Agathon Bergroth. Hän kyllä säästyi sentapaisilta rettelöiltä, jotka suistivat satulasta hänen edeltäjänsä, mutta lehden oma asemansa sijaan kävi hänen toimittajakautenaan niin horjuvaksi, että lehti kuoli juhannuksen jalkoihin v. 1865. Viimeinen numero ilmestyi kesäkuun 23 p:nä. Kannattamattomuuden syynä oli tietenkin puutteellinen tilaajamäärä, joka esimerkiksi v. 1861 oli 306. Näistä jäi kaupunkiin 216 ja muualle meni 90. Suunnilleen samoina pysyivät varmaankin suhteet lehden muinakin vuosina.

Porin Kaupungin Sanomia.

Siirtyessämme tarkastamaan 60-luvun suomalaisia sanomalehtioloja on meidän palattava ajassa samaan vuoteen, jolloin »Björneborgs Tidning» alkoi ilmestyä. Se alotti ratansa heinäkuun 6 p:nä 1860, kuten muistamme. Porin ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti »Porin Kaupungin Sanomia» ilmestyi päivää myöhemmin eli siis lauantaina heinäkuun 7 p:nä. Sekin ilmestyi viikottain, ja sen koko oli sama kuin ruotsalaisen virkaveljen, joka lausueessaan uuden tulokkaan tervetulleeksi sanoo sen käyttämää kieltä yksinkertaiseksi ja koruttomaksi, mutta pelkää samalla, että se kotimurteesta poiketen on monelle vaikeatajuista. Kuitenkaan sen mielestä „ei haita että suomalainen yleisö täällä saa luetavaa, josta ruotsinvoittoisuus on karkotettu, sillä seudun rahvas, jonka keskuuteen se on toistaiseksi parhaastaan levinnyt, tarvitsee tässä

¹ Reinh. Grönvall: Suomenkielisen sanomalehtikirjallisuuden alkuajoilta Porissa. (Satakunta $\frac{1}{2}$ 1913).

suhteessa säännöstäjän (regulator)." Naapurisopu ei kuitenkaan säily kauan häiriytymättömänä. Suomenkielinen lehti saa vielä samana vuonna kuulla kunniansa talonpoikaisista mielipiteistään" ja kielestäänkin.

Lehti käytti samaa painoa kuin „Björneborgs Tidning", sillä sehän oli kaupungin ainoa. Kirjakauppias Otto Palander oli lehden kustantaja, ja hänen kirjakauppansa oli sen jakamispaikka. Hän oli myös lehden toimittaja, ja hänen apulaisenaan oli kollega Anton Lindgren. Jälkimäinen tuli sittemmin tunnetuksi omituisuuksistaan »Hämäläisen" toimittajana Hämeenlinnassa 70- ja 80-luvulla ollen m. m. Yrjö-Koskisen leppymätön vastustaja. Palander itse ei ollut erikoisesti kynän mies, joten hän oli yrityksessä enemmän säkkinä kuin suuna. Itämaisen sodan aikana hän oli eronnut yliopistosta jonkun valtiollisen rettelön takia. Nuoruudesta mieltyneenä ruotsalaisen Almqvistin teoksiin ja tämän esittämiin yhteiskunnallisiin tuulentupiin hän päätti tällöin antautua oppi-isänsä tavoin elämään kättensä töistä maaseudulla peltojen ja niittyjen parissa. Tätä varten hän oli ostanut Ruovedeltä maatilan, jolla ei kuitenkaan ottanut viihtyäkseen, sillä tapaamme hänet pian Porissa kirjakauppiaina.¹

Liikkeelle lähtiessään lehti esitti itsensä lakonisesti: Sanoo tulevansa „tämän kokoisena ja luonteisena". Lisää sitten vielä syntymistään puolustellen ja ohjelmaansa esittäen:

„Oman sanomalehden tarpeellisuus kaupungille ja maakunnallemme on jo kauan aikaa havaittu, ja sen tarpeellisuuden eikä muun vuoksi on tätä lehteä ruvettu toimittamaan. Siis on tämän lehden pyrkiminen oleva, totuudella ilmi tuoda mitä ilmi tuotavaa on kaupungissa ja maakunnassa."

»Porin Kaupungin Sanomat" eivät siis tahdo palvella yksinomaan kaupunkia, kuten on laita 60-luvun ruotsalaisten lehtien. Se aikoo käydä myös maakuntalehdestä, ollenkin sitä, ja tämä an-

¹ Ennemmin mainitussa kirjoituksessaan Reinh. Grönvall antaa elämäkerrallisia tietoja Palanderista kertoen samalla hänestä kaskunsekaisiakin kuulumisia.

taa sille hieman toisenlaisen vivahduksen kuin oli ruotsalaisilla lehdillä. Taloudellisista harrastuksista ovat näiden pääsilmämääränä kaupunkilaiselinkeinot, kun taas „Porin Kaupungin Sanomat” kiinnittävät semminkin huomiota maalaiselinkeinoihin. Siitä tulikin samoihin aikoihin perustetun Satakunnan Maanviljelysseuran äänenkannattaja. Lehden läheinen suhde mainittuun seuraan ja sen lämpimyys maalaisrientoja kohtaan käy ymmärrettäväksi jo siitäkin, että lehden julkaisija Otto Palander oli innokkaimpia Satakunnan Maanviljelysseuran miehiä.

Kun lehti pysyy omalla alallaan, käy kaikki juoheasti. Poliittiset ja yleensä laajempaa silmän kantovoimaa kysyvät katsaukset, joihin lehti muuten ani harvoin puuttuu, sujuvat sitävastoin hiukan niin ja näin. Siitä pieni näyte.

Porin oli valittava edustaja kuuluisaan Tammikuun-valiokuntaan, jonka hallitsija määräsi koolle päästäkseen siten kutsumasta Suomen valtiosäätyjä neuvottelemaan maan asioista. Keisarillinen käskykirje herätti Suomessa huolta, sillä täällä oli jo vuosikymmeniä kaivattu säätyjen kokoonkutsumista, mikä ei ollut tapahtunut sitten Porvoon valtiopäivien. Vielä silloinkin kun hallitsija oli jo muuttanut mielipidettään ja määrännyt, että valiokunnan tulisi ainoastaan tehdä ehdotuksia niitä esityksiä varten, jotka aikanaan jätettäisiin valtiosäädylle, vielä silloinkin suhtauduttiin epäröiden valiokuntavaaleihin. Selvää kantaa ei ollut „Porin Kaupungin Sanomillakaan”, jotka kyllä täytti huoli, „kuinka se, ei ainoastaan kaupungillemme vaan koko isänmaallemme, suuresti mah-tinen asia on päättävä”. Senpä vuoksi sillä ei olekaan muuta neuvoa kuin kehoittaa valitsijoita punnitsemaan, „kuka paikkakunnamme miehistä olisi se, joka tämmöisen sanomattoman kietollisen solmun paraiten voisi päästää” (³/₈ 1861).’

Kielipolitiikkaan puuttuu lehti tuskin muuta kuin kerran (³/₈ 1861) ja silloinkin lainatuin sanoin. Se hyväksyy nähtävästi kuopiolaisen „Tapion” kannan, joka ilmenee siitä lainatuissa riveissä : „————mahtaa hänen Majesteettinsa jalous arvata meidänkin tar-

peemme, nim. kielemme vapauden, joka ei ole meille vähemmästä arvosta kuin Venäjän maalle orjuuden vapaus ja yhtä vähässä ajassa yhdellä sanalla kumota tämän orjuuden ja ruotsin kielen ylivallan".

Laajimmin lehti merkitsee kantansa arvostellessaan (²¹/₁₀ 1861) Uno Cygnaeuksen kansakoululaitosehdotusta. Kummallisuutena ansaitsee tämä arvostelu tulla pitemmältikin julkisuuteen.

„Herra U. Cygnaeuksen kansa-kouluehdotus näyttää jo olevan hyljättävä, ehkä siitä ennen ilmestymistänsä toivottiin hyvä saata-
van ja sitä ensin alussa usiammat kiittivätkin. Kyllä sen sanot-
tiin pääasiassa olevan ylevä ja sovelias, vaikka se monessa osa-
määräyksessä katsottiin muutoksia kaipaavan. Nyt tarkemmin
arvosteltuna on sen havaittu olevan sopimaton sekä päässä että
jäsenissään meidän maan luonnolle ja varoillekin. Kummallis-
in kai-
kista on se seikka, että jotkut suomenkieliset sanomalehdet ovat
pitäneet vaarallisena sitä moittia tahi ollenkaan arvostella. Pelkää-
vät muka suomen kansan semmoisesta saavan kammon ja vihan
kaikkia kouluja vastaan. Olisko parempi että viha sitte vasta yl-
tyisi, kun nämä koulut jo olisivat sopimattomasti ja järjettömästi
perustetut. Ompa niitä entiseltäänkin laitoksia, jotka ovat pantu
kansan hyödyksi ilman heidän mieltänsä kysymättä ja joista nyt
kuuluu alinomainen nurkuminen. Ja tosiasia lieenee, ettei ne koulut
ja seminariot joiden malliin tämä herra C:n ehdotus on tehty, ole
suuria hedelmiä kotomaissansakkaan tuoneet näkyviin, sillä ne ovat
lähteneetkin sellaisten mailman parantajain päästä, joilla ei ole ollut
aikaa syvemmältä tutkia kansan luonnetta. Meillä on ollut kansa-
koulun tarve yleisenä puheena jo kymmenkunta vuotta, milt' ei enem-
män ja sen tarpeen tunteminen on tietysti juurtunut kansaan niin,
ettei sitä äkkiä siitä karkoiteta. Sen ohessa löytyy itse kansassamme
alkuperäisesti suuri opinhalu, jota ei kenkään voine kieltää. Tämä
yleinen kansa-kouluin puhe joutuikin viimein hallituksen korviin,
josta myös tuli päätös että niitä kouluja olisi perustettava. Miet-
teitä vaadittiin joka taholta ja niitä tuli viisaitakin, ja kaikki ne oli
arvoisempia herra C:n ehdotusta, siinä kohdassa, että niissä maan

ja kansamme luonne ja varat olivat tarkkahimpaan lukuunotettu, josta taas herra C. ei näy suurta väliä pitäneen. Hän on asunutkin Pietarissa, jossa hän ainakaan ei ole voinut oppia itse suomen kansan olennoista mitään. Ja kyselyään muutamalta koulunopettajalta ja papilta, miten opin kanssa meillä laita oli, näki hänen tykkänään ylönkatseen alaiseksi, lähti ulkomaille, niinkuin hänen määränsäkin oli ja toi sieltä ihan uudet tuumat. Mitä se tutkijakunta, joka tänä syksynä sitä varten on kokountuva Helsingissä, heistä lausune? Meidän huolemme on tässä, että laitokset, joita kansan hyötyä varten määrätään, ellei ne ole soveliaat, ovat vaarallisemmat ja vahingoittavat enemmän, kuin jos ei niitä löytyisikään.

Me pidämme suomalaiset niin viisaina että he jo jotenkin näkevät todellisen hyötynsä, ja todellinen hyöty on ainakin kansan opetus, vaan se on järjestettävä niin, että se tarkoituksensa täyttää."

Tämä terhakka arvostelu on epäilemättä vietävä kollega Lindgrenin tilille. Sovittavana seikkana mainittakoon, että lehden 10:ssä numerossa v. 1860 puhutaan tosin epämääräisin sanoin jonkinlaisen tyttökoulun tarpeellisuudesta. Tämän yhteydessä sopinee vielä huomauttaa, että Palander kuului täkäläisen tyttökoulun perustajiin.

Lehteä perustettaessa toivottiin sen saavan runsaasti maa-seudun kannatusta. Niin ei kuitenkaan käynyt. Ensimmäisenä ilmestymisvuotena oli lehden levikki 374 kappaletta ja näistä ainoastaan 63 meni Porin ulkopuolelle, kun taas samaan aikaan „Björneborgs Tidningin" 306:n suuruisesta tilausmäärästä meni kaupungin ulkopuolelle 90 kappaletta.

Lehden taloudellinen asema oli alunpitäen heikko. Ensimmäiseltä puolivuodelta jäi, kun ensin muut menot oli maksettu, toimitukselle sen omien sanojen mukaan palkkioksi 1 rupla 20 kopeekkaa. Myöhemminkään eivät asiat ottaneet parantuakseen, joten pääasiallisesti kannatussystä päättyivät lehden päivät, kun se oli päässyt vuoden 1862 loppuun.

Lännetär.

Saatiin olla joku aika ilman suomenkielistä sanomalehteä, kun vihdoinkin Porin yläalkeiskoulun vararehtori K. Nordlund, joka oli toiminut Porin ensimmäisenä sanomalehtisensorina, rohkaisi luontonsa ja ryhtyi julkaisemaan keskiviikkoisin ilmestyvää viikkolehteä »Lännetär". Lehti aloitti lyhyen elämänsä heinäkuun 1 p:nä 1863.

Ensimmäisessä numerossaan lehti puhelee itsestään näin:

„Koska uusia sanomalehtiä suuremmissa valtakunnissa toimeen pannaan, niin kysyy kohta yleisö, mihinkä lahkoon kuuluvat, taikka, kuten myös sanotaan, minkä karvalliset ovat. Suomessa ei ole tähän asti ollut syytä semmoista kysymystä tehdä; mutta nykyään, kuin muka yhtäkkiä on käsitetty että tässäkin maassa on valtiollisia lahkokuntia, joku ehkä kysyne, mitä suuntaa »Lännetär" aikoo käydä. —————

Mutta „Lännetär" heittää kaikki lahkokunnalliset seikat, sekä niistä syntyvät liiat riidat ja keskinäiset soimaukset pääkaupungin sanomalehtein käsiin. —————Sen vaan sanomme, että se tulee sisältämään minkä sanomalehdet yleensä, nimittäin kaikenlaista, ja yhtä-toista lisäksi. Ja jos ei riitä painavat asiat, niin lyödään leikkiä lisäksi, joutavia jatkeheksi."

Loukaten hiukan edeltäjänsä muistoa pohtii lehti tulevaisuuttaan tähän tapaan:

»Jos sattuisi niin tapahtumaan, että ei tämä suomalainen kaupunki ja sen ympäristö kannattaisi suomalaista lehteä, vaan Lännettären täytyisi manalle mennä yhtä pikaisesti kuin edesmenneet Porin kaupungit sanomat, niin emme sittekään tee yleisöä siihen vikapääksi, vaan itseämme, omaa kykenemättömyytämme saada lehteä hyvin toimitetuksi. Sillä emme voi sitä uskoa, että se paikkakunta, jonka synkkiä saloja sivistyksen ensimmäiset säteet Suomessa läpitunkivat, nyt 19 vuosisadalla poistaisi niitä tyköään, ehkä olisivatki vähän himeämmät."

Lehden asiat eivät ottaneet kuitenkaan mennäkseen paremmin kuin edeltäjänsäkään. Senpä vuoksi hiukan kummasteltiin kun

lehti ilmoitti seuraavan vuoden alusta laajentuvansa kolmipalstaiseksi. Mutta tämä sai selityksensä kaupungilla liikkuneista huhuista, että „Björneborgs Tidning" lakkaisi tulevalta vuodelta, joten „Lännetär" tulisi jäämään Porin ainoaksi lehdeksi. „Lännetär" myöntää itsekkin tämän suurenemisensa syyksi ja kirjoittaa voitonvarmana:

„Kyllä täällä kuuluu olevan niitä, jotka surkuttelevat tätä ruotsalaisen sanomalehden loppumista kaiketikin-sentähden, että ovat olleet ihastuneet tämän lehden esitystapaan ja sisällykseen. On myös toisia, jotka suorastaan lausuvat ruotsalaisen lehden täällä olevan välttämättömästi tarpeen, sekä että semmoinen puute 'ei suinkaan ole mikään ilahuttava ajan merkki'. (Kuten eräs Totinen' kirjoittaa B. T:ssä). — —

Kaikki asioita tarkkaan mietiskelevät ja ajattelevaiset, sekä isänmaata rakastavat ihmiset ovat käsittäneet ajan merkit aivan toisin. Heidän tiedostansa on Suomen kielen kynttilälajalka Suomen kansan pyynnöstä suuriruhtinaaltamme asetettu itse virkapöydälle. Joka ei tätä ajan merkkiä ymmärrä, eikä puolestansa ko'e ylläpitää tämän kynttilälajalan valoa, hän jääköön pahaan mieleensä! — Usiat maamme sanomalehdet pitävät myös tehdyn muutoksen täkäläisissä sanomalehdissä aivan tarpeellisena."

Mutta „Björneborgs Tidning" ei lakannutkaan. Lehden harrastajat päättivät uhallakin jatkaa sen julkaisemista. Pienennettiin vain lehden kokoa ja näin supistetuin purjein mentiin vielä puolitoista vuotta eteenpäin, ennenkuin lehti vasta lakkasi. „Lännetär" itse sai sensijaan kokea että ylpeys käy lankeemuksen edellä. Lehden aiotusta suurentamisesta ei tullut mitään siitä yksinkertaisesta syystä, että täytyi lopettaa lehden julkaiseminen.

Tämä tapahtui samoihin aikoihin kuin kaupungin ainoa kirjapaino, joka v. 1863 oli muutettu Rehnströmin talosta Nikolainkadun Leen, joutui oston kautta vuoden alusta 1864 kirjakaupias O. Palanderin haltuun. Hän muutti sen heti nahkuri Helanderin taloon (nykyinen Yhdyspankin talo), jossa Palanderin kirja-

kauppakin silloin sijaitsi. Kauan aikaa ei kirjapaino tässäkään talossa ollut, vaan siirrettiin se räätäli Löfblomin taloon, nykyiseen Antinkadun 3:een. Tässä sijaitsi kirjapaino sitten aina siihen saakka, kunnes Palander v. 1867 muutti kauppoineen ja painoineen värjäri Hellströmin huutokaupasta ostamaansa taloon, missä „Satakunta” on pitänyt kaiken ikänsä tyyssijaa.

Björneborg.

„Björneborgs Tidningin” lakatessa puolivuodelta 1865 ei kaupungissa ollut niinmuodoin enää suomalaistakaan lehteä, joten kaupunkia uhkasi sanomalehtipula. Siitä sen päästi kirjakauppias O. Palander, joka alkoi kustantaa „Björneborgs Tidningin” jatkoksi uutta ruotsinkielistä viikkolehteä nimeltä „Björneborg”. Lehti lähti matkalle heinäkuun 1 p:nä, ja edeltäjän kokovuoden tilaajat saivat sitä sen vuoden loppuun lakanneen korvaukseksi.

Lehden esittelysanat ovat hieman poikamaisia. Nykyään kenties pudistettaisiin päätä puheentavalle, jota lehti käyttää edeltäjästään:

„B. T. on mennyt kaiken maailman tietä, joka merkitsee, että lehti on päässyt isäinsä luokse paistattamasta itseään enää tämän maailman syntisessä auringossa. Tämä äkinäinen ero maailman iloista ja suruista kaipaa tuskin enempiä selityksiä, koska vanhuudenkivut ja kaikenlainen raihnaus vainajan viime aikoina joka päivä kävi yhä ilmeisemmäksi osoittaen selvästi jokaiselle ajattelevalle kansalaiselle, että pikainen loppu ei voi enää olla kaukana. Surullisena velvollisuutenamme on tällä hetkellä siunata lepoon autuaasti nukkuneen tomu.”

Tällainen puheentapahan muistuttaa tanssimista kuolleitten haudoilla ja tuntuu oudoksuttavalta varsinkin perillisen suusta kuultuna.

Ohjelmansa lehti määrittelee lyhyesti ja vaatimattomasti: „Sen ohjelmana on, kuten lehden nimestäkin näkyy, oleva Pori, jonka pyydämme käsitettäväksi niin, että lehti kaikessa vaatimatto-

muudessaan tulee huolehtimaan tämän paikkakunnan pienistä taloudellisista asioista lainkaan sekaantumatta tärkeämpiin ja suurempiin yleisiin kysymyksiin, joita maamme lehdet tavallisesti kehittelevät."

Lehden tarkoituksena lienee ollut valita kanta, joka tyydyttäisi kummankin kielipuolueen vaatimuksia. Kultaisen keskitien noudattamisessa taisikin lehteä aluksi onnistaa. Mutta myöhemmin ei lehti enää tyydyttänyt ruotsinmielisiä, ja suomenmieliset kaipasivat omaa äidinkielistä äänenkannattajaa. Ne kolme vuotta, mitkä lehti eli vielä 70-luvulla, oli se enää kuin kaikuna menneiltä ajoilta.

Vuonna 1873 alkoivat uransa nykyään vielä elävät „Satakunta", joka kotiutui Palanderin kirjapainoon, ja „Björneborgs Tidning", joka sai oman uuden kirjapainon ja jolla oman myöhemmän vakuutuksensa mukaan ei ollut mitään tekemistä edellä käyneen „Björneborgin" kanssa. Nämä lehdet alkavat Porin sanomalehdistön historiassa uuden ja yhteiskunnallisesti tärkeämmän kehityskauden, joka ei kuulu enää tämän esityksen piiriin.

Porin kirkot ja hautausmaat.¹

Kirjoittanut *Reinh. Grönvall.*

I.

Porin kaupunki on maamme vanhimpia yhteiskuntia, luultavasti paljon vanhempi kuin kristinusko maassamme.

Sen niemen tienoilta, missä piispa Henrikin muistopatsas on Kokemäellä, lieenee kaupungin alku haettava. Kaupungin nimi oli silloin „Teljä“, ja kertoo traditiooni piispa Henrikin siihen perustaneen seurakunnankin. Meren lahti ulottui silloin Kokemäelle asti, ja olivat nykyisen Kokemäenjoen seudut silloin purjehduskuntoiset Kokemäelle asti.

Mutta sitä mukaa kuin vedet laskivat, kävi purjehduskin hankalaksi, ja Teljä alkoi kadottaa merkityksensä kauppapaikkana. Kauppa siirtyi alemmaksi, lähemmäksi merta, ja näin syntyi Ulvila. Se mainitaan kaupunkina jo vuonna 1348, mutta yleensä pidetään kaupungin perustamisvuotena 1365, jolloin kuningas Albrekt antoi Ulvilan asujamille oikeuden käyttää kaupunkilakia. Seurakunta löytyi Ulvilassa ainakin jo kaksitoistasataluvulla, koska hautapatsaita mainitaan jo vuonna 1290. Piispa Ragvald antoi käskyn v. 1311, että kirkko oli rakennettava Liikistön saarelle Ulvilaan, ja v. 1332 piispa Benediktus määrää Ulvilan kirkon kivistä tehtäväksi. Minkäverran nämä määräykset toteutuivat, lieene epä-

¹ Satakuntalaisella Osakunnalla on täten tilaisuus painattaa tämä rovasti Grönvall-vainajan tietääksemme viimeinen tutkielma, jonka hän vähän ennen kuolemaansa on tätä julkaisua varten lähettänyt ja joka sekin on todistuksena vainajan monipuolisista kotimaakuntaan kohdistuneista harrastuksista.

tietoista ja sellaisena pysyneekin. Varmaa vaan on, ettei ainaakaan kivistä kirkkoa saatu ennenkuin v. 1429, jolloin Ulvilan nykyinen kirkko rakennettiin. Puukirkko oli sitä ennen Liikistössä, mutta poltti sen tuli ennen viimeksi mainittua vuotta. Tämän nykyisen kirkon lattia laskettiin sitte n. s. „munkkikivistä”. Ne olivat hautapatsaita, arvatenkin vanhan kirkon ympäriltä. Kun nämä kivet olivat pehmeätä hiekkakiveä, kuluivat ne ja niissä olevat kirjoitukset vähitellen. Vihdoin ne hävitettiin, ja pantiin puulattia kirkkoon. Tietääksemme on näiden kivien kirjoituksista ainoastaan muutamat jäljennetty. Mutta tärkeä historiallinen aineisto on näin mennyt Satakunnan maakunnan muinaistutkimukselta hukkaan. Ulvilan nykyinen kirkko rakennettiin kautta koko valtakunnan kootuilla varoilla.

Purjehdus Ulvilaankaan ei ollut kauvan mahdollinen. Meri pakeni, ja virran suistamo mataloitui, muodostaen hiekkasärkkiä. Sentähden päätti Juhana herttua siirtää kaupungin lähemmäksi merta ja linnoittaa sen. Hän antoi sentähden v. 1558 käskyn että Ulvilan kaupunki siirrettäisiin Bärnäsin kylän autioksi jääneelle alueelle eli siihen paikkaan, missä Pori nykyään on. Valtiollisten mullistusten takia jäi Pori kuitenkin linnoittamatta, vaikka jo paljon kiviä sitä varten oli paikalle vedetty.

Helppoa ei ole enää saada selville, minä vuonna ensimmäinen kirkko uuteen kaupunkiin saatiin. Muutamia vuosikymmeniä lie nee vierinyt ennenkuin Poriin valmistui kirkko. „Historiallisessa arkistossa IV” mainitaan, että kuningas Juhana kirjeellä tammik. 11 päivältä 1589 määräsi, että kirkko oli kaupunkiin rakennettava kivistä „80 kyynärää pitkäksi ja 35 kyynärää leveäksi”. Tämä käsky ei kuitenkaan tullut täytäntöön pannuksi, ja Pori sai kivistä kirkon vasta v. 1863. Sen sijaan sai kaupunki puukirkon. Tämä kirkko, niinkuin sitä seuraavakin, sijaitsi nykyisten tonttien n:o 48 ja 49 kohdalla ja niiden alueella toisessa kaupungin osassa, nykyisen raatihuoneen alapuolella.

Kaupungin väkiluku oli sen alkuaikoina vähäinen, ja kirkossa

käytiin varmaankin alussa Ulvilassa. Vuoden 1581 paikkeilla oli kaupungin asujamisto senaikuisten koontikirjojen mukaan noin 700 henkeä. Samaan aikaan oli Turussa noin 2800, Viipurissa 1700, Raumalla 620 ja Helsingissä 560 asukasta. Hitaasti kasvoi väkiluku alituisten sotien, nälkävuosien ja yleisen köyhyyden tähden. Seitsemässäkymmenessä vuodessa kasvoi Porin väkiluku noin 200 hengellä ja oli 1650 paikkeilla noin 900. Siis tuskin 3:lla hengellä vuodessa.

Vuonna 1698 syttyi ankara tulipalo, joka varsin vähäisessä ajassa poltti kaupungin poroksi. Samalla myös paloi kirkkokin, kellotapuli, siellä olevat molemmat kellot ja kirkon „säijärilaitos”. Kirkon kalleudet ja muutakin irtainta omaisuutta sekä seurakunnan tärkeät historiakirjat ja arkisto saatiin kuitenkin pelastetuksi. Tästä kirkosta mainitsevat asiakirjat, että se seisoi hirsi-aidan ympäröimällä hautausmaalla, oli puusta tehty, laudoitettu ja punaiseksi maalattu sekä oli varustettu tervatulla paanukatolla. Siinä oli kellotapuli ja „säijärilaitos” (kello), jota korjaamaan aiottiin kutsua kelloseppä Turusta. Alttarilla, jota katti hopeakangaspeite — majuuri Hirschheitin v. 1686 lahjoittama —, seisoi kuusi suurta messingistä tehtyä kynttiläjalkaa, pormestari Kustaa Henrikssonin pojan lesken lahjoittamat. Katosta riippui kaksi kahdeksanhaarasta kynttiläkruunua; toisen näistä olivat lahjoittaneet veljekset Otto ja Henrik Grothausen, ja toisen pormestari Kustaa Heikinpojan leski v. 1671.

Tässä kirkossa oli sitäpaitsi useita mainittavia kalleuksia ja vähän kirjallisuuttakin.

Vuonna 1643, lahjoitti Otto Grothausen kirkkoon hopeaisen ehtoolliskannun, joka painoi 72 luotia. Sen kansi oli varustettu Grothausenin aatelissuvun vaakunalla, ja jalkaan oli piirretty kirjaimet O. G. Vahinko vaan että tämä kallisarvoinen muinaiskalu valettiin uudestaan v. 1733, jolloin siihen lisättiin 27³/₄ luotia hopeata ja se kullattiin sisältä. Grothausenin nimi ja aatelisvaakuna kuitenkin säilytettiin tässäkin kannussa. V. 1638 lah-

joitti aatelismies Gotthard Secler kirkolle hopeaisen kalkin, joka painoi 23 $\frac{1}{2}$ luotia, ja sai sen vastineeksi penkkisijan kirkossa. Tämäkin muinaiskalu on kirkosta hävinnyt. Vuonna 1641 lahjoitti Niilo Olavinpoika kirkkoon parin kolmihaaraisia, valettuja, messinkisiä kynttiläjalkoja ja saarnastuoliin kolmihaaraisen valtun, messinkisen kynttilähaarukan eli -armin. Kreivitär Sofia de la Gardie lahjoitti v. 1631 kirkolle tummanruskean, samettisen, ristiinnaulitun kuvalla ja kalliilla helmiompeluksella varustetun messukasukan. Tämä kasukka lienee vielä tallella Porin kirkossa, ja olisi se, ellei niin jo ole tehty, kallisarvoisena muinaisesineenä siirrettävä muinaismuistoyhdistyksen kokoelmiin. Vuonna 1631 lahjoitti Otto Grothausen kirkkoon kukitetun, sametista tehdyn alttarivaatteen. Sekä tämä vaate että edelläkerrottu hopeakankainen alttariliina, jota myöhemmin käytettiin piispanpenkin peitteenä, hävisivät luultavasti v. 1852 palossa.

Kuusitoistasataluvulla oli kirkon kirjasto vielä sangen pieni. Mainittavia kirjoja oli siinä 1642 vuoden raamattu, rovasti Gregorius Arctopolitanuksen lahjoittama v. 1653, ruotsinkielinen v. 1655 painettu raamattu, kauppias Simo Rotkeruksen v. 1656 lahjoittama sekä toinen suomenkielinen v. 1642:n raamattu, jonka Heikki Grothausen lahjoitti v. 1643. Muutamia virsikirjoja oli tämän lisäksi, muun muassa „Suomenkielinen Virsi- ja Evankeliumikirja, josa myös paitzi niitä löytän D. Martinus Lutheruxen Catechismus etc. Johannes Gezelius, Turussa. Petter Hansoniuselta a. T. anno 1668" (kaksi kappaletta). — Käsinkirjoitettuja kirkollisia kirjoja oli silloin olemassa ainoastaan yhteinen syntyneitten, vihittyjen ja kuolleitten kirja. Kirkonkirjojakaan ei vielä käytetty, ei edes kirkonkokouksen pöytäkirjaa.

Vuosina 1696 ja 1697 raivosi Suomessa niin ankara nälänhätä, ettei moista ole koskaan tätä maata kohdannut, ja kuten äsken mainittiin, tuhosi v. 1698 ankara tulipalo Porin kaupungin. Kurjuutta tuskin voi kuvailla. Nälkä oli niin suuri, että ihmisiä kuoli joukottain kaduille ja kujille eikä kukaan niiden hautaamisesta

lukua pitänyt. Palon jälkeen nostettiin kysymys, kannattaisiko enää ryhtyä palaneen kaupungin ja hävinneitten kotien uudesti rakentamiseen. Talven varaksi kyhättiin mökkejä ja kuoppia Porin hiekkaperäiseen maahan. Tätä ajatellessa täytyy ihmetellä silloisten porilaisten tarmoa, koska he äärettömästä kurjuudesta huolimatta ryhtyivät niin tarmokkaasti uutta kirkkoa rakentamaan, että Herran temppeli seisoj valmiina jo v. 1701.

Tämä kirkko oli puusta tehty, 46 kyynärää pitkä, 22 $\frac{1}{2}$ kyynärää leveä ja 24 $\frac{1}{2}$ kyynärää korkea ulkoapäin harjasta perustukseen mitattuna sekä 7 $\frac{1}{2}$ kyynärää perustuksesta räystäääseen. Holvi ja lattia olivat niinikään puusta tehdyt. Akkunoita oli eteläpuolella 4 ja pohjoispuolella 5, itäisessä päädyssä 2 isoa akkunaa, nimittäin toinen neliönmuotoinen, 12-osainen alttarin yläpuolella ja puoliympyräinen sen päällä. Läntisessä päädyssä oli myös 2 akkunaa. Tammesta tehty saarnatuoli oli kuvanveistoksilla koristettu ja maalattu. Lehtereitä oli 6, joista 3 eteläisellä ja 3 pohjoisella seinällä. Kirkossa olivat seinät, katto ja holvit kauniisti koristetut eri värisillä maalauksilla, jotka esittivät raamatullisia aiheita. Tämän maalaustyön oli tehnyt Daniel Hjulström.

Kirkko laajennettiin v. 1826 niin että sakaristo yhdistettiin kirkkoon. Kirkon kylkeen rakennettiin n. s. „pappeinkamari“, joka oli varustettu kaakeliuunilla. Kirkkoa peitti tervattu paanukatto. Tornia kirkossa ei ollut, vaan sen sijaan erillään oleva kellotapuli, joka paloi v. 1801:n palossa, jolloin kuitenkin itse kirkko säilyi.

Tämän palon aikana oli kirkossa hurskaasta intoilemisestaan tunnettu Anna Lagerblad, jota, kun jo kellotapuli paloi, kehoitettiin kirkosta lähtemään. Tämä vastasi, että jos Herran temppeli palaa, palaa hänkin. Temppeli pelastui, ja tämä pelastus sitte luettiin Anna Lagerbladin hurskauden ansioksi.

Tapulin sijaan rakennettiin sitte ristikkohirsistä väliaikainen, 23 kyynärää korkea kastari, joka laudoitettiin ja maalattiin alhaalta puna- sekä ylhäältä öljymaalilla. Tapulissa oli kaksi kelloa. Suu-

rempi painoi 4 kippuntaa, 2 leiviskää, 16 naulaa (noin 700 kiloa), ja luettiin sen kyljissä: „omgjuten år 1790 i Kung Gustaf den Illrs 19 regeringsår af Nils Thunström i Åbo" ja „Kaller tillhopa menigheten, församler alla landsens inbyggare till Herrans eder Guds hus. Joel 1 v. 14". Vähempi kello painoi 1 kippunnan, 14 leiviskää ja 5 naulaa (lähes 300 kiloa). Sen kyljessä oli ristiinnaulitun kuva ja siinä luettiin „soli Deo gloria" sekä „omguten hos C. A. Osberg i Helsingfors tili Björneborgs stad år 1848".

Urkujen hankkimisen kirkkoon pani alulle kirkkoherra Gregor Tuomaanpoika Arctopolitanus (kirkkoh. vv, 1631—1662), lahjoittaen 100 taalaria vaskirahaa tarpeeseen. V. 1774 teki ensimmäiset urut kirkkoon Vaxholman lukkari, sittemmin Porin urkuri Gabriel Lind 4,000 vaskitaalarista. Näissä uruissa oli 8 äänikertaa, 396 ääntävää piippua, ja 31 sokeaa 7:ssä osastossa, 2 kolme kyynärää pitkää, 3 $\frac{1}{2}$ kyyn. leveätä paljetta. Samainen Lind soitteli kirkossa jo ennen omaa soittokonettaan, jota sanottiin „positiiviksi". Vuoden 1801:n palossa hajotti silloinen urkuri, sittemmin rovasti Sakari Tammelaander urut pelastaaksensa ne palolta. V:nä 1812 rakensi urkujenrakentaja Kaarle Thorenberg urut uudestaan ja sai niistä 380 riksiä paitsi muita etuja. Mutta kun tämäkin työ jäi kesken, rakensi ruotsalainen Jonas Nyström v. 1819 urut uruissa kokonaan uudestaan, saaden tästä työstä 2270 riksiä. Näissä oli 11 äänikertaa, manuali riippuvalla pedaalilla, jarruventtiili ja 4 paljetta sekä suurempi kaksoispalje.

Kirkko oli sitte jo lopulta varsinkin suomenkieliselle seurakunnalle liian ahdas ja jotenkin rappeutunut. Sitä ajateltiin jo uudesti rakentaa, mutta 1852 palo tuli ja poltti tämänkin vakuutamattoman kirkon, tehden näin lopun kaikista kirkon ja tapulin korjauskysymyksistä.

Vaikka v. 1700 rakennettu kirkko olikin mitätön nykyiseen verraten, oli se kuitenkin sekin edeltäjäänsä paljoa komeampi. Näin on laita ainakin mitä tulee kirkon kalustoon. Kirkko sai nimittäin nytkin paljon lahjoja seurakuntalaisilta niiden puolen-

toista vuosisadan kuluessa, minkä se seisoj vanhalla kirkkomäellä. Luettelemme niistä päivää ennen 1852 vuoden paloa tehdyn katsel-musluettelon mukaan arvokkaammat:

V. 1749 lahjoitti raatimies Arvid Brander vähäisen messin-kisen 12-piippuisen kynttiläkruunun.

V. 1762 vänrikki Juho Lagermarck ison 24-piippuisen kynt-tiläkruunun.

V. 1723 raatimies Juho Indrén 6-haarukkaisen kynttiläkruunun.

V. 1742 rovastin rouva Katariina Gravander kankaalle maalatun Kristusta ristillä esittävän taulun ja kuningas Kaarle XI:n muotokuvan.

Vapaaherratar Hellgard Elisabet Rehbinderin perilliset ho-peoidun ristiinnaulitun kuvan, jota pidettiin alttarilla.

Urkujenrakentaja Thorenberg puuhun leikatun sädekruu-ulla varustetun kaupungin vaakunan; se oli kiinnitetty urkujen yläpuolelle.

Maalari Juho Fred. Webergin tekemä piirustus kaupungin torista ympäristöineen, sellaisena kuin se oli ennen paloa kesäk. 10 p. 1801.

V. 1831 maisteri Reinh. Brander hyvin vanhan Lentuluk-sen mukaan maalatun Kristuksen pään.

Messukasukkoja lahjoittivat:

V. 1708 översti Kustaa Enesköld ja hänen vaimonsa Hell-gard Elis. Rehbinder kultareunuksisen kullalla kirjaellun, jossa oli ristiinnaulitun kuva etupuolella rinnan kohdalla aurinko ja reunassa kirjaimet G. E. S. — H. E, R.

Kauppias I. de Beton mustan hopeareunuksisen.

V. 1765 aatelisrouva Maria Eleonora Graman viheriärai-taisen, kullalla kirjaellun.

Henkikirjuri Niilo Gabriel Kekonius" lahjoitti kirkon katossa riippuvan laivan.

Senaikaisessa kirkossa oli muitakin kalleuksia, joista mai-nittakoon:

Hopeainen Herranehtoolliskalkki, painava 58 luotia, ja öylättilautanen, 10 luotia, molemmat sisältä kullatut ja kalkki osittain ulkoakin. Kalkin jalka ja kädensija olivat koristetyötä; niillä nähtiin 6 ristiinnaulitun kuvaa ja yhtä monta seraafin päätä — kädensijalle ja jalkaan juotettua korkotyötä; alareunassa oli vuosiluku 1780.

Vähempi ehtoolliskalkki ja lautanen, koristetyötä, painavat yhteensä $24\frac{3}{4}$ luotia, hopeaiset.

Samallaiset, paino $10\frac{7}{8}$ luotia. Hopeainen öylättirasia, koristetyötä, paino $23\frac{1}{2}$ luotia. Samallaiset, kokonaan kullatut, hopeaiset, paino 40 luotia.

Kankaalle maalattu taulu, esittävä syntiinlankeemusta ja tuomiota.

Kirkon vanhoista akkunoista tehty taulu, jolle oli piirretty useiden merkkihenkilöiden nimet siltä ajalta, jolloin kirkko rakennettiin.

Ympyriäinen marmorikivi, johon oli hakattu kaupungin perustamisvuosi 1558, kiinnitettynä kirkon läntisen oven yläpuolelle.

Suruharsoon verhottu miekka, joka riippui kirkon pohjoisella seinällä y. m.

Kirjastossa oli jo 1852 palon aikana toistasataa painettua kirjaa ynnä iso määrä käsinkirjoitettuja kirjoja. Kadonneet ovat kirjastosta pastori Elias Ekbomin kirjoitetut muistiinpanot Porin kaupungin historiasta — korvaamaton vahinko kaupungin historialle.

Tarkka säätyrajoitus vallitsi 1700-luvulla kirkossa. Kullakin säädyllä oli omat penkinsä ja »kristillinen penkkijärjestys" oli niin tärkeä kysymys, että se piispankäräjissä vahvistettiin. Parhaimmista paikoista maksettiin vero, ja penkit pidettiin usein lukossa.

Maaliskuun 19 p:nä 1729 Laurentius Tammelinus ja D. Juslenius piispankäräjissä vahvistivat sellaisen penkkijärjestyksen „hyväksi vaikutukseksi" (till en god effect). Kirkko oli jaettu lähemmäs 500 penkkisijaan, miestenpuoli ja naistenpuoli erillään. Mies-

tenpuoli alkoi Jalosukuisen översti Enesköldin perillisten ja korkeitten vieraitten" penkillä, ja sitten jatkuivat kahdessa osastossa pormestari Ståhlfootin, kapteenien Lagermarkin, Polvianderin ja Pahlmanin, luutnanttien Klovensichin, Forjarin, kornettien Grönhagenin ja Vesterlundin, rykmentinvälskari Kuhiin penkit j. n. e. Sitte tulivat raatimiehet, kauppiaat, kersantit, korpraalit, furiirit, varusmestarit, nimismies j. n. e. — Naisten puolella oli ensin *,jalosukuisen vapaaherratar, rouva Helgardt Elisabet Rehbinderin ja korkeiden vieraitten" penkki. Omituinen oli sivulla kuoripenkin kohdalla penkki n:o 7. Se oli „varattu tulevalle ruustinnalle".

Penkkijärjestyistä noudatettiin tarkasti, ja riitoja penkkisijoista syntyi alituisen, niin että kirkon viranomaisilla oli tuon tuostakin näitä riitoja ratkaistavana. Julkaistakoon tässä näytteeksi yksi riita.

Se on tämänlainen:

„V. 1677 lokak. 15 p. ratkaistiin h:ra rehtori M. Gregoriuksen, h:ra vararehtori M. David Pietarinpojan ja kirkkoneuvoston läsnäollessa ja heidän suostumuksellaan penkkiriita vaimo Margareeta Klauntyttären ja vaimo Kaarina Matintyttären välillä täten:

Vaimo Margareeta saapi pitää tyttärensä kanssa tavallisen penkkinsä kirkossa luettelon mukaan; mutta vaimo Kaarina tyttärinensä saa toisen penkin kirkossa aatelin penkin jälkeen naistenpuolella, jonka penkkinsä hän saa omalla kustannuksellaan rakentaa. Mutta suukopunsa tähden, jota he elok. 29 p:nä, joka oli kiitosjuhla, messun aikana ovat pitäneet, minkä he, kun ei todistajia ollut saapuvilla, itse tunnustivat, tulee kumpikin vetämään sakkoa köyhille 2 taalaria hopearahaa. Ja sopivat he myös edellämainittujen läsnäollessa keskenään käden ojennuksella ja lupasivat pitää kirkkorauhan."

Paitsi edelläsanottuja Suomen historiassa tunnettuja miehiä pitivät piispankäräjiä Porin kirkossa helmik. 24 p. 1755 piispa Juho Brovallius ja professori Jaakko Gadolin, maalisk. 4 p. 1764 piispa Kaarle Fredrik Mennander ja professori Iisak Boss sekä maalisk.

14 p. 1784 piispa J. Haartman ja professori Kristian Kavander, melkein kaikki Suomen kirkon historiassa eteviksi tunnettuja miehiä.

Vuonna 1701 rakennetussa kirkossa käytiin ahkeraan, ja pappisto piti tarkkaa huolta siitä, ettei kukaan, olipa ylhäinen tahi alhainen, ollut poissa jumalanpalveluksesta. Rahasakoilla, kirkkokurilla ja jalkapuussa istumisella rangaistiin niitä, jotka kirkosta jäivät pois.

Suomalaiseen kirkonmenoon soitettiin k:lo 6 aamulla, ja alettiin toimitus k:lo 7. Ruotsinkieliseen soitettiin k:lo 9 ja alkoi se k:lo 10 e. pp.

Saarnat olivat tavallisesti hyvin pitkiä, ja kun monet sanankuulijat useinkin nukkuivat saarnan aikana, kävi suntio eli „väckäri" (väckare) ympäri, varustettuna pitkällä ruoholla, jonka päässä oli pieni kulkunen, herätellen uneliaita sanankuulijoita.

Toisinaan tuskastui seurakunta liian pitkiin saarnoihin ja teki valituksia kirkonkokouksiin tästä epäkohdasta. Niinpä valittiin tässä kohden erään komministeri Levanin pitkäveteisiä saarnoja. Asianomainen antoi valitukseen sen selityksen, että „hän välistä sai kokea Jumalan hengen armoa ja erinomaista pakotusta laajemmin saarnoissaan käsittelemään jotakin tärkeitä ainetta".

Niinkuin ennen mainittu, paloi tämä kirkko sitte perustuksia myöten v. 1852. Siitä saatiin pelastetuksi kirkon arkisto ja osa kalleuksia, mutta suuri osa näitäkin paloi korvaamattomaksi vahingoks muinaistieteelle.

Palaneen kirkon sijalle rakennettiin väliaikainen puukirkko sille kohdalle, missä nykyään on puisto Johanneslehdon edustalla. Kun uusi kirkko valmistui nykyiselle paikalleen ja vihittiin uutenavuotena 1864, myytiin väliaikainen kirkko, ja on sen rakennusaineista tehty n. s. Rakennusseuran talo vanhan hautausmaan luona.

Kun nyt vertaamme Porin nykyistä kirkkoa, joka upeudessa vetää vertoja maamme ensimmäisille, noihin sen vanhempiin, edelläkävijöihin, täytyy myöntää, että edistys kirkollisellakin alalla Po-

rissa on ollut suuremmoinen. Nykyinen kirkko on kaikkine kuluneen, päivätöineen, aineineen maksanut noin puolentoista miljoonaa markkaa. Kun kirkko joku aika sitten on saanut raatimies Duvalt-vainajan suuren lahjoituksen, on sitä kaunistettu sisältä taidemaalauksilla, ja on se sisustettu kaikinpuolin nykyaikaisesti sekä valaistaan sähkövalolla. Se palvelee nykyään kolmattakymmentätuhatta henkeä — kaupunki- ja maaseurakuntaa. Se väkiluku, jota edelliset pienet puukirkot palvelivat, nousi 16-luvulla noin tuhanteen ja 17 luvun lopussa noin kahteen ja puoleen tuhanteen henkeen.

Aineellinen ja henkinen edistys on Porissa tässä kyseessä olevana aikana epäilemättä suuressa määrin kohonnut, mutta onkohan hengellinen elämä samassa määrässä kasvanut kuin tässä kuvatut ulkonaiset kirkolliset olot?

II.

Katolisen uskon vallitessa oli se käsitys vallalla, että ne kuolleet, jotka saivat leposijansa kirkkoon tahi hyvin lähelle kirkkoa, olivat saaneet autuaallisemman lepopaikan kuin ne, jotka haudattiin muualle, etäämmälle kirkosta. Tämän tähden ostivat rikkaat, jos mahdollista oli, hautapaikkansa kirkon lattian alle, jonne monet rakennuttivat muurattuja holveja. Erittäin otollista oli päästä lepäämään niin lähelle alttaria kuin mahdollista, ja pyhin kaikista leposijoista oli itse alttarin alusta. Tapa haudata kirkkoihin ja käsityksen otollisuudesta säilyi maassamme sitte hyvin kauvan vielä luterilaisella ajallakin. Vasta seitsentoistasataluvun lopulla alettiin luopua tästä tavasta ja lopettaa hautaamiset kirkkojen lattian alle.

Näistä mielipiteistä jäi sitte vielä järeälle se käsitys, että kalmistojen tuli olla kirkkojen ympärillä, ja niin niitä sitte yleensä perustettiin melkein koko viime vuosisadan aikana. Vasta sitte kun vuosisadan loppupuolella kehittyneempi käsitys terveydenhoidosta on saanut yleisessä käsityksessä jalansijaa, on hautausmaita ruvettu siirtämään edemmäksi, terveydelle vähemmän

vahingollisille paikoille, usein sangen etäällekin kirkosta. Onpa oikein valtiopäiväasetuksella kielletty hautausmaita perustamasta lähelle ihmisasuntoja, ja laki määrää siirtämään hautausmaat kirkkojen luota pois, jos kirkko sijaitsee kyläisissä paikoissa. Tässä, kuten niin monessa muussakin uudistuksessa, on kuitenkin usein menty liian pitkälle, sillä se terveyden vaara, mikä lähtee hautausmaista, lieenee jotenkin vähäpätöinen.

Porinkin kirkon lattian alla oli hautoja rikkailla, ja olivat haudat tavallisesti tiilistä muuratut, mutta löytyi muuraamattomia-kin, jotka peitettiin laudoilla ja tuohilla.

Vuonna 1732, jolloin piispa Laurentius Tammelinus ja professori Daniel Juslenius maaliskuun 13 päivänä pitivät piispankäräjiä kirkossa, oli siellä seuraavat 12 sukuhautaa lattian alla: Kuorissa naisväen puolella rovasti, maisteri Gabriel Forteliuksen, miesväen puolella Grothausenin kuolinpesän (ostettu Henrik Bäckmanilta), keskellä kuorikäytävää översti Kustaa Enesköldin, naisten puolella kuorissa rovasti Jaakko Garvoliuksen (lahjaksi annettu „ikuisiksi ajoiksi“), isolla käytävällä pormestari Kekoniuksen ynnä inspehtori Lars Giersin ja Birkenholtzin perillisten »yhteinen“, »toisen parsiosan alla“ suurella käytävällä maaviskaali Ekholmin, sakariston ovella naisten puolella pormestari Lars Kekoniuksen, isolla käytävällä tullinhoitaja Nils Laurinpoika Qvistin, kuorissa kouluteinien penkkien alla översti Kustaa Grubbenhjelmin, saarnatuolin luona överstin ja ritarin Henrik Johan von Knorringin sekä vielä raatimies Adrian Gottlebenin ja rovasti, maisteri Juho Tolpon haudat. Nämä haudat muuttivat oston, perinnön ja lahjoituksien kautta omistajia. Niinpä omistivat aikoinaan toisia näistä haudoista rovasti Lebell vanhempi, raatimies Ståhlfoot, leski Qvist y. m.

Näihin hautoihin oli tietysti jo kirkon perustamisesta asti haudattu rikkaita ja korkeasukuisia henkilöitä. Aikaisimmat näihin hautoihin lasketuista ovat 1666 vuoden kuolleitten kirjan mukaan: jalosukuinen Henrik Grothaus (kuoli 16/2 1666), Gabriel

Gabrielinpoika Arctopolitanus ($\frac{9}{7}$, 1667), Vilhelmi Langin vaimo Margareeta, Lodwick Pomer ($\frac{8}{6}$, 1668), jalosukuinen Kristoffer Grothaus, Ahlaisten herra ($\frac{6}{2}$, 1670), „korkeasti kunnioitettu" Vendla Eerikintytär ($\frac{2}{4}$, 1670), pormestari Kustaa Heikinpoika ($\frac{19}{2}$, 1671), Juho Eliaanpoika Enehjelmin poika Ahlaisista ($\frac{16}{2}$, 1676), „autuaasti kuolleen rovastin leski" — nähtävästi Gregorius Tuomaanpoika Arctopolitanuksen (kuollut 1662) leski—Agneeta Matintytär (kuollut $\frac{28}{5}$, 1676) y. m.

Tätä paitsi oli kirkon kivijalan alla ja sen ulkopuolella kirkon seinällä arvokkaita hautapaikkoja, vaikkei niin arvokkaita kuin itse kirkossa.

Kaupungin perustamisajoista asti oli hautausmaa kirkon ympärillä vuoteen 1809. Se oli tohtori Ruuthin Porin kaupungin historian mukaan vuosisatain kuluessa tullut niin täyteen, että sen sisällä oleva maa oli kohonnut neljä kyynärää yli kirkkomaanaidan ohi kulkevan kadun". Siinä tietenkin lepäsi monen monituista kerrosta entisiä porilaisia, joidenka luku nousi moneen tuhanteen, siinä menneitten sukupolvien kansalaiset sekaisin, nuoret ja vanhat, ystävät ja vihamiehet, monet, joita ei koskaan missään ajantiedossa mainita, monet, joiden alkuunpaneman työn hedelmiä nykyajan porilaiset nauttivat.

Mutta vähitellen rupesivat terveysopilliset käsitykset vaikuttamaan maan hallituspiireissä ja alettiin panna huomiota ruumiitten kirkkoihin hautaamisen turmiollisuuteen. Itsestään selvää onkin, minkä löyhkän lattian alla mätänevät ruumiit levittivät kirkkoon, varsinkin kuumana kesäaikana. Tämän johdosta julkaistiin v:nä 1773 kuninkaallinen asetus, „ettei ketään, joka oli kuollut tarttuvaan tautiin, saataisi haudata kirkkoon eikä hautausmaahan, vaan tulee seurakunnan päättää, mihin ruumiis haudataan". Tämä oli kuolinisku kirkkoihin rakennetuille haudoille. Vuonna 1774 esitti Porin raatimies Ståhlfoot kirkonkokoukselle, ettei mitään ruumiita enää haudattaisi kirkkoon, „koska erittäinkin kesäaikana nousee sellainen katku ja löyhyä, ettei kansa voi

tulla toimeen kirkossa ja moni siitä saa taudin ja kuoleman". Seurakunta puolestaan todisti, että kirkko kesänaikana löyhkää ankarasti ja yhtyi Ståhlfootin esitykseen. Samaa mielipidettä olivat myös pormestari Sacklén, rovasti Lebell y. m., ja päätökseksi tuli, ettei enää kirkkoon eikä kirkon seinuksille saanut ruumiita haudata. Sukuhautojen omistajille luvattiin vapaa sukuhaudan paikka kirkon aitamuurin sisäpuolelle ja niille, jotka niin halusivat, luvattiin siirtokustannukset ja tarpeelliset tiilet. Sitkeän vastarinnan perästä suostuivat hautojenomistajat tähän päätökseen, mutta ainoastaan neljän haudan omistajat, Enesköldin, Grubbenhjelmin, Knorringin ja Lebellin, suostuivat ilman maksua siirtämään hautansa kirkon aidan viereen. Tämän perästä syntyi sitte koko joukko muurattuja ja puusta salvettuja hautakammioita kirkon aidan luo.

Kun sitte Porin kaupunki paloi v. 1801, nostettiin kysymys hautausmaan siirtämisestä. Hautausmaa oli nimittäin käynyt ahtaaksi ja oli epäterveellinenkin. Paikaksi ehdotettiin sitä aluetta, missä onkin nykyinen vanha hautausmaa. Tämä puuha nosti katkeraa vastarintaa seurakuntalaisissa, mutta siitä huolimatta ja vaikka kirkonkokouksen päätöstä vastaan valitettiin Kuninkaalliselle Majesteetille siirrettiin kuin siirrettiinkin hautausmaa v. 1809 „noin venäjän virstan lounaaseen kirkosta" — Hampusten mäkeen. Siihen se tilapäisesti aidattiin ja vihittiin kesäk. 11 p:nä sanottuna vuonna. Hautausmaan koko alue oli silloin 1 tynnyrinala ja 17 kapanalaa. Sittemmin varustettiin hautausmaa muuratulla kiviaidalla etelä- ja länsipuolelta, johon aitaan laitettiin 2 rautaista ristikkoporttia. Niinikään rakennettiin tähän 6-nurkkainen huone ruumisvaunuja varten ja varustettiin se kellarilla ruumiitten säilyttämistä varten. Tässä kellarissa säilytettiin sitte m. m. tuntemattomina kuolleitten ruumiita. Sellaisia karttui sinne nälkävuosina 1867 ja 1868 paljon, ja kun näiden kotipaikoista ei saatu selvää, laskettiin niiden luut sitte usean vuoden perästä yhteiseen hautaan hautausmaan pohjoiseen osaan. Kaikki itsemurhaajat ja muut sellaiset henkilöt

haudattiin viime vuosisadan alkupuolella kaupungin metsään, Isoon- ja Vähämäkeen. Vanha kirkkolaki ei näet sallinut sellaisten ruumiita laskettavan „siunattuun maahan”.

Vuonna 1830 lisättiin hautausmaata yhdellä tynnyrinalalla ja 12 kapanalalla, ja varustettiin tämä osa samankaltaisella aidalla ja portilla kuin vanhalla osalla oli. Kolmannen kerran lisättiin hautausmaata 1850 luvun lopulla, niin että siinä nykyään on 6 tynnyrinalan paikoilla maata. Tähän hautausmaahan ei ole enää jälkeen v. 1890 saanut ruumiita haudata.

Ovatko sitte entiset porilaiset täysin arvokkaalla tavalla kohdelleet ikivanhaa hautausmaatansa ja kirkon paikkaa? Tähän täytyy ehdottomasti muinaistieteen, vainajain muiston, jopa kauneusaistinkin kannalta ehdottomasti vastata: ei, sitä he eivät ole tehneet.

Kun v. 1801 palon jälkeen hautausmaata ruvettiin siirtämään, hävitettiin kaikki muuratut ja puusta tehdyt sukuhautarakennukset, hautakummut tasoitettiin, maa pengottiin ja muokattiin kirkon ympäriltä, jotta saataisiin tasainen kenttä entisen hautausmaan sijalle. Kaupungin palon aikana v. 1852 ei enää näkynyt jälkeäkään vainajain leposijoista. Kaikki maanpäälliset muinaismuistot oli hävitetty. Ruumishuoneissa olleet koristeet, aateliskilvet, arkun koristeet olivat ainaiseksi menneet. Ja kun sitte Pori sai nykyisen asemakaavansa ja uusia taloja palon jälkeen ruvettiin rakentamaan, kaivettiin maasta vainajain luita, arkun jäännöksiä, koristeita y. m. Kansa kertoo, että näissä raivaustöissä löydettiin hopeaisia arkun kahvoja, kilpiä ynnä muita kalleuksia ja muistoja, jotka ovat ainaksi päiviksi hävinneet kuin tuhka tuuleen.

Kun nykyiset porilaiset astelevat raatihuoneen sivutse alas Karjarantaan päin, eivät he aavistakkaan, että he tallaavat pyhää maata, missä heidän esi-isänsä niin monen monituaisen sukupolven luut muinoin lepäsivät, esi-isänsä, jotka eläessään olivat kestäneet niin monta vaivaa, sotaa, nälkävuotta, tulipaloa pan-

nessaan alulle kehitystä, jonka hedelmiä nykypolvi ja tulevaiset polvet nauttivat.

Vainajain muistoa kunnioittavat sivistyskansat. Porin silloinen sukukunta tasoitti vainajainsa hautakummut maan tasalle, kiskoi maasta heidän luunsa, pyyhki pois kaikki muistomerkit heidän rauhallisilta leposijoiltaan, vihkien tämän pyhän alueen jokapäiväisyyden monikirjavaksi temmellyspaikaksi. Niin moni muinaismuisto on hävinnyt, niin monen mainion muinaisen porilaisen hauta on ainaiseksi pyyhitty pois olemattomiin. Vuosisatojen pyhittämä kalmisto ja kirkon sija Porissa on ilman mitään merkkiä. Ainoastaan asiakirjat antavat niukkoja tietoja näistä niin monen murheen ja niin monen lohdutuksen sijoista.

Nykyisestä vanhasta hautausmaasta sisälsi päätös, ettei mitään muuratuista eikä puusta tehtyjä hautoja saa sinne rakentaa eikä mitään hautapatsaita makaavaan asentoon sinne asettaa. Tämä päätös epäilemättä on saanut aikaan, ettei nykyisellä vanhalla hautausmaalla olekkaan mitään merkittävämpää pysyvää muistomerkkiä. Mutta 80 vuoden kuluessa on sinnekin kerääntynyt pariin-kymmeneentuhanteen vainajaan, suuria ja pieniä, rikkaita ja köyhiä, muistettavia henkilöjä, mutta paljon enemmän maailman silmissä pieniä ja siis unhoitettuja. Mainittavin hauta siellä kenties on Ulvilan kuuluisan kirkkoherran, tohtori ja hovisaarnaaja Fredrik Lebellin (kuoli $\frac{7}{8}$, 1819), tämän hänen perustamansa hautausmaan itäisessä osassa. Suomen historiaa lämpimästi harrastava maisteri F. I. Färling-vainaja aikoinaan korjautti tämän vaatimattoman muinaismuiston keräämillään vapaaehtoisilla varoilla, mutta lie nee se jo taas rappiolla. Vanha hautausmaa on istutuksiensa kautta muuttunut Porin kauniimmaksi puistoksi. Sitä hoitaa kirkollinen seurakunta sangen niukasti. Mutta nyt on kysymys nostettu, että kaupunkikunta ottaisi sen haltuunsa ja antaisi sille kauusvaatimuksiakin tyydyttävän hoidon.

Porin nykyinen hautausmaa — alkuaan 10 tynnyrin alan suuruinen — on kaikin puolin edeltäjänsä suurempi ja suurellai-

semmin suunniteltu. Sen perustamiskustannukset nousivat noin 17,000 markkaan. Vanhalla hautausmaalla ennen olleen 6-nurkaisen suojan ja leikkaushuoneen sijasta on uudella hautausmaalla kolmattakymmentä tuhatta markkaa maksava komea hautakappeli. Sittemmin on kauppias F. A. Juselius rakennuttanut sinne paljon kalliimman hautarakennuksen tytärvainajansa haudalle. Rakennuksen pohjalla olevassa kammiossa (krypta) lepää arkku. Rakennus on sisältä koristettu runsailla taiteilijain Gallén-Kallelan ja Halosen maalauksilla, ja ulkopuoli on niinikään taiteellisilla veistoksilla koristettu ja sitä peittää vaskikatto. Vahinko vain että kosteus lienee pilannut liian aikaisin tehtyjä arvokkaita taidemaalauksia. Piakkoin ryhdyttäneen kuitenkin vaurioita korjaamaan. Hautausmaata on muutamia vuosia sitte lisätty 19,532 neliömetrin suuruisella alueella.

Vaikka se ei tällä kertaa kuulukkaan aineeseemme, mainittakoon kuitenkin, että Porin kaupunki viime vuosisadalla menetti uhkeimman puistopaikkansa lähellä uutta hautausmaata. Siellä oli näet eräs korkea ja laaja moreenikukkula nimeltä Hirsipuumäki, joka nimi ilmaisee sen historiallista merkitystä. Siitä vedettiin miljoonia sorakuormia vuosisadan kuluessa Ulvilan kihlakunnan maanteille ja kaupungin tarpeisiin, ja nyt on kukkula tyystin maan tasalla. Rautatien rakentamiseksi kaivettiin kukkulasta, mitä vähän vielä oli jälellä. Kukulasta olisi saatu puisto, jonka veroista ko-meudessa harvalla kaupungilla on meidän maassamme.

Porin lakeus kadotti näin tämänkin harvinaisen poikkeuksen yksitoikkoisuudestaan.

Johan Laihiander ja hänen kirjoittamansa Euran pitäjänkertomus.

Kirjoittanut *Jalmari Jaakkola.*

 uulemme tekevämme sekä niille, jotka eivät ole tilaisuudessa käyttämään Euran kirkonarkistoa, että varsinkin euralaisille itselleen pienen palveluksen julkaisemalla ylläniimitetyn pitäjänkertomuksen. Tosin se epäilemättä ei edusta tekijän käsittelytapansa puolesta parasta ja harkituinta tuotantoa, mutta sen luonnontieteellis-historiallinen aihe tekee sen joka tapauksessa paikkakunnan muinaisuutta selvitetessä mielenkiintoiseksi. Sen yleisempikin merkitys käy mielestämme jossain määrin näkyviin jo siitäkin, että eräisiin tämän pitäjänkertomuksen kohtiin jo on puhtaan paikallistutkimuksen ulkopuolellakin huomiota kiinnitetty¹. Sen tärkeyttä lisää vielä tavallaan sekin, että sen kirjoittaja aikoinaan oli säätynsä huomatuimpia miehiä maassamme. Muutama sana sekä miehestä että hänen tuotannostaan yleensä ansainnee senvuoksittässä yhteydessä sijansa.

Johan Laihiander syntyi Säkylässä 30 p. huhtik, v. 1720. Hänen isänsä oli sikäläinen kirkkoherra Henrik Laihiander, syntyperiään Kiukaisten kappelin Laihian kylästä, ja äitinsä Maria Rungia (1682—17⁴/₃36). Että pojan kouluopinnot sujuivat helposti, näkyy siitä, että hän jo 15 vuoden ikäisenä v. 1735 tuli ylioppilaaksi. Sen sijaan kului 10 vuotta, ennenkuin hän v. 1745 saa-

¹ *Ignatius*: Muutamasta rautakauden hautausmaasta Euran pitäjässä. Hist. Ark. ss. 98, 99, 112, 113.

vutti maisterin arvon, Sitävarten julkaisi hän Brovallius'en johdolla ensimmäisen tutkimuksensa „*De usu scientie naturalis in theologia revelata.*”¹ Voi sanoa, että jo tutkielman nimi osoittaa, mihin opintovuodet oli uhrattu: Brovallius'en rakkaus toisaalta luonnontieteisiin (scientia naturalis) toisaalta jumaluusoppiin (theologia) näyttää vallanneen nuoren opiskelevan kokonaan. Teos huokuukin senvuoksi kauttaaltaan lämmintä luonnonihailun ja -tutkimuksen harrastusta sekä syvää ja vilpitöntä uskonnollista hartautta ja käsitystä. Ansioittensa perusteella nimitettiin Laihiander jo seuraavana vuonna jumaluusopin dosentiksi.

Pääasiallisesti kysymys eri tieteiden ja tietojen suhteellisesta kasvattavasta merkityksestä sielunpaimenelle askarruttaa Laihianderia hänen seuraavassa tutkimuksessaan „*De existimatione ministrorum ecclesiae*”², joka ilmestyi 8 p. heinäk. vuonna 1747. On kuin tekijä tämän tehtävänsä suunnittelussa jo ennakolta olisi aavistanut kutsumuksensa käytännölliseen papintoimeen, tältä varalta itsetiedottomasti arvioinut omaa taitoaan ja taipumuksiaan sekä lopullisesti mielessään kehittänyt ja määrännyt oman pappisihanteensa. Ominaisuudet, joita hän hyvältä sielunpaimenelta vaatii, ovat: hyvä oppineisuus, johon kuuluu tiedot humanistisissa aineissa, kuten historiassa, logiikassa, filosofiassa, raamatun alkukielissä, mutta lisäksi luonnontieteissäkin, käytännöllinen viisaus jumaluusopillisissa kysymyksissä, hyvät ulkonaiset virantoimituslahjat, tahdikkaus seurakuntalaisia kohtaan, terveiden ja oikeiden keinojen käyttäminen heidän „rakentamisessaan” sekä ennen kaikkea sopusointu papin opin ja elämän välillä.

Todennäköisesti Laihianderin oppineisuus, hänen myöhemminkin osoittamansa suuri käytännöllisyys sekä ilmeisesti osanotto ylioppilaselämään vaikuttivat sen, että hän v. 1747 tuli Borealisen Osakunnan kuraattoriksi.

¹ Herman Råbergh: Teologins historia vid Åbo universitet. Senare delen s. 170. Suomeksi tutkielman nimi kuuluisi: „Luonnontieteen hyödystä jumaluusopissa.”

² Suomeksi: „Kirkon palvelijain arvostelusta”.

Vuoden 1747 suuret toiveet sekä tieteellisestä että käytännöllisestä yliopistotoiminnasta katkesivat kuitenkin odottamattoman äkkiä: v. 1748 nimitettiin Laihiander Euran kirkkoherraksi.

Uusi toimi oli nuorelle papille alusta lähtien sekä vaikea että voimia kysyvä. Seurakunnan henkinen tila oli heikko: lukutaito huono ja vallankin nuorison opetus laiminlyöty. Tulokset kirkkoherran tarmokkaasta työstä tulivat kuitenkin kohta näkyviin. Jo kymmenvuotisen toiminnan jälkeen voi Laihiander todeta, että henkinen tila oli kohonnut, lukutaito äärettömässä määrässä parantunut ja lasten opetus kyläkunnittain järjestetty sekä tehokkaaksi että hedelmälliseksi.

Tästä kaikesta huolimatta toi seuraava vuosikymmen mukanaan vielä suurempia vaikeuksia ja koettelemuksia. Uskonnonlienen haaveilu ja intoilu, joka jo kauan oli salassa kytenyt, puhkesi äkkiä 6 p. kesäk. v. 1758 erinomaisella raivolla esiin, pukeutuen mitä merkillisimpiin ja sairaalloisimpiin muotoihin sekä levitien ikäänkuin kulon nopeudella yli koko seurakunnan. On kieltämätöntä, että Laihianderilta näinä kovina päivinä vaadittiin tavattomassa määrässä sitä tahtia sekä taitoa keksiä oikeita keinoja seurakuntansa „rakentamiseksi”, jota hän yliopistollisena jumaluusoppineena oli pappistoimen hoitajalta vaatinut. Ja Laihiander onnistui tosiaankin ylivoimaiselta näyttävässä tehtävässään. Ymmärtämyksellä, isällisyydellä ja sopivaa menettelytapaa käyttämällä voitti hän noin 1 1/2 vuodessa hurmahenkisyyden. Tästä samoin kuin omista toimenpiteistään sitä vastaan on hän jättänyt jälkeensä laajan, erääseen Euran seurakunnan arkistossa säilytettävään inventariokirjaan merkityn kertomuksen, johon emme kuitenkaan tässä yhteydessä voi lähemmin puuttua.

Laihianderin käytännöllinen kyky ja edulliset luonteen ominaisuudet tekivät hänet laajalti seurakuntansa ulkopuolellakin varsinkin oman säätynsä kesken tunnetuksi ja suosituksi. Todistuksena tästä on se, että hänet kolmasti, vuosina 1755, 1761 ja 1769, valittiin säätynsä edustajaksi valtiopäiville. Tästä hänen toi-

mintansa puolesta on kuitenkin vähän tietoja. Se on tunnettua, että hän kuului sekreettivaliokuntaan ja päättäen erästä hänen v. 1769 tekemästään ehdotuksesta, jossa hän vaatii myssyjen v. 1765 erottamien valtaneuvosten palauttamista toimiinsa, myöskin hattupuolueeseen.

V. 1769 Laihiander jättää Euran, tultuaan Närpiön kirkkoherraksi. Täälläkin olonsa aikana hän nautti yleistä luottamusta, joka ilmeni m. m. siinä, että hän v. 1773 pääsee kontrahtirovastiksi, v. 1779 teologian tohtoriksi ja että hänet tätä seuraavana vuonna asetettiin toiselle vaalisijalle täytettäessä Turun yliopiston ensimmäistä teologian professorinvirkaa, johon Jaakko Gadolin sittemmin nimitettiin. Jo tätä ennen oli häntä eräissä piireissä vuoden 1776 vaalissa täydellä todella ajateltu Turun piispanvirkaan. Turku-laisten kilpailijain, varsinkin Jaakko Gadolinin, vehkeet ja juonittelu näyttävät kuitenkin jo alusta alkaen vaikeuttaneen hänen vaali-ehdokkuuttaan.¹ Laihianderin seurakunnalle tällainen tulos kieltämättä oli suureksi hyödyksi: hänen jäntevä toimintansa sen hyväksi jatkui taukoamatta aina hänen kuolemaansa asti v. 1794.

Edellä kerrottuun Laihianderin saavuttamaan ulkonaiseen menestykseen on kieltämättä täytynyt opillisten lahjojen ohella olla muitakin luontaisia edellytyksiä. Sellaisena voinee varmaankin pitää hänen sovinnollista ja miellyttävää personallisuuttaan. Erit-täin huomattavaksi erikoiseduksi täytynee meidän myöskin katsoa hänen hyvää puhetaitoansa, joka ilmenee varsinkin perusteellisessa ja selvässä saarnatavassa. Viimeksimainitusta on kenties parhaana todistuksena hänen ruotsinkielinen saarnansa hovijumalanpalveluksessa 4 joulupäivältä v. 1765 aiheesta „*Om Gads obegripeliga domars och vägars rättfärdighet*”, jonka johdosta hän seuraavana vuonna sai nimiprofessorin arvon. Samaan suuntaan puhuu hänen saarnansa „*Profpredikan om den smala lifvens väg*” v.

¹ A. R. Cederberg: Vanhaa ja uutta siv. 114 ja 116.

² Suomeksi: »Jumalan käsittämättömien tuomioiden ja teiden vanhurskaudesta.»

³ Suomeksi: „Koesaarna elämän kaidasta tiestä.”

1765 sekä hänen puheensa piispanvaalin toimituspäivänä 17 p. tammik. v. 1776. Hänen suomenkielistä puhetaitoaan kuvaa hänen tilapäissaarnansa 5 p:ltä elok. v. 1767. Sen sisällys ja luonne selvinnee pääpiirteissään jo seuraavasta kuvaavasta päällekirjoituksesta:

Jesuxen Nimeen! Ori Jumalalta opetettu
Guolewaisjuden tutkindo; Orikertaisesti edespandu, Hywin Cum-
nioitettawan ja Corkiasse oppenen Herr Jonas Mennander'in Eläi-
fäns radahimman Puolison Hywin Cumniasucuisen ja suuresti ar-
woja pidetyn Grouwan Maria Elisabeth Tolpon Christillisessä Ruumin-
Saarnasa, Urdialan Pitäjän Kirkoja sinä 5. päiw. Elo-Guusa,
wuonna 1767. Ja nyt, Hywin mainitun Herran Kireko-Herran
custannuxella, yhteisemmäxi ylösrakennuxeri, Pränttijn ulosannettu
Johan Laihianderilda, Kirekoh. ja Prow. Curasa, Turusa, Prändätty
Cuningall. Academian alla olewasa Präntijä, Wuonna 1768."

Laihianderin yllämainitulle tuotannolle, sekä tieteellisille tutkielmille että saarnoille, on kuvaavaa tarkka jaoittelu ja erittäin selvä sanonta. Samat ominaisuudet voinee lukija todeta hänen jälempänä seuraavassa pitäjänkertomuksessaankin.

Säilyttääksemme täydelleen tutkielman ajatusjuoksun eheyden ja yhtenäisyyden, pidättäydymme kaikesta selittelystä sekä sellaisista lisäyksistä ja korjauksista, joita nykyisen tutkimuksen kannalta sekä kirjoitelman yleiskäsittelyä että yksityiskohtia vastaan voisi tehdä.

Euran pitäjänkertomus,

allekirjoittaneen laatima erittäinkin Korkearvoisen Tuomiokapitulin 1 p:ltä lokakuuta v. 1752 annetun kiertokirjeen 9:ssä §:ssä mainittuihin seikkoihin nähden, sellaisena kuin se kaikkien vanhojen asiakirjojen ja kirkonkirjojen puutteessa on voitu aikaansaada.

1 §.

Kahdella eri tavalla tavataan tämän pitäjän nimi vanhemmista ajoista tähän aikaan asti kirjoitettuna. Vanhoissa todistuskappaleissa ja asiakirjoissa nimitetään pitäjää viimeksikuluneen vuosisadan loppuun asti nimellä *Euffra*, *Effraa sochnen*, tai toisinaan *Effra*, niinkuin voi nähdä Upsalan kirkolliskokouksen allekirjoituksesta, maantieteellisistä maakartoista sekä vanhoista kihlakunnan- ja laamannioikeuden tuomioista. Yksityisissä kirjeissä ja kirjoituksissa seurakunnan asujanten ja sen ympärillä asuvien naapurien kesken nimitetään sitä samaan aikaan asti useimmiten nimellä *Aura*. Mutta sittemmin ja etenkin nykyisen vuosisadan alusta lähtien kirjoitetaan ja nimitetään paikkaa yleensä *Eura* nimellä.

Syynä tähän kirjoitustavan erilaisuuteen näyttää olevan se, että ensinmainitut tähtäävät nimen ruotsalaiseen ja toiset suomalaiseen johtoon, samalla kun viimeiset ovat tehneet yhdistelmän molemmista.

Sen pienen joen mukaan, joka juoksee läpi tämän pitäjän ja, sitten kun pitäjän alue sen katkaisee, läpi Eurajoen pitäjän mereen, on pitäjää epäilemättä ruotsiksi kutsuttu nimellä *Effraa* s. o. „ylisen joen" pitäjä (*öfra å sochn*) samoin kuin alajuoksun vartelaiset tästä lienevät saaneet nimensä *Effraåminne* 1. »ylisen joen suu" (*öfra å myne*). Kun kuitenkin paikan vanhimmat asukkaat ilman epäilystä ovat olleet suomalaisia, lienee se myöskin saanut nimensä sanasta *Äyräs*, joka merkitsee veden tai

rantojen partailla olevaa, kohoavaa ja korkeahkoa maata. Pitkin toista sivua ympäröi tätä pitäjää suuri suo, josta puhkeaa sisäjärviä täynnä pohjattomia vesikuljuja, joten näyttää siltä, kuin se entisinä aikoina olisi ollut veden alla. Toisella puolen taas virtaa joki korkeahkojen peltöjen ja niittyjen läpi, jotka viimeainitut kuitenkin muinen osaksi ovat olleet kosteampia ja alavampia, niin että ne kylät, jotka ensinnä on perustettu näiden notkojen välisille korkeammille paikoille, eivät syyttä ole saaneet Äyrä nimeään.

Tätä arvailua vahvistaa lisäksi se, että sitä seutua, jonka nyt muodostaa Kiukaisten kappeli, vanhastaan on kutsuttu *Ran-
duan* kulmaksi s. o. kulmakunnaksi, joka sijaitsee rantojen partailla.

2 §.

Mihin aikaan tämän pitäjän emäkirkko ensin on perustettu, ei voida luotettavien tietojen puutteessa varmasti ilmoittaa. Että se kuitenkin on tapahtunut joko kahdennentoista vuosisadan lopussa tai kolmannentoista alussa, voinee suurella todennäköisyydellä päättää seuraavista seikoista.

Tämä seutu on epäilemättä ensimmäisiä, jotka Suomessa ovat tulleet käännetyiksi kristinuskoon, jopa niin, että yksi niistä taisteiluista, joiden kautta kuningas Erik Jedvardinpoika pakotti suomalaiset kuuliaisuuteen ja kristinuskoon, kuuluu tapahtuneen n. s. Isolla niityllä täällä. Myöskin oleskeli piispa Henrikki pyhä itse paljon tällä seudulla ja levitti omassa persoonassaan oppiansa, samoin kuin Lalli hänet tämän pitäjän rajojen sisällä löi kuoliaaksi. Täällä löytyy sitäpaitsi Pyhäjärven rannassa jäännöksiä kivialtтарista, jonka ääressä mainittu piispa itse kuuluu toimittaneen jumalanpalvelusta, kun ei mitään kirkkoa vielä oltu rakennettu.

Edelleen on tämän johdosta syytä uskoa, että pitäjä, samoin kuin se ensimmäisten joukossa on saanut tietoja kristinopista, ei myöskään ole ollut viimeisiä niistä, jotka julkisen jumalanpalveluksen toimittamista varten ovat rakentaneet itselleen kirkon.

Lisäksi saa kertomusten kautta varmuuden siitä, että paitsi nykyistä kirkkoa kaksi sen edeltäjää samalla paikalla ovat vanhuudesta kokonaan riutuneet. Näiden ajan voi siis huoletta laskea viideksi sadaksi vuodeksi taaksepäin, elleivät ne huonosta hoidosta ole ennen aikojaan vanhenneet. Sitä ei ainakaan voi sanoa viimeksi revitystä vanhasta kirkosta, koskapa sitä vuoden 1727 tarkastuspöytäkirjassa kutsutaan ikimuistaisen vanhaksi (uhrminnes gammal) ja yli sata vuotta vanhat ihmiset, jotka vielä elävät, eivät itse muista eivätkä ole kuulleet vanhempiensaakaan puhuvan muusta kuin että se on ollut vanha ja myöskin jo paavillisena aikana maalattu.

3 §.

Siitä että Euran ja ympärillä olevien pitäjien asukkaat kristillisen ajan alussa vuorotellen ovat käyneet jumalanpalveluksissa toistensa kirkoissa, löytyy vielä varmoja muistomerkkejä. Mutta siitä ei kuitenkaan saa päättää, että toinen kirkkokunta olisi kappelina kuulunut toiseen.

Päinvastoin on opettajien puutteesta johtunut, että yksi saarnamies kulki ympäri ja vuoronperään palveli useampia pitäjiä.

Täten on epätietoista, onko tällä emäkirkolla koskaan ollut kappelin nimeä tai ei.

Mutta siitä on tieto, että Köyliön ja Säkylän seurakunnat ovat kappeleina kuuluneet tähän emäkirkkoon.

Edellisestä puuttuu tosin varmuus. Mutta jälkimäinen on vasta noin vuoden 1640 tienoilla kenraalikuvernööri, valtakunnan-neuvos Pietari Brahen toimesta, tullut Eurasta eroitetuksi, itsenäiseksi seurakunnaksi.

4 §.

Kiukaisten ja Honkilahden kappelit kuuluvat nykyään tähän emäseurakuntaan. Kumpaakin nimitetään täten lähinnä (kappelirakennuksia) sijaitsevien kylien mukaan, ja ovat ne aiemmin olleet ainoastaan saarnatupia, joissa jumalanpalvelusta vain muutamina

määrättyinä juhlapäivinä vuodessa on pidetty näiden kulmakuntien asukkaille. Mutta vuonna 1738 saivat molemmat kappelin nimen ja kumpikin eri kappalaisensa.

Ensinmainittu eli Kiukaisten kirkko on ollut olemassa vasta vuodesta 1726, jolloin se on uudestaan rakennettu ja samalla siirretty Kiukaisten kylään, $\frac{1}{2}$ peninkulman matkan päähän Paneliasta, missä tämän kulmakunnan entinen kirkko eli saarnatupa on sijainnut, aina siihen asti kun se edellisenä venäläisaikana v. 1714 vahinkovalkeassa paloi poroksi.

Paitsi näissä kirkoissa saarnataan muutamia kertoja vuodessa kaukaisella ja epäedullisesti sijaitsevalla Naarjoen kulmakunnalla.

Ja vaikka emme tiedäkään, että tätä velvollisuutta millään päätöksellä olisi määrätty, niin näemme kuitenkin, että kaikkein kunnioitettavin Konsistori päätöksellään 6 p:ltä joulukuuta v. 1727 hylkäsi Honkilahden kappelilaisten anomuksen saada joka pyhäksi jumalanpalvelus, muitten syitten ohella silläkin perusteella, että papisto ei voisi ehtiä säännöllisesti kerran toisensa perästä pitää jumalanpalvelusta Naarjoen kulmakunnalla.

5 §.

Tämän seurakunnan entisistä opettajista olemme onnistuneet saamaan vain näiden seuraavien nimet:

Kirkkoherroja ovat:

1. Matthias Nicolai, kirjoittanut v. 1593 Upsalan kirkolliskokouksen päätöksen alle.
2. Michael Johannis. Tämän nimen olemme saaneet erästä todistuksesta, jonka hän Euran kirkkoherrana on antanut 14 p:nä maaliskuuta v. 1619, jolloin hän oli katekismuksen kuulustelulla Säkylässä.
3. Ioachimus. Eräässä vanhassa kirjoituksessa, joka on sattuman kautta joutunut käsiimme, sanotaan, että Herra Joachimus, Euran kirkkoherra, on koettanut laamannioikeudessa voittaa kirkolle takaisin erään peltokappaleen Kirkonkylässä.

4. Michael Martini, joka on v. 1639 allekirjoittanut erään vanhan kirkon inventarioluettelon.
5. Sigfridus Mathie Borg, on noin v. 1657 tullut seurakuntaan.
6. Andreas Neostadius. Tämä kirkkoherra on v. 1677 oikeudessa jonkun erehdyksen vuoksi pantu viralta ja sittemmin taas „autettu" Säkylän seurakuntaan.
7. Saulus Londenius, ollut kirkkoherrana vain yhden vuoden.
8. Martinus Zidenius.
9. Matthias Langius ¹, tuli v. 1694, kuoli v. 1701.
10. Wrigstadius, kuoli v. 1714.
11. Georg Ståhlberg, Rauman rovasti, hoiti viransijaisella tätäkin seurakuntaa venäläisvallan aikana vv. 1715—1721.
12. Georg Gottleben, tuli v. 1721, kuoli v. 1723.
13. Johan Homeen, kuoli v. 17²⁷/4 25.
14. Olavus Laurdus, kuoli v. 1729.
15. Johan Bergbom, astui toimeensa v. 1730, kuoli v. 1732.
16. Maisteri Isaac Rothovius, astui toimeensa v. 1734 ja kuoli v. 1746.
17. Johan Laihiander, astui toimeensa v. 1748 ja on vielä parillaan seurakunnassa. [Saanut siirron Närpiön seurakuntaan Pohjanmaalla v. 1770].

Kappalaisista on ensimmäinen, joka mainitaan,

1. Ericus Canuti, joka Euran kappalaisena on v. 1593 allekirjoittanut Upsalan kirkolliskokouksen päätöksen.
2. Paulus Londenius ei ole kait välittömästi seurannut ensinmainittua. Mutta kun ei tiedetä niiden nimiä, jotka tällävälin ovat olleet kappalaisina, niin huomautetaan ainoastaan, että tämä oli kappalaisena yli 30 vuoden ajan ja tuli sitten kirkkoherraksi. [Reunalisäys: 14 p. lokak. v. 1759 osui käsiini vanha kirjallinen testamentti, jonka oli tehnyt v. 16¹⁴/2 39

¹ Lisäyksiä, jotka tässä ja muualla myöhemmin muut kuin Laihiander itse ovat tehneet, emme ota varteen. Laihianderin omat myöhemmät lisäykset merkitsemme hakasilla [. . . .]

Simon Nicolai, Euran diakooni, joka senvuoksi olisi pitänyt merkitä tähän].

3. Johan Laihiander, kuoli v. 1703.
4. G. Rotkerus.
5. Johan Tenlenius, hukkui v. 1723. Hänen kuolemansa jälkeen kappalaisen toimi jaettiin kahden kappalaisen kesken, joista yksi tuli asumaan kummassakin kappelissa ja pitämään siellä huolta alituisen jumalanpalveluksen ylläpidosta palkkaa vastaan, joka silloin järjestelyssä sovittiin.
6. Johan Laudanus, ensimmäinen kappalainen Kiukaisten kappelissa, kuoli v. 1742.
7. Martinus Ståhlberg, ensimmäinen kappalainen Honkilahdella, kuoli v. 1752.
8. Johan Hellenius, Kiukaisten nykyinen kappalainen [kuoli 18 p:nä huhtik. v. 1768 sangen äkkiä].
9. Andreas Wagnbäck, Honkilahden nykyinen kappalainen. [Sai siirron Loimaalle v. 1769].
10. [Johan Homén, sai valtakirjan 14 p:nä lokak. v. 1768 Kiukaisten kappalaistoimeen ja astui virkaansa toukok. v. 1769, tehtyään sopimuksen edellisen kappalaisen kuolinpesän kanssa, jolle myönnettiin kaksinkertainen armovuosi. Kuoli tämän jälkeen syksyllä 18 p:nä lokakuuta].
11. [Maisteri Isaac Rothowius, Honkilahden nykyinen kappalainen. Astui toimeensa syksyllä v. 1769. Ollut ennen kirkkoherran apulaisena Mouhijärvellä].

Onko tässä seurakunnassa aina ollut *apulaista*, on minulle tuntematonta. Myöskään en voi ilmoittaa kuin näiden seurvien nimet:

1. Anders Chalenius, jonka venäläiset veivät pois v. 1718 ja jota he sangen pahoin kohtelivat.
2. Martinus Ståhlberg, joka edellisen jälkeen 20 v. oli apulaisena. [Tuli kappalaiseksi Honkilahdelle].

3. Andreas Wagnbäck, joka tänä vuonna määrättiin Honkilahden kappalaisvirkaan.
4. Johan Homeen. Oli ennen kirkkoherran apulaisena Kokemäellä. [Tuli tänne apulaiseksi v. 1754. Sai siirron Kiukaisten kappalaistoimeen, kappalaisen, herra Johan Hellenius'en jälkeen v. 1769 ja kuoli samana vuonna 18 p. lokakuuta].
5. [Johan Wegelius. Oli ennen Kiukaisten kappalaisen apulaisena. Tuli apulaiseksi tänne v. 1762, 14 p. joulukuuta].

6 §.

Senjälkeen kuin tämä Euran joki useista kohdin oli tukkeutunut niin, ettei mikään kala voi merestä nousta ylemmänä sijaitsevaan suureen Pyhäjärveen, sanotaan kalan itse joesta miltei kokonaan hävinneen ja mainitun sisäjärven tavattomista syvyyksistäkin sangen varovaisesti lähestyvän rantoja. Senvuoksi onkin kalastus näissä vesissä, kokonaan kannattamattomana, miltei täydelleen tauonnut.

Pienemmissä sisäjärvissä, jotka ennen ovat olleet hyvinkin kalarikkaita, ovat kalat eri kertoja sangen runsaassa määrässä kuolleet talvien tuimuuden ja siitä johtuvan paksun jään vuoksi, joka on ottanut kalalta kaiken vapaan ilman ja siten tukehuttanut sen.

Tästä johtuu, että kaikki kalastus voidaan sitäkin paremmalla syyllä tässä pitäjässä lukea kuoleviin elinkeinoihin, kun väenpuute — moninaisiin toimiin verrattuna — sitäpaitsi pakottaa varovan peltomiehen luopumaan siitä. Honkilahden kappelilaiset ovat enimmäkseen entisinä aikoina askartaneet kaikenlaisten puuastaiin valmistamisessa, joita kuljettaen he sitten talvisaikaan ovat matkustaneet sisämaahan ja vaihtaneet ne leipäaineeksiin. Mutta kun viljan hinta sitten nousi jonkun verran korkeammalle, ei heillä ole ollut niin varmaa ja edullista menekkiä tavaralleen. Senvuoksi ovatkin he, muutamia laiskureita lukuunottamatta, hyljänneet tämän toimen ja alkaneet sen sijaan suuremmalla ahke-

ruudella ja tarkkuudella auttaa rappeutunutta pelto- ja niittyviljelystään.

He eivät kuitenkaan silti ole laiminlyöneet ansaita itselleen, yhtähyvin kuin naapurinsakin, hakkaamalla metsää lankuiksi, lehtereiksi ja laudoiksi sekä kaloja, kaukaloita ja muuta sellaista myymällä suurinta osaa „ulosteoistaan”. Uudenkaupungin ja Rauman kauppiaat ovat näiden tavarain kysyjiä. Tuohestamisessa (näfverflöte), joka tähän aikaan parhain kannattaa, ovat kaikki pitäjän asukkaat varsinkin yhteen aikaan olleet ahkeria, joten pojalla lienee syytä toivoa huonoa palkintoa isän uutteruudesta. Miilunpoltto Kauttuan rautatehtaan tarpeiksi — ensi aluksi oli se pakollinen — kuuluu myöskin kansan askarteluihin. Väitetään, että tämä työ tuskin maksaa ruokaa ja ajoa.

Osa harjoittaa sitä paitsi tervanpolttoa. Kiukaisten kappelissa on suurimmaksi osaksi hyviä pelto- ja niittytiluksia. Sen vuoksi ovatkin he vanhoista ajoista asti enimmäkseen hoitaneet viljelyksiään ja olleet täten aina kohtalaisen hyvinvoimia.

7 §.

Syntyneistä on täällä vuodesta 1684 lähtien kirkonkirja, vaikka se kyllä näyttääkin erittäinkin vuodesta 1713 aina 1721 asti virheelliseltä. Mutta kuolleista ei ole mitään muuta luetteloa kuin se, jonka me olemme vanhojen kirkontilien perusteella kokoonpanneet. Se lienee kuitenkin useimpiin vuosiin nähden oikea.

Karttaakseni liikaa laajuutta olen alempana olevassa taulussa yhtenä summana ilmoittanut viiden vuoden kuluessa syntyneet ja samoin tämän vastakohdaksi viiden vuoden kuluessa kuolleet, jotta eroituksen näiden summain välillä voisi sitä silmäänpistävämmin huomata. Myöhempinä aikoina on tosin Kiukaisten kappelilla ollut eri kirkonkirjansa syntyneistä ja kuolleista. Tässä ovat kuitenkin niinhyvin syntyneet kuin kuolleet sekä emäseurakunnassa että molemmissa kappeleissa yhdistetyt yhteen summaan.

									Enemmän		
									synt.	kuoli.	
Vuoden	1684	alusta	v.	1688	lopp.	205	synt.	59	kuoli.	146	—
	1689			1693		226		143		83	—
	1694			1698		183		397		—	214
	1699			1703		204		79		125	—
	1704			1708		151		89		62	—
	1709			1713		115		89		26	—
	1714			1718		80		128		—	48
	1719			1723		153		123		30	—
	1724			1728		230		107		123	—
	1729			1733		270		165		105	—
	1734			1738		287		152		135	—
	1739			1743		260		227		33	—
	1744			1748		278		181		97	—
						Yhteensä	2642,	1939		965	262

Jos nyt vähennetään kuolleitten ylijäämä, joka on 262, syntyneitten ylijäämästä 965, niin nähdään, että syntyneiden ylijäämä on 703. Jos taas tämä ylijäämä vähennetään niiden henkilöjen lukumäärästä, yht. 1643, jotka v. 1748 olivat seurakunnassa, niin ei v. 1684 Eurassa joko ollut enempää kuin 940 henkilöä, mikä kuitenkin erinäisistä syistä tuskin on luultavaa, tai on mainittu väestölisäys paikkakunnalle suureksi vahingoksi muuttanut täältä pois.

8 §.

Kukaan ei voi kieltää, että täällä niin kuin muuallakin on sattunut monia ihmeitä sekä luonnon että armon valtakunnassa. Mutta se on valitettavaa, että ne, jotka sattumalta sellaisissa tapauksissa ovat havainneet kohtalon lakeja, eivät ole tulleet niitä muistiinmerkinneiksi. Jälkimalma olisi silloin voinut sellaisista muistiinpanoista koota jumalallisen kohtalon historian.

Ajattelematon kansa on etenkin ollut halukas kiinnittämään huomiota sekä sitten säilyttämään ja jälkimalmalle jättämään taruja ja taikauskaisia juttuja (dichter). Niitä voisi tästäkin seurakunnasta kertoa joukottain, jos se kannattaisi vaivan. Esi-merkiksi voi kuitenkin kosketella yhtä.

Suomalaisen talonpojan Lallin kerrotaan, sittenkun hän oli lähellä kartanoaan Köyliössä lyönyt kuoliaaksi pyhän Henrikin, pelosta että joutuisi sen murhan johdosta syytteeseen, piileksi-neen eräässä niistä takamaista, joita vielä nimitetään nimellä *Lallinmaa*. Mutta rotat kuuluvat täällä metsässä seuranneen häntä niin, että hänen oli pakko kiivetä niitä pakoon erääseen puuhun, joka seisoj vedessä, pienen metsälammen partaalla.

Viholliset seurasivat perässä puuhun ja ajoivat hänet sen korkeimpaan huippuun, mistä he pakottivat hänet heittäytymään alas veteen ja tekivät siten täällä lopun tästä murhamiehestä. Samaa sisälampea kutsutaan vielä tänäänkin tämän tarinan mukaan nimellä *Hirjervi* s. o. rottien järvi.

9 §.

Mitään vanhoja kirjoituksia eli rippikirjoja ei ole täällä kirkossa tavattavissa. Myöhemmiltäkään vuosilta ne eivät ole niin tehtyjä, että niistä voisi saada mitään luotettavaa selontekoa paheiden vähenemisestä tai levenemisestä.

Muuten voidaan todistaa, että karkea tapa varastaa murtautumalla lukon ja oven läpi, Jumalan kiitos, näinä vuosina on paljon vähentynyt. Mutta juoppouspahe on sitävastoin (näinä vuosina paljon vähennyt) tällä vuosisadalla kansan kesken päässyt korkeimpaan huippuunsa.

Venäläisen kahdeksanvuotinen oleskelu tässä maassa opetti talonpojan sekä vitkastelemaan että juomaan, niin että oikea paloviinakausi Suomessa voidaan syyllä laskea alkavan tästä ajasta. 60 à 70 vuotta taaksepäin oli sangen monia, jotka tuskin tiesivät, miltä paloviina maistui.

Mitä kristinuskon taitoon tulee, niin on se Jumalan nimen kunniaksi näinä viimeisinä aikoina sangen kauniisti lisääntynyt: niin että, jos noin 50 à 60 vuotta sitten voitiin $\frac{1}{4}$ katsoa luku-taitoisiksi, me ainakin voimme väittää, että niistä 1,159 ri-pille lasketusta, jotka näissä seurakunnissa on, on yli 500 hyvä-, lä-

hemmäs 400 välttävä- ja tuskin 250 heikkotaitoista s. o. sellaisia, jotka eivät osaa katkismustaan ulkoa ja sisältä, ja ovat nämä enimmäkseen vanhoja tai jo iäkkäitä.

§ 10.

Niistä kolmesta taistelusta, jotka kuuluvat tapahtuneen pitäjän alueella, nim. yhdestä kuningas Erik pyhän ja piispa Henrikin aikana kahdennellatoista vuosisadalla, josta jo 1 §:ssä on jotain mainittu, yhdestä kuningas Kustaa Vaasan aikana ja yhdestä kuningas Kaarle IX:n ja Sigismundin puoluelaisten välillä, on vielä kertomuksia, joskin sangen epäselviä. Ensimmäisestä puuttuu kaikki varmuus ja sanotaan ainoastaan, että eräs nuijasota jo pakanallisenä aikana on suoritettu Euran Isolla niityllä.

Toista tietoa vahvistaa se, että vielä elää yksi ja toinen, joka on kuullut esi-isiensä puhuvan eräästä voimakkaasta tanskalaisten sotilasten majotuksesta. Nämä ovat sitte poislähtiessään tehneet paljon väkivaltaa, ja paikkakunnan asukkaat ovat senvuoksi heidät suurimmaksi osaksi maahan hakanneet.

Kolmannesta ei tiedetä muuta kuin että muutamia puolalaisia rahoja ja sotakiväärejä on usein löydetty niistä paikoista, joissa taistelu oli tapahtunut.

Olkoon tämän laita miten hyvänsä, varmaa on, että jokin huomattava taistelu täällä, mainitulla niityllä on tapahtunut, sillä sillä mäellä, jolla pappila sijaitsee, on satoja hautoja, joihin taistelussa kuolleet jälkeenpäin ovat haudatut.

Minun tuloni jälkeen on sekä tältä mäeltä että sen viereisiltä pelloilta joukko ihmisten luita, ristikeihäitä, piikkejä ja sapelin kappaleita sekä pieniä messinkiketjuja heitetty ilmoille. Sekä tanskalaisia että puolalaisia rahoja olemme itsekkin löytäneet, kun me lähelle tätä (mäkeä) muokkasimme ryytikasvitilkun.

Minkälaisen kohtelun alaisena seurakunta näissä tilaisuuksissa on ollut, on tuntematonta. Ei myöskään ole kuultu, että kirkolle olisi tapahtunut mitään onnettomuutta.

Vuosina 1695, 1696 ja 1697 on tämä pitäjä kärsinyt raskaita katovuosia, jotka aiheutti liian runsas sade, minkä vuoksi pellot, jotka täällä enimmäkseen ovat matalahkoja, olivat melkein kokonaan veden alla. Erikoisesti on viimeksimainittu vuosi ollut vaikea, niin että sen kuluessa 240 henkeä tässä pienessä pitäjässä enimmäkseen nälän vuoksi menetti henkensä. 11 p. huhtik, tänä vuonna oli merkillinen päivä Euran seurakunnalle, sillä silloin on erään vanhan kirkkotileihin tehdyn muistiinpanon mukaan 68 oman ja ulkoseurakunnan kerjäläistä haudattu niiden 5 henkilön lisäksi, joiden hautaamisesta tavallinen maksu kirkolle on suoritettu. Vuosi 1700 oli vaikea ruttovuosi; mutta tässä pitäjässä ei — Jumalan kiitos — ketään kuollut muualta kuin Säkylän Bruurin talosta, jossa jokikinen henki kuoli puolen vuorokauden kuluessa, senjälkeen kun eräs matkustava turkulainen porvari oli heihin taudin tartuttanut.

Vuosina 1725, 1726 ja 1727 on runsaasta kosteudesta taas aiheutunut kolme vaikeaa katovuotta tässä pitäjässä, kuitenkin jossain määrin siedettävämpiä kuin ennen kosketellut.

Vuosina 1749 ja 1753 vahingoitti halla eräissä kylissä rukiin sen kukinta-aikana.

Vuosina 1740, 1741 ja 1742 oli punatauti täällä vallassa, niin että sen vuoksi näinä vuosina kuoli kansaa kaksi kertaa suurempi luku, kuin muuten tavallisesti tapahtuu.

Tässä pitäjässä yleisimmät taudit ovat seuraavat:

1. „Mieltsiuka”,	suomeksi „Hiutauti”.
2. „Colik”,	„Kynsillinen” eli „sydämen tauti”.
3. „Vatusot och Svällnad”,	„Ajo tauti”.
4. „Hetzig Feber”,	„Lämie” eli „Polde tauti”.
5. „Hall och styng”	»Pistin ia Purin tauti”.
6. „Lungsoth”,	„Sulku”.
7. „Kijkhosta”,	„Yskä” eli „Kulectuminen”.
8. „Fallande siuk”,	„Langevaisus”.

Lopuksi en voi jättää mainitsematta, että on hyvin harvoja 40, 50 ja korkeintaan 60 vuoden ikäisiä kansanmiehiä, joilla 1:o ei ole niin heikko näkö, etteivät voi lukea kirjaa ja jotka 2:o eivät valita nivel-, selkä- ja luusärkyä, yksi enemmän toinen vähemmän, niin että näitä vaivoja varmaankin voi sanoa yleisiksi täkäläisen kansan keskuudessa, viimeksimainittuja varsinkin miehille, jotka vuoroin tapahtuvasta hiestymisestä ja vilustumisesta ovat niille enemmän alttiina kuin naiset.

Missä määrin nämä sairaudet ovat yhteydessä ilmastomme sekä talonpojan yltäkylläisen ja muuten ruuassa ja juomassa epä-säännöllisen elintavan, hänen karkean ruokansa ja pilaantuneen juomansa, hänen jokapäiväisen saunassakäyntinsä, hänen päivittäisen ja melkeinpä hetkittäisen hiestymisensä ja vilustumisensa vaihtelun, hänen hä'än- ja savunsekaisen pirttilämpimänsä y. m. sellaisen kanssa, sitä arvostelkoot ne, joilla näissä kohdin on todellista tietoa. Päiväty Euran pappilassa 23 joulukuuta v. 1753.

Johan Laihiander.

Kirkkoherra.

Lisäys

Mainitun kuvauksen 1 §:ssä olen esittänyt, että tätä Euran pitäjää ympäröi eteläsyryllä suuri suo eli räme, joka on siellä ja täällä täynnä syviä vesikuljuja ja joka ulottuu myöskin monien muiden pitäjien läpi ja on useiden pikkuisten sisäjärvien puhkaisu sekä ulottuu molemmista päistään mereen, johon sen vesi monien purojen ja jokien kautta purkautuu. Mutta pohjoisella syryllä on sangen alavia niittyjä, joiden läpi niinhyvin suuresta Pyhäjärvestä eli Säkylänjärvestä kuin Köyliönkin järvestä joki kumastakin johtuu Eurajoen alueella mereen. Tämänvuoksi ja koska minä sovitin paikkakunnan olojen kuvauksen niin monien oletta- maan hypoteesiin vedenvähennyksestä, uskoin minä itselläni olleen mitä suurimman aiheen arvata, että tämä pitäjä on epäilemättä ollut saaristona muutamia satoja vuosia taaksepäin' jolloin sekä suuri suo että matalat niityt ovat olleet salmia ja me-

renlahtia. Mutta kun minä sitten jälkeinpäin olen saanut enemmän tilaisuutta tutkia tätä, olen huomannut että sellainen arvelu ei pidä yhtä kokemuksen kanssa. Sillä mitä ensinnäkin suureen suohon tulee, niin elää tässä pitäjässä vielä yli 100 vuotta vanhaa väkeä (kuten entinen Paavalinpoika Naarjoen Nikulassa y. m.), jotka tietävät todistaa, että tämä suo heidän lapsuusvuosinaan on ollut paljon kuivempi kuin nyt, niin että niissä paikoissa, missä nyt tuskin kukaan ihminen voi kävellä, on silloin kantamuksissa korjattu heiniä, minkä vuoksi heinämaa siihen aikaan olikin täällä niin riittävä, että asukkaat voivat sitä vuokrata Rauman kaupunkilaisille, joka seikka voidaan täysin todistaa niillä tuomioilla, jotka on annettu tästä johtuneiden riitojen johdosta. Nyt on kuitenkin maa tällä suolla niin matala ja ruohonkasvu niin perin heikkoa ja kelvotonta, että se tuskin parhaimmilla paikoilla kannattaa ko-koamisen vaivaa.

Sama on vastaansanomattomasti yllämainittujen Säkylän ja Köyliön sisäjärvien laita: huolimatta siitä, että ne purkautuvat matalien niittyjen halki mereen, ei vesi niissä kuitenkaan ole vähentynyt, vaan päinvastoin huomattavasti lisääntynyt. Sillä Köyliön järvestä sijaitsee heidän muinaisen kirkkonsa perustus pienellä saarella, joka nyt, kuivimpana suvena, on aivan veden alla¹, ja Pyhäjärvessä on myöskin aivan selviä jäännöksiä taloista sekä kivi- ja tiiliuneista, joista muutamat nyt ovat kuudenkymmenen kyynärän päässä rannasta ja yli kaksi kyynärää syvällä veden alla.

Tähän katsoen on minulla suuri syy uskoa ettei tämä pitäjä koskaan ole ollut saaristoa. Sillä mistä syystä hyvänsä sellainen veden lisäys suossa ja järvissä johtuukin — sen voi selvittää millä tavalla tahtoo — niin näyttää siitä kuitenkin voitavan huomata,

¹ Tämä maininta on mielestämme erinomaisen mielenkiintoinen, sillä aivan varmaa on, ettei se voi tarkoittaa muuta kuin Köyliön kirkkosaarella olevaa pyh. Henrikin kappelia, josta siis Laihianderin aikana vielä näkyivät selvät perustukset. Siihen nähden mitä perustusta kaivettaessa on todettu ja Messenius'en antamiin tietoihin nähden tuntuu Laihianderin kuvaus sen korkeussuhteista kuitenkin liioitellulta. Vrt. Satakunta II siv. 192—220.

että se vedenvähennys, jonka ruokamullan kasvaminen aiheuttaa, on tuskin havaittava ja vielä vähemmän sellainen, että se vuotuisesti voidaan mitata ja aikojen kuluttua määrätä. Euran pappilassa 13 p:nä maalisk. v. 1755.

Johan Laihiander.
Kirkkoherra.

Hämeenkan gas.

Kirjoittanut *Vilho Oksanen.*

alki Pohjois-Satakunnan itäosien kulkee melkein yhtäjaksoisena noin 5 $\frac{1}{2}$ penikulman pituisena vyönä valtava kangasmaa. Milloin esiintyy se melkein tasaisena uhkeata männikköä kasvavana hiekkanummena, milloin taas koko ympäristöä vallitsevina korkeina harjuina, joiden laelta avautuu mitä suuremmissin näköala yli Pohjois-Satakunnan metsäisten sydänmaitten. Tämän kangasjakson itäinen pää sattuu Hämeenkyrön koilliskolkassa sijaitsevan Lavajärven länsipuolelle; siitä jatkuu se aluksi melkein suoraan länttä kohti, sittemmin enemmän länsiluoteeseen kääntyen, koskettaen Viljakkalan, Hämeenkyrön, Ikaalisten, Jämijärven ja Kankaanpään pitäjiä päättyen lähelle viimeksimainitun kirkkoa. Noin 5—6 km Kankaanpään kirkolta itään näyttää kangas kuitenkin tekevän jyrkän, melkein suorakulmaisen polven pohjoiseen päin. Siinä kohdassa liittyy nimittäin tähän kankaaseen aivan välittömästi toinen valtava kangas- ja harjujakso, joka alkaen Etelä-Pohjanmaalta Kauhajoen pitäjästä kulkee melkein suoraan etelää kohti. Nämät kaksi kangasta ovat niin läheisessä yhteydessä keskenään, ettei voi huomata missä toinen päättyy ja toinen alkaa. Paikkakunnan asukkaat pitävätkin niitä aivan yhteenkuuluvina ja käyttävät usein molemmille osille yhteistä nimitystä *Pohjankangas*. Kankaanpäässä tosin, missä nämä molemmat kankaat sattuvat yhteen, tehdään eroitus niiden välillä siten että Pohjankankaan nimi rajoitetaan kuuluvaksi ainoastaan Kankaanpään — Kauhajoen väliselle osalle, kun taas Kankaanpäästä itäänpäin suuntautu-

vaa osaa nimitetään *Hämeenkanakaaksi*. Tällainen nimitysten käyttö näyttää kirjallisuudessaakin yhä enemmän vakiintuvan¹. Kankaanpäästä itään olevilla paikkakunnilla on nimitys Hämeenkanakas melkein tuntematon ja sen sijasta esiintyy Pohjankangas². Esimerkkinä siitä miten epävarmoja nämä nimitykset ovat, olkoon mainittu että Maanmittauksen Ylihallituksen yleiskartassa on Pohjankankaaksi merkitty Kankaanpään, Parkanon ja Karvian pitäjien rajamailla oleva metsäalue, joka muodostaa vedenjakajan Karvianjoen ja Kyrösjärven vesistöjen välille, kulkien siis lännestä itään melkein kohtisuoraan Kauhajoen—Kankaanpään välistä kangasjaksoa päin. Koska kuitenkin on monessa suhteessa tärkeitä tehdä selvä ero näiden kahden erisuuntaisen kangasjakson välillä, lienee sopivinta rajoittaa Pohjankankaan nimitys kuuluvaksi yksinomaan Kauhajoen—Kankaanpään väliselle kangas- ja harjujonolle ja nimittää itäistä, Kankaanpään—Lavajärven välistä osaa Hämeenkanakaaksi.

Hämeenkanakas ja Pohjankangas erottavat sisäpuolelleen alueen, joka maantieteellisesti katsottuna sekä maisemamuotojensa puolesta jossain määrin eroaa tämän hiekkavallin etelä- ja länsipuolella olevasta. Monilukuiset, pitkät ja kapeat hiekkaharjut kulkevat tämän ehkä Satakunnan järvirikkaimman alueen halki melkein suoraan pohjoisesta etelään; Hämeenkanakaan eteläpuolella taas ei harjuja tavata läheskään yhtä runsaasti, ja nekin harvat, mitkä siellä ovat, kulkevat pääasiallisesti luoteesta kaakkoon. Koillis-Satakunnan monet järvet laskevat joko Karvianjokea pitkin poikki Pohjankankaan länteenpäin tai kokoontuvat ne suurimmaksi osaksi ensin laajaan Kyrösjärveen, ja siitä sitten, katkaistuaan Kyröskoskessa Hämeenkanakaan, eteläänpäin Kokemäenjoen vesistöön. Täällä tapaamme monessa paikassa sydänmaan luonnon kaikessa suuremmoisuudessaan: penikulmien laajuisia muhkeita

¹ Esim. Carlsson, Entinen Ikaalinen; Herlin, Tavastmons erosionsterrasser y. m. hänen kirjoituksissaan; Suomen Maantieteellisen Seuran Suomen Kartasto 1910.

² Samoin myös Yrjö Koskinen, Kertomus Hämeenkyrön pitäjistä.

metsiä tai harvaa männikköä kasvavia rahkasoita. Järvien ympäristöt on viljelys ottanut haltuunsa, ja varsinkin Kyrösjärven ja Jämijärven rantamilla näkee monessa paikassa vankkoja taloja ja kyliä viljapeltojensa ympäröiminä.

Jos Kankaanpään kirkolta lähdemme kulkemaan itäänpäin vanhaa, nyt jo osittain hyljättyä Kyröskoskelle vievää maantietä pitkin, joudumme melkein heti Hämeenkaan länsipäähän. Tämä

Kuva 1. Kuninkaanlähde Kankaanpäässä.

(S. H.)

tie kulkee näet melkein koko matkan pitkin Hämeenkangasta, pääasiallisesti sen etelärinteellä. Kankaan läntisimmän osan muodostaa kapea, metsäinen, loivarinteinen hiekka- ja vierinkiviharjanne, joka ei sanottavastikaan kohoa ympäristöään korkeammalle. Noin 7 km päässä Kankaanpään kirkolta yhtyy tähän tiehen toinen, joka tulee pohjoisesta päin Pohjankankaalta; tässä kohdassa yhtyvät molemmat kankaat ilman mitään näkyvää rajaa toisiinsa. Jos kuljemme tällä kohdalla Hämeenkaan pohjoisrinnettä länteen päin, joudumme aivan huomaamatta Pohjankankaan alueelle.

Tässä molempien kankaitten muodostamassa kulmauksessa on suuri Vihuneva niminen suomaa; muuten tavataan melkein kaikkialla sekä Hämeen- että Pohjankankaan reunoilla rahkasoiita, jotka usein ovat kasvaneet kauas kankaan hiekkakerrosten päälle. Eteläpuolella Hämeen kangasta Vihunevan kohdalla on lähellä tietä rehevän kasvullisuuden verhoama notko, oikea keidas erämaassa, jonka pohjalta kumpuaa Kuninkaanlähteen kristallikirkas vesi useasta „silmästä”. Nimensä on lähde saanut siitä, että kerrotaan kuningas Adolf Fredrikin matkallaan Suomessa käyneen näillä seuduilla ja pysähtyneen lähteen äärelle ruokailemaan. Tämän lähteen vesimäärä on niin runsas, että siitä lähtevä puro käyttää useampia myllyjä.

Pääasiallisesti samanlaisena kapeahkona, loivarinteisenä harsanteena jatkuu Hämeen kangas täältä itään päin vielä useita kilometrejä. Alempana reunustaa kangasta melkein tasainen hiekkakenttä ja rahkasuot; rinteet ovat usein kivikkoisia. Yhdenjaksoisina, milloin pitempinä, milloin lyhempinä vöinä kulkee vierinkivijonoja melkein joka paikassa kankaan reunoilla ja laella. Näitä on usein pidetty muinaisen merenrannan merkkeinä; jääkauden jälkeisellä ajalla on näet merenpinta ollut paljon nykyistä korkeammalla, ja silloin otaksutaan aaltojen huuhtoneen pois irtonaisen hiekan rannalta ja kasanneen kivet yhdenjaksoisiksi valleiksi¹. Noin 3—4 km Kuninkaanlähteeltä itään pistää kankaasta keskellä maantietä esiin kiinteätä kalliotaikin, mikä muuten on jokseenkin harvinaista Hämeen kankaan alueella. Tämä paikka onkin sen johdosta saanut nimekseen „Kalliainen”.

Kankaanpään ja Jämijärven pitäjän rajan vaiheilla tulee Hämeen kangas hyvin leveäksi, 3—4 km leveimmältä paikalta; varsinkin ovat alemmat hiekkakentät täällä paljon leveämpiä kuin muualla. Eteläpuolella on hiekkakenttä toisin paikoin parinkin

¹ Herlin, Tavastmons erosionsterrasser och strandlinier, Fennia 12, n:o 7. J. J. Sederholm, Meren laajuus myöhäisglasialiajalla, Suomen Kartasto 1910, Karttalehti n:o 6 a.

km levyinen. Sen valtavuus esiintyy vielä selvemmin sen takia että ankara metsänpalo v. 1914 parikin kertaa raivosi näillä seuduilla hävittäen kaiken kasvullisuuden usean neliökm alalta. Maisema tekee tällä kohdalla perin lohduttoman vaikutuksen: silmäkantamiin leviää paljas, nokinen hiekkakerämaa, missä siellä täällä törröttää joku hiiltynyt puunrunko; hietikko ei ole kuitenkaan aivan tasaista, vaan täynnä pienehköjä, pitkävetisiä, 5—8 m korkuisiakin hiekkakinoksia. Ne ovat luultavasti peräisin jo hyvin vanhoilta ajoilta, aivan heti jääkauden jälkeisiltä; niinpian kuin meri oli jättänyt nämä seudut kuiville, alkoivat tuulet tuprutella täällä olevia hiekkajoukkoja siirrellen niitä ja kasaten ne aaltomaisiksi kummuiksi. Aikoinaan on tässä ollut yksi Sisä-Suomen huomattavimmista lentohiekkakentistä. Täälläkin pilkistää hiekan alta kiinteä kallio maantien pohjoispuolella lähellä Sormenpelto nimistä torppaa, joka ikäänkuin ihmeen kautta on säilynyt kulovalkean hävitykseltä.

Keskellä tätä hiekka-aavikkoa noin 1 $\frac{1}{2}$ km maantien pohjoispuolella kohoaakin saarena mahtava *Soinin harju*, joka on säästynyt viimeisiltä metsänpaloilta, mutta aikaisemmista useat kerrat kärsinyt niin että metsää ei länsipäässä kasva ensinkään, ainoastaan joku harva yksinäinen puu; itäpää sen sijaan on nykyäänkin metsän peittämä. Soininharju on noin 4 km pituinen ulottuen itäänpäin Ikaalisten puolelle lähelle Jyllinjokea. Sen tasainen päällystä on toisin paikoin yli $\frac{1}{2}$ km levyinen. Länsipää on kapea, kiilamainen, melkein kuin kumolleen kaadetun jättiläisveneen keula, sekä sangen kivinen, samoin kuin koko etelärinnekin, muistuttaen huonosti kivettyä pikkukaupungin katuja. Etelärinne on länsiosassa hyvin jyrkkä, mutta tulee itäänpäin mentäessä yhä loivemmaksi; siellä näet ei enää esiinny niin runsaasti kiviä, vaan melkein pelkkää hiekkaa, joka muodostaa harjun juurelle jonkunlaisen suuren vallin tai penkereen. Jos nousemme eteläiseltä hiekkakentältä n. 30 m. korkeata jyrkännettä myöten harjun päälle, avautuu eteemme mitä suuremmoisinkin näköala: pohjoisessa Jämi-

järvi sitä ympäröivine kytineen ja taloineen, kaakossa runsaan peninkulman päässä näkyy Hämeenkaan korkein harjanne, Vatulanharju, kohoavan huomattavasti ympäröivää metsää korkeammalle, etelässä paljas hiekkakerämaa ja sen takana, niin kauas kuin silmä kantaa, metsiä, joiden keskellä siellä täällä vilkkuu joku pieni yksinäinen järvi. Soinin harjun korkein kohta on noin 83 m. Jämijärven pintaa ylempänä, joten sen korkeus ympäristöön verrattuna on sangen huomattava; meren pinnasta laskettuna on sen korkeus lähes 185 m¹. Pohjoiseen päin laskeutuu harju ensin vähän loivempana rinteinä 100—200 m levyiselle, hiukan pohjoiseen viettävälle penkereelle, joka ulottuu pitkin koko harjun pohjoissivun mitan ja vielä kauas sen länsipään ohitsekin. Tämän penkereen reuna on 157—158 m merenpintaa ylempänä, ja siitä laskeudutaan n. 10 m korkuista jyrkännettä myöten alemmalle hiekkatasangolle, joka tällä puolen harjua leviää melkein samanaikaisena kuin eteläpuolellakin, ainoastaan jonkun verran kapeampana. Hiekkakummutkaan eivät ole täällä niin suuria kuin toisella puolen.

Pitkin Soininharjun päällystää ja pohjoisrinnettä on suuri joukko isoja, kymmenien metrien levyisiä, suppilomaisia syvennyksiä, n. s. harjukuoppia.

Alemmaksi mentäessä alkaa hiekan päällä vähitellen esiintyä kosteata rahkasammalta, muuttuen maapinta pian erinomaisen vesiperäiseksi suoksi 1. „hohkaksi”. Tämän paikan vesirikkaus ilmenee vielä niissä lukuisissa lähteissä, joita tavataan pitkin Hämeenkaan reunaa Jämijärven eteläpuolella. Huomattavin on n. s. Kylmänmyllynlähde 1. Uhrilähde aivan lähellä Jämijärven rantaa; se on ehkä vielä suurempi kuin Kuninkaanlähde Kankaanpäässä ja on tullut kuuluisaksi etenkin sen kautta, että sen vedellä on uskottu olevan parantava vaikutus moniin tauteihin, esim. silmätauteihin. Aikojen kuluessa on siellä käynyt paljon kansaa,

¹ Korkeus-arvot perustuvat kirjoittajan kesällä 1915 näillä seuduilla suorittamiin mittauksiin.

vieläpä kuuleman mukaan aivan äskeisinäkin vuosina etsimässä parannusta ja uhraten lähteeseen rahoja; siitä nimi Uhrilähde.

Itäpäässään, Ikaalisten pitäjän puolella, laskeutuu Soininharju taas hiekkakankaan tasalle. Pohjoiseen päin on hiekkakenttä täällä laajempi kuin länsiosassa ulottuen Tervalahden kohdalla alaspäin aina Jämijärven pintaan asti ja senkin alapuolelle sekä Jämijärvestä lähtevään Jyllinjokeen. Eteläpuolella koskettaa kankaan reunaan n. s. Vesisuo, lammen kaltainen alavampi kohta suossa, joka varsinkin keväisin laajenee tavattomasti näyttäen silloin suurelta järveltä. Vähän matkaa Soininharjusta itään katkeaa kangas muuttuen matalaksi moreenisoramaaksi, missä metsien keskellä aukeavat Nurmikoski nimisten talojen viljelysmaat.

Parin kilometrin päässä Varpee nimisen talon kohdalta alkaa kangas uudelleen jatkuen melkein samaan suuntaan, kuitenkin aluksi hiukan enemmän suunnassa luoteesta kaakkoon. Tämä osa kangasta on jonkun verran kapeampaa kuin edellinen, varsinkaan eivät kangasta reunustavat hiekkakentät ole läheskään niin valtavia kuin Jämijärvellä.

Vatulan kylän kohdalla Ikaalisissa kohoaa kankaalla mahtava jyrkkärinteinen *Vatulanharja*, ympäristöönsä verrattuna koko joukon korkeampi kuin Soininharju. Nämä molemmat harjut ovat muodoltaan pääasiassa samanlaisia. Vatulanharjussakin kohoaa eteläinen rinne jyrkkänä ja kivisenä n. 35 m korkuisena alemmalta hiekkatasangolta. Harjun päällystä on melkein tasainen, keskimäärin 181 m merenpintaa ylempänä; pienehkö sorakumpu kohoaa lähes 188 m merenpinnan ja n. 104,5 m Kyrösjärven pinnan yläpuolelle. Vatulanharjun pohjoisrinne ei ole yhtä säännöllinen kuin Soininharjun; täällä on useita kapeampia penkereitä toinen toistaan ylempänä. Penkereitten reunoissa on tavallisesti paljon kiviä, joukossa suuriakin, mutta kivikkoja esiintyy parissa paikassa ilman että mitään pengermuodostustakaan olisi huomattavissa. Muutamat näistä penkereistä jatkuvat koko harjun mitan, toiset taas ovat paljon lyhyempiä. Harjun länsipää on kapea ja kivinen,

aivan samoin kuin Soininharjussakin, mutta itäpää on hyvin leveä, laskeutuen verrattain jyrkästi n. 20 m alempana leviävälle tasangolle. Tämä tasanko kuuluu kuitenkin varsinaiseen harjuun, sillä eteläpuolella erottaa sen muusta kankaasta toistakymmentä metriä korkea, kivinen rinne, joka on suoranaista jatkoa Vatulanharjun etelärinteelle. Keskiosa tasankoa on lähes 160 m merenpinnan yläpuolella, mutta reunat ovat hiukan alempana; suurin piirtein katsottuna on se kuitenkin aivan tasaista, tarjoten erinomaisen ase-

Kuva 2. Ulvaanharju maantieltä katsottuna.

man sinne aikoinaan tehdyille reservikompanian ampumaradalle ja harjoituskentälle. Koilliseenpäin viettää tasanko hyvin hitaasti ja hiekkamaa ulottuu tällä suunnalla aina Kyrösjärveen saakka, kaakkoonpäin jatkuu se samanlaisena parisen kilometriä sulautuen lopulta muuhun kankaaseen. Vatulanharjussakin on pohjoisrinteillä useita syviä harjukuoppia.

Seuratessamme vanhaa maantietä, joka kulkee Vatulanharjun kohdalta alhaalla hiekkakentällä, mutta harjun korkeimman osan loputtua nousee itäiselle ylätasangolle, kohtaa meitä pian taas monen neliökilometrin laajuinen alue, jolta kulovalkea useita vuosia sitten on hävittänyt metsän aivan tyystin. Kangas on tällä kohtaa hyvin leveätä ja melkein tasaista; vähitellen saa se sellaisen muodon

Joka näkyy olevan yleistä Hämeenkankaalle kaikkialla, missä ei erikoista harjua ole syntynyt: pohjoisrinne hiukan jyrkempi ja kivisempi, eteläänpäin loivasti viettävää. Noin 3 km Vatulanharjulta kaakkoon kohoaa kankaalta pienoinen harju, n. s. *Uivaanharja*, joka muotonsa puolesta on aivan samanlainen kuin Hämeenkaan muutkin harjut, ainoastaan kaikin puolin paljon pienempi. Kun se lisäksi on palanut aivan paljaaksi, saa siitä yhdellä silmäyksellä oivallisen kuvan tällaisten harjujen yleispiirteistä. Uivaan-

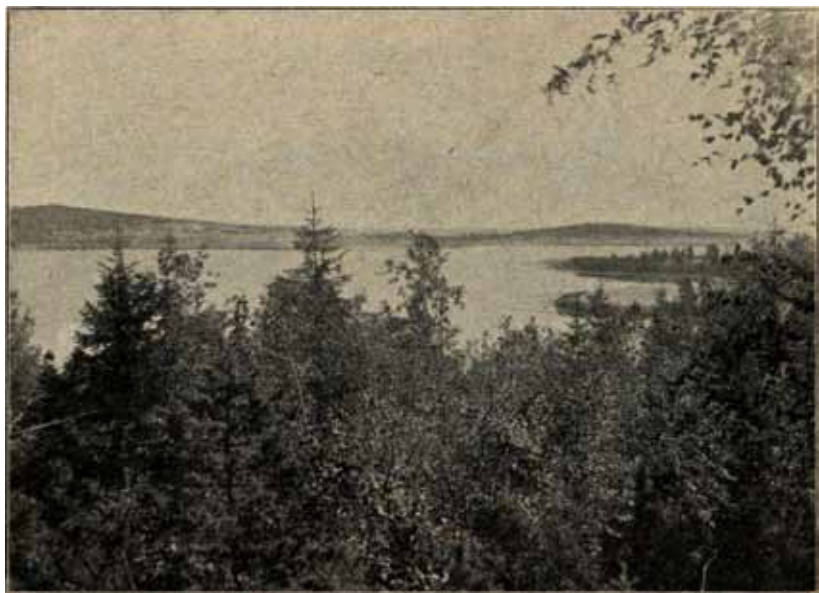

Kuva 3. Kivikkoa penkereen reunassa Ulvaanharjun pohjoispuolella.

harjun korkeampi luoteispää on erillään muusta harjanteesta, joka kapeana, lounaispuolelta kivisempänä vallina jatkuu kaakkoonpäin vähän toista kilometriä; kaakkoispäässä käy tämä valli yhä matalammaksi ja kivisemmäksi, paikoin pelkäksi kiviröykkiöksi ja sulaa vähitellen muuhun kankaaseen. Ulvaanharjun pohjoispuolella on samanlaisia kivikkoreunaisia penkereitä kuin Vatulanharjussakin.

Hämeenkaan suunta alkaa Ulvaanharjun itäpuolella muuttua yhä lähemmin lännestä itään kulkevaksi. Vatulan ja Järvenkylän välinen osa Hämeen kangasta on ehkä kaikkein yksitoikkoinen; kilometrittäin riittää maantienvieressä samaa kuivaa, melkein tasaista hietikkoa, jota ainoastaan niukka jäkälä ja kanervakasvullisuus verhoaa; metsät ovat monien kulovalkeitten hävittämät, ja

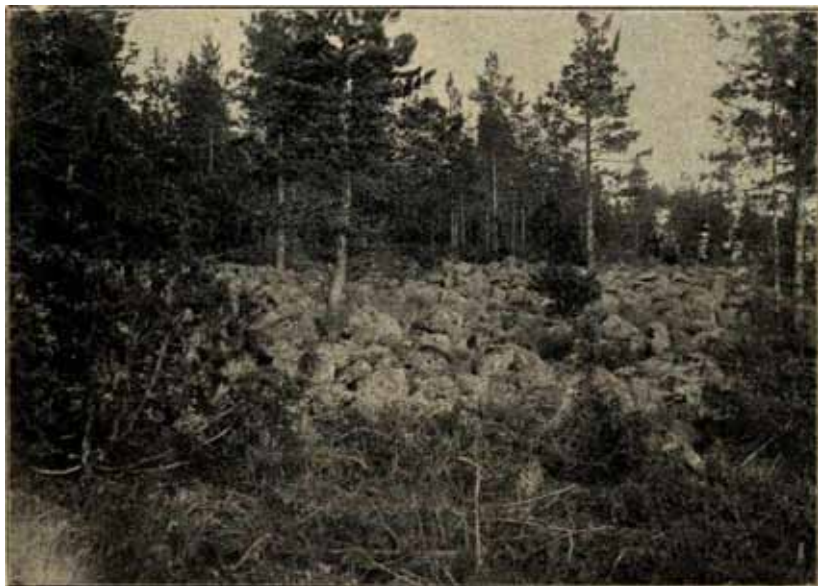
uuden kasvu on vasta aivan vähäisellä alulla. Pitkin kankaan päällystää, usein eteläisellä sivulla kaukanakin korkeimmalta paikalta, kulkee pitkiä jonoja suuria pyöreitä kiviä. Nämäkään kivi-kot eivät ole aivan yhtäjaksoisia, vaan katkeavat monessa kohdassa esiintyen muutaman sadan metrin pituisina pätkinä. Lähestyessämme Järvenkylää Hämeenkyrössä tulee kangas jonkun verran matalammaksi, ja samalla metsä on paremmin säilynyttä. Järven-

Kuva 4. Näköala Hämeenkankaalta yli Järvenkylänjärven; taustassa vasemmalla Mannamäki, oikealla Koskenharju. (S. H.)

kylässä on kankaan pohjoispuolella useita pieniä järviä, jotka laskevat vetensä hiukan suurempaan Järvenkylänjärveen, joka sijaitsee melkein kuin keskellä kangasta jyrkästi katkaisten lännestä tulevan harjanteen. Järven pohjoisrantaa reunustavat korkeat moreenisorakummut, mutta itäpuolella, tämän ja Kyrösjärven välisellä kannaksella, alkavat harjumuodostukset taas esiintyä. Siellä kohoaa verrattain korkeana yksinäisenä kukkulana *Mannamäki*, jonka pohjoisrinne varsinkin on sangen jyrkkä ja kivikkoinen. Kukkulan lakea ympäröi melkein rengasmainen vierinkivien muodostama valli.

Syvä vesiperäinen notko erottaa Mannamäen *Koskenharjasta*. Tohtori Herlin pitää mahdollisena, että Kyrösjärven vedet olisivat joskus tätä tietä virranneet Järvenkylän järveen ja siitä edelleen eteläänpäin ¹. Koskenharju kulkee pitkin Kyrösjärven eteläistä rantaan lähes parin kilometrin matkan, kunnes Kyröskoski sen katkaisee. Kyröskosken 20 m korkea vesiputous on Pohjois-Satakunnan komeimpia nähtävyyksiä, vaikka nopeasti edistynvä teollisuus onkin

Kuva 5. Vierinkivivalli Mannamäen laella.

(S. H.)

riistänyt siltä paljon sen alkuperäistä luonnonkauneutta. Harjun jyrkillä rinteillä kiipeilee yhä tihenevä asutus vuosi vuodelta korkeammalle. Kyröskosken länsipuoleisessa rantatörmässä on harjun sisärakenne paljastunut, ja siinä on vieläkin huomattavissa selvä kerroksellisuus, vaikka sateet aikain kuluessa ovatkin tehneet sen epäselvemmäksi. Koskessa on myös näkyvissä harjun perustana kiinteä kallio, jota Hämeenkaan keskimmaisessä jaksossa ei muualla ole havaittavissa.

¹ R. Herlin, Tavastmons erosionsterrasser och strandlinier, Fennia 12, n:o 7.

Kuva 6. Näköala Koskenharjun pohjoisrinteeltä.

Heti Kyröskosken itäpuolella jatkuu kangas taas yhtäjaksoisena, paikoin leveämpänä paikoin kapeampana, yleensä kuitenkin huomattavasti kapeampana kuin edelliset jaksot, koska reunustavia hiekkakenttiä ei kaikin paikoin ole ensinkään, pitkin Viljakalan ja Hämeenkyrön rajamaita päättyen Hämeenkyrössä Lavajärven länsipuolelle noin 10 km Kyröskoskelta itään. Vielä kerran saavuttaa Hämeenkangas huomattavan korkeuden kohoten Lintuharjussa n. 168,5 m merenpintaa ylemmäksi. Tämäkin harju on pääpiirteissään samanlainen kuin edelliset. Etelärinne on verrattain jyrkkä ja kivinen, päällystänä parin sadan m:n levyinen tasanko harjukuoppineen ja pohjoisrinteellä kolme kapeata kivikkoreunaista toistaan seuraavaa pengertä. Itäänpäin on Lintuharjun jatkona matalampi, myöskin eteläreunassaan runsas kivinen harjanne — melkein samoin kuin Ulvaanharjullakin —, joka vähitellen sulautuu kankaaseen. Noin 2 km päässä Lintuharjulta itään pistää kankaan laella esiin hiukan kiinteätä kalliota. Mitä lähemmäs Lavajärveä tullaan, sitä matalammaksi ja kivisemmäksi kangas muuttuu hajoten lopulta useiksi erillään oleviksi soramäiksi.

Hiekkaharjuja ja kankaita tavataan kaikkialla, missä muinoin on vallinnut jääkausi, sillä niiden syntyminen on hyvin läheisessä yhteydessä maajään esiintymisen kanssa. Harjujen rakenteessa on huomattavaa, että niissä on aineksina sekä hiekkaa että soraa, vieläpä verrattain suuriakin kiviä; soran osat ja kivet ovat pyöristyneitä n. s. vierinkiviä. Nämä erilaiset ainekset ovat järjestyneet eri kerroksiin, niin että yhdessä on hienompaa hiekkaa, toisessa karkeampaa, toisissa taas vierinkivisoraa, jota myös voi olla hyvin erilaatuisina kerroksina, jossain kohdassa taas on kerros suuria vierinkiviä j. n. e. Tällainen ainesten järjestyminen ja rakenne on harjuille niin ehdottomasti kuuluva ominaisuus, että niiden perusteella voidaan päättää harjun olemassaolo siinäkin, missä ei maanpintamuodoista voi sitä varmuudella huomata. Hämeenkanakaalla ei sisärakenne ole näkyvissä kuin ani harvassa paikassa, Kyröskosken rantatörmässä ja muutamissa sorakuopissa, joista on otettu aineksia maanteitä varten tai muihin tarkoituksiin, mutta näissä kaikissa on huomattavissa selvä kerroksellisuus aineosien järjestymisessä.

Harjujen syntyä ja omituista rakennetta on koetettu selittää monella tavalla. Tavallisesti otaksutaan että ne joet, jotka jäätikön sulaessa syntynyt vesi muodosti jäätikön pinnalle tai jotka välistä kaivoivat itselleen tunnelimaaisia väyliä jäätikön sisään, kulettivat mukanaan runsaasti hiekkaa ja kivilohkareita sorvaten viimeainitut pyöreiksi vierinkiviksi. Jokien suihin jäätikön reunalle kasaantuivat nämät ainekset suistomaaksi; kerroksellisuus suistomaan ainesten järjestymisessä on aiheutunut siitä että jään reunan edessä oli meri, johon sora ja hiekka laskeutuivat, ja se lajiteli erilaiset ainekset eri kerroksiin. Kun sitten jään reuna ja sen mukana joen suu sulamisen edistyessä vetäytyi kauemmas taaksepäin, muodostui uutta suistomaata entisen jatkoksi, ja siten syntyivät n. s. pitkittäisharjut, jotka kulkevat pääasiallisesti samaan suuntaan kuin jääkin liikkui. Milloin jään sulamisessa oli pitempiaikainen seisaus, ja jään reuna siis kauan pysyi samalla kohdalla, muodostui näistä jäätikköjokien suistoista jään reunan eteen yhden-

jaksoinen valli, n. s. poikkiharju, melkein kohtisuoraan pitkittäisharjuja vastaan; suuremmoinen poikkiharju on meidän maassamme esim. Salpausselkä ja sen pohjoinen rinnakkaisharju Sisempi Salpausselkä.

Hämeen kangasta on myöskin pidetty Salpausselkään verrattavana poikkiharjuna, joka siis osoittaa maajään eteläistä rajaa jonakin ajanjaksona jääkaudella.

Jään liikuntasuunnasta saamme tietoa tarkastelemalla niitä uurteita, joita se on piirtänyt kallioitten pintaan. Hämeen kankaan pohjoispuolisella alueella voimme siten huomata, että jäällä on ollut kaksikin eri kulkusuuntaa, aikaisempi luoteesta kaakkoon ja myöhempi jotensakin pohjoisesta etelään. Täällä tavataan muutamissa suojaisissa paikoissa kallioissa luoteesta kaakkoon kulkevia uurteita, saman suuntaisia kuin muuallakin ympäristössä, m. m. Hämeen kankaan eteläpuolella. Se jääpeite, joka nämät jäljet on jättänyt, sulii luultavasti pois niin pitkälle, että jään reuna oli kaukana nykyisen Hämeen kankaan pohjoispuolella. Mutta sitten alkoi joku kieleke jäätiköstä edetä taas kauemmas etelään päin liikkuen tällä kertaa hiukan toisessa suunnassa, nim. pohjoisesta etelään. Se kulutti pois suurimman osan edellisen jäätikön jättämistä uurteista ja piirsi niiden sijalle uudet pohjoisesta etelään kulkevat. Tämän suuntaisia uurteita tavataan melkein kaikkialla Hämeen kankaan ja Pohjankankaan rajoittamalla alueella, mutta ei ollenkaan sen ulkopuolella; täällä esiintyy myöskin esim. Jämijärvellä, Parkanossa ja Karviassa suuri joukko näiden uurteitten suuntaisia harjuja, joita siis voidaan pitää myöhemmän jäätikön aikana syntyneinä pitkittäisharjuina. Sitten kuin tämän jäätikön leviäminen oli saavuttanut suurimman laajuutensa, pysyi sen reuna pitkän aikaa samalla kohdalla, ja silloin syntyi sen edustalle suuremmoinen Salpausselän kaltainen reunaharju Hämeen kangas.

¹ Herlin, R., Tavastmons och Tammerforsåsens glacialgeologiska betydelse Geogr. För. Tidskrift 1891.

Niinkuin yleisesti otaksutaan, oli maanpinta jääkaudella vajonneena paljon nykyistä alemmaksi, niin että meri peitti suurimman osan meidän maammekin pinta-alasta ulottuen jäätikön reunaan asti Hämeenkankaan tienoillakin. Selvä on että aaltojen ja merivirtojen liikkeet monilla tavoin vaikuttivat jäätikön edustalle kokoon-tuneiden sorajoukkojen muotoihin. Tohtori Leiviskä esim. pitää todennäköisenä että meren aallot ovat olleet suurimpana tekijänä pitkittäisharjujen sorajoukkoja kokoamassa ¹, ja ainakin yhtä suurella syyllä voimme otaksua ettei niiden vaikutus poikittaisten l. reunaharjujen syntyyn ole suinkaan ollut vähäisempi. Tri Herlin olettaa ²) Hämeenkankaan muodostuneen yhtäjaksoiseksi valliksi sen kautta että jäätikön jokien keräämät suistot kasvoivat niin korkeiksi, ettei jokien vesi enää päässyt suoraan mereen, vaan aiheutti jään reunan edustalle sen kanssa yhdensuuntaisen rantavirran, joka kuletti hiekkaa ja soraa lännestä itäänpäin. Vielä suuremman merkityksen antavat monet tutkijat meren kuluttavalle vaikutukselle. Niinpä pitää Herlin ³ Soininharjun, Vatulanharjun ja Lintuharjun rinteillä tavattavia penkereitä aaltojen kulutuksen kautta syntyneinä rantapenkereinä. Sitä ei kuitenkaan voida varmuudella päättää ennenkuin tunnetaan tarkemmin harjujen sisärakennetta. Erittäinkin olisi kerrosten asento penkereitten kohdalla saatava selville. Tällaisia penkereitä voi näet aivan yhtä hyvin syntyä jo silloin kuin itse harjukin muodostuu, riippuen monista seikoista, jotka vaikuttavat kerrosten asentoon-, vahvuuteen j. n. e. Maanpinnan nouseminen ja laskeminen sekä siitä johtuva meren syvyyden vaihtelu ovat epäilemättä myöskin voineet suurestikin vaikuttaa harjujen muotoihin, varsinkin niiden korkeuteen. Selvää onkin ettei harjujen nykyinen muoto ole yksinomaan minkään edellä esitetyn syyn aiheuttama, vaan on se tulos niistä monen monituisista seikoista, jotka jääkaudella ja sen jälkeisinä vuosituhansina ovat maamme luontoa muokanneet.

¹ I. Leiviskä, Ober die Oberflächenbildungen Mittel-Ostrobottniens. Helsinki, 1907.

² Herlin, Tavastmons och Tammerforsäsen glacialgeologiska betydelse.

³ Herlin, Tavastmons erosionsterrasser och strandlinier, Fennia 12, n:o 7.

Jotunisen ajan Satakunta.

Kirj. *Matti Sauramo.*

 täinen osa Fennoskandiaa, johon kuuluu Suomi ja Skandina-
vian maat, on Europan manteren vanhimpia osia, ja sen vuori-
perusta on syntynyt aikaisimpina maapallon kausina, mitä tä-
hän asti tunnetaan. Tämän alkuvuoren peittää Fennoskandian
ympärillä olevissa maissa nuoremmat muodostumat. Ne sisälty-
vät kaikki alkuvuoren ja nykyajan välillä oleviin aikakausiin, jotka
historiallinen geologia on voinut järjestää nuorimmasta vanhim-
paan pääasiassa kasvi- ja eläinkunnan kivettymien perustalla. Pai-
koin ovat nämä vuorilajit poimuutuneet ja kohonneet mahtaviksi
vuoristoiksi, jotka taas myöhemmin ovat ehtineet kulua juuriaan
myöten. Koko tämän ajan kun muu Europa näin muodostui, on
Suomi ollut „valmis”, s. o. melkein samallinen kuin nykyisinkin,
kun ei oteta huomioon niitä muutoksia, mitä viimeinen jääkausi
on saanut aikaan sen pinnanmuodostuksessa. Näin ollen alkaa-
kin vuoriperustan tutkiminen meillä vasta siitä, mihin se yleensä
muualla kivettymien loppuessa päättyy. Täällä on siis tilaisuus
ottaa selvä maapallon vanhimmista vaiheista ja niistä muutoksista,
minkä alaisiksi näitten aikojen vuorilajit ovat joutuneet poimuu-
tuessaan ja painuessaan syvälle maan kuumiin sisuksiin. Nuorim-
mat Suomessa tavattavat muodostumat eivät kuitenkaan ole käy-
neet näiden muutosten kaikkien asteiden läpi, vaan niissä on alku-
peräinen rakenne vielä selvästi näkyvissä ja kerrosvuorilajit ovat
melkein vaakasuorassa asennossa. Tätä aikakautta, joka on siis
varsinaisen, paljon muuttuneen alkuvuoren ja paleozoisen 1. geo-
logisen vanhan ajan välillä, sanotaan jotuniseksi. Satakunnan
hiekkakivi on syntynyt tänä aikakautena.

Puheena oleva hiekkakivi ei ole mikään yleinen vuorilaji Satakunnassa, ja kuitenkin se on ainoa paikka maassamme, missä tämä muualla maailmassa niin tavallinen vuorilaji runsaammin esiintyy. Mutta juuri harvinaisuutensa vuoksi on se herättänyt täällä huomiota jo niinä aikoina, jolloin Suomen geologian pääpiirteet olivat vielä tuntemattomia. Niinpä mainitsevat siitä 17-sataluvulla D. Tilas sekä P. A. Gadd, jotka todennäköisesti olivat matkoillaan löytäneet hiekkakiven palasia sieltä täältä Länsi-Suomesta. Mutta vasta viime vuosisadan loppupuoliskolla, kun järjestelmällinen geologinen tutkimus ulottui näille seuduille, onnistuttiin erikoista tarkkuutta noudattamalla löytämään tätä vuorilajia kiinteästä kalliosta. Löydöt tehtiin Euran Kiperjärven laskuojan leikkauksessa Pyhäjärven länsirannalla sekä Kepolan Murronmäessä Köyliön järven länsipuolella. Suuria lohkaraita on runsaasti Säkylän järven luoteispuolella, missä niistä on viimeaikoihin saakka valmistettu myllynkiviä koko Länsi-Suomen tarpeiksi. Näistä löydöistä kirjoitti tutkimuksien johtaja Hj. Gylling pienen julkaisun,¹ jossa hän esittää tämän vuorilajin rakennetta ja geologiaa.

Myöhemmin on hiekkakiveä löydetty useasta paikasta Kokemäenjoen laaksossa. Niinpä pistää kiinteä hiekkakivikallio esiin rantaäyrästä Harjavallan kirkon luona, samoin Lammaisten ja Pirilän koskissa. Nakkilassa on sitä niinikään Leistilän järven laskuojassa ynnä lisäksi muuallakin, mutta kaikkialla on se sangen vähässä määrässä näkyvissä. Paitsi näissä varsinaisissa löytöpaikoissa tavataan hiekkakiveä runsaasti irtolohkareina kaikkialla Länsi-Suomessa, Tamperetta, Hyvinkäätä ja Helsinkiä myöten. Harjujen sora-aineksessa muodostavat ne huomattavan prosenttimäärän. Epäilemättä on suurin osa näistä lohkarista kotoisin Satakunnasta. Jääkauden aikana ovat ne kulkeutuneet täältä joutuen osaksi moreeniin, osaksi sulavesivirtojen mukana harjuihin.

¹ HJ. GYLLING, Zur Geologie der cambrischen Arkosen-Ablagerung des westlichen Finland. Zeitschrift der deutschen geologischen Gesellschaft. Jahrgang 1887.

Näiden hiekkakivipalasten perustalla on voitu tehdä johtopäätöksiä maajään kulkusuunnasta. Koska hiekkakiveä tavataan kuitenkin muuallakin Fennoskandiassa, ei se ole yhtä hyvä todistuskappale jään liikunnasta ja liikkeen suunnasta kuin eräät harvinaisemmat vuorilajit, joiden lohkaraita löydetään kaukaa Venäjältä ja Saksasta ja joiden lähtökohta 1. emäkallio on varmasti tunnettu. — Runsaimmin on hiekkakiveä lohkaraina Porin ympärillä. Itse Porin kaupungin katukivien joukosta pistävät helposti silmään ne monet punajuovaiset mukulakivet, jotka ovat juuri kyseessä olevaa vuorilajia.

Petrografiselta 1. vuorilajiopilliselta rakenteeltaan on Satakunnan hiekkakivi hyvin erilaista, vaihdellen karkeasta konglomeraatista aina tiiviiseen lietekiveen saakka. Tämä riippuu fasiesmuodosta eli niistä fyysillismaantieteellisistä olosuhteista, missä kukin laatu on syntynyt. Ainoana yhteisenä tunnusmerkinä on hiekkakiven punainen väri eri vivahduksissaan. Raesuuruuden mukaan voidaan erottaa kolme eri päätyyppiä: *konglomerati* ja *karkearakeinen hiekkakivi*, *keskirakeinen arkosihiekkakivi* sekä *hienorakeinen kvartsihiekkakivi*.

Konglomerattia tavataan irtolohkaraina Kokemäenjoen laaksossa. Se sisältää vierinkiviä todennäköisesti paikkakunnan vanhoista granitivuorilajeista.

Arkosihiekkakivi, jota on Eurassa, Köyliössä ja Nakkilassa, on hyvin tasarakenteista. Paljaalla silmällä voi siinä erottaa maidonvalkeita kvartsi- ja punaisia maasälpärakeita, jotka ovat teräväsärmäisiä ja kooltaan hyvin erisuuria, vaihdellen 1—5 mm. Mikroskopisesta tutkimuksesta käy selville, että kvartsirakeet ovat osaksi yhtenäisiä, toiset taas ovat muodostuneet useammista erilaisista yksilöistä. Usein ovat kvartsirakeet särkyneet pieniksi siruiksi, jotka täyttävät isompien rakeiden välipaikkoja.

Maasälpä näyttää mikroskopissa harmaalta ja himmeältä, ja rapautumisen tähden ovat lohkosuunnat huonosti näkyvissä. Usein

esiintyy se kirjogranitisesti kvartsin kanssa yhteen kasvaneena. Ei ole lainkaan epäilystä, ettei tämä maasälpä olisi ortoklasia.

Hienorakeinen hiekkakivi, joka irtolohkareista on yleisin, sisältää melkein yksinomaan kvartsia. Punainen väri johtuu rautapitoisesta tomukerroksesta, joka on kunkin pienen hiekkarakeen ympärillä. Tämän punaisen juovan avulla voi helposti päättää, millaisia ne alkuperäiset rakeet ovat olleet, joista hiekkakivi on muodostunut. Ne ovat poikkeuksetta pyöreitä ja melkein samankokoisia. Rakeita sitova iskosaine, kvartsi, on toistamiseen kiteytynyt hiekkajyvän ympärille, suhtautuen valoon nähden aivan samalla tavalla kuin keskeinen rae. Tällaiset kiteiset hiekkakivet ovat sangen yleisiä nuoremmissa maaperämuodostumissa.

Kivettymiä tästä vuorilajista ei ole löydetty. Sen ikää määrittäessä täytyy siis turvautua muihin keinoihin. Suoranaisesti ei sitä Satakunnassa voidakaan rajoittaa ylöspäin, vaan on vedottava Ruotsissa esiintyviin samallaisiin muodostumiin. Siellä onkin niitten ikä voitu sitovasti todistaa prekambriseksi. Taaksepäin ajassa on hiekkakiven ikä sensijaan voitu varmasti määrätä. Jo Hj. Gylling otaksui Euran arkosihiekkakiven aineosaston olevan alkuperäisin rapakivestä. Sekä kvartsi että maasälpä osottivat kummassakin vuorilajissa niin suuria yhtäläisyyksiä, että hän katsoi otaksumansa sillä todistetuksi. Mutta hänen kuvaamansa kvartsi yhtävähän kuin kirjogranitikaan eivät ole ominaisia ainoastaan rapakivelle, vaan sama rakenne esiintyy muissakin syvävuorilajeissa. Tämän perusteella ei ole katsottu todistetuksi, että kyseessä oleva hiekkakivi olisi rapakivestä syntynyt. Nyt on kuitenkin E. Mäkinen näyttänyt toteen, että kalimaasälpää tavataan ortoklasina ainoastaan rapakivessä, mutta muissa Etelä-Suomen graniteissa yksinomaan yksinkertaisena mikroklinina. Näin ollen on tullut todistetuksi, että Satakunnan hiekkakiven ortoklasi on rapakivestä kotoisin, ja itse hiekkakivi on siis rapakiveä nuorempi.¹

¹ MATTI SAURAMO, Über das Vorkommen von Sandstein in Karstula, Finland. Fennia, 39 N:o 7. 1916.

Säkylän hiekkakiven ainekset ovat GYLLINGIN mukaan rapautumissoraa valkeasta hienorakeisesta graniitista, jota on rapakiven reunusvyöhykkeessä ja on nuorempi sitä. Tästä hän on tahtonut tehdä sen johtopäätöksen, että mainitusta graniitista syntynyt hiekkakivikin olisi nuorempi kuin rapakivestä syntynyt Köyliön ja Euran hiekkakivi. Tämä oletamus ei kuitenkaan voi tulla kysymykseen, sillä molempien syvävuorilajien ikäerotus on verrattain pieni, ja ne ovat yhtäkaa paljastuneet, jotenka niistä syntyneillä kerrostumilla ei siitä syystä tarvitse olla ikäeroa.

Rapakivi on alijotuninen, hiekkakiveä lähinnä vanhin vuorilaji. Koska se on syvävuorilaji, kiteytynyt syvällä maan kuoren sisässä paksujen kerrosten alla, niin on täytynyt kulua geologisestikin puhkan pitkä aika, ennenkuin nämä päällä olevat vuorilajit ovat kulluneet pois ja itse rapakivi paljastunut. Vasta sen päälle, ja juuri rapakivisorasta, on tämä hiekkakivi muodostunut. Tämä esimerkki on omiaan osottamaan geologisten aikakausien pituutta.

Mutta tästä hiekkakivestä voidaan sen rakenteen ja ikäsuhteiden lisäksi lukea vielä muutakin. Geologian mielenkiintoisimpia tehtäviä on juuri eri aikakausien maantieteellisten olosuhteiden selvittäminen. Merien ja manterien jakaantuminen, korkeus- ja syvyysuhteet ovat eri aikoina olleet hyvin erilaisia. Samoin on tapahtunut suuria muutoksia ilmastossa ja ilmastovyöhykkeissä. Kaikista näistä saadaan tietoa kivettymistä, mutta ennenkaikkea kerrostuneista vuorilajeista, sillä niihin ovat kulloinkin vallinneet olosuhteet selvimmät jäljet jättäneet.

Jotunisen kauden kerrostuneita vuorilajeja on paitsi Satakunnassa myöskin siellä täällä muualla Fennoskandiassa jätteinä entisaikojen yhtenäisistä kerrostumista. Niitä tavataan Äänisjärven rannoilta aina Norjan tunturien juurelle saakka. Kaikkialla ovat ne yleensä edellä kerrottujen kaltaisia, edellyttäen siis samallaista ilmastoa koko tällä alueella hiekkakivien muodostumisen aikana. Karkearakeisten konglomeratien ja hiekkakivien laaja leveneminen, hienorakeisten merellisten kerrostumien jäädessä sangen vähiin

tekee sen otaksuman todennäköiseksi, että täällä on jotunisena aikana ollut laaja, yhtenäinen manner. Tämän manteren ilmastollisista seikoista voimme saada tietoa niistä rapautumistuotteista, joista puheena olevat hiekkakivet ovat muodostuneet. Arkosihiekkakivi, joka on yleisin tämän kauden muodostumista, sisältää runsaasti maasälpää, kuten jo ennen on mainittu. Tästä on suurin osa ortoklasia, joka granitivuorilajien kivennäisistä on helpoimmin rapautuvia. Vuoriperän rapautuminen on siis ollut pääasiallisesti mekanista, sorautumista eli murenemista, jossa kalliot ja kivet ainoastaan murskautuvat pienemmiksi ilman että niiden alkuperäinen kokous muuttuu. Särkymisen aiheuttavat äkilliset lämpövaihtelut, jolloin pinta lämmitessään laajenee enemmän kuin alemmat osat kalliota ja eri kivennäiset eri määrässä. Tällainen on ominaista ennen kaikkea aavikkoseuduille, missä vuorokautiset lämpövaihtelut voivat nousta 20° — 60° :seen, ja jossa kivet usein paukkuen halkeilevat kuten Libyan aavikoilla. Näin on epäilemättä tapahtunut aikaisempinakin geologisina kausina. Että samasta vuorilajista voi eri ilmanalassa syntyä aivan erilaisia kerrosvuorilajeja, osottaa selvästi Ahvenanmaan kambrinen hiekkakivi. Sekin on syntynyt, kuten Satakunnan hiekkakivikin, rapakivestä, mutta se on melkein puhdasta kvartsihiekkää, maasälpää tapaa siinä harvoin. Kambrikauden ilmanala oli nimittäin kostea ja saateinen, ja niin on rapautuminenkin ollut kemiallista, jolloin vain vaikeasti rapautuva kvartsi on jäänyt jällelle.

Aavikkoilmanalaa edellyttää myös Satakunnan hienorakeinen kvartsihiekkakivi. Sen rakeet ovat kaikki samankokoisia ja pyöreitä, jollaisiksi kvartsiijyvät tulevat lentohiekassa tuulen kulettamina. Pehmeämmät ainekset kuluvat hienoksi tomuksi, joten vain kvartsi jää muodostamaan erämaitten ja dyynien hiekan. Tämän hiekkakiven punainen väri taas osottaa, ettei se ole ollut merenrantojen ajohiekkaa, vaan sen on täytynyt kasaantua kuivilla aavikoilla, jossa sadevesi ei ole ollut huuhtomassa pois rautapitoisia yhdistyksiä, vaan ovat ne jääneet ohuena, punaisena kerroksena

hiekkajyvästen pinnalle. — Osa keskirakeisista hiekkakivistä on kerrostunut jokilaaksoihin, jonne ajottaiset sateet esteettömästi voivat kulettaa rapautumissoraa.

Saamme siis jokseenkin todennäköisen kuvan jotunisen ajan Satakunnasta ja koko Fennoskandiasta kuvitellessamme täällä silloin olleen tasaisen manteren, jolla oli kuivan aavikon luonne. Muistaessamme, että kuivan maan kasvit polveutuvat alhaisista vesikasveista ja että vasta kivihiilikaudella rikas vesikasvisto alkoi mukautua elämään suon ja kuivan maan tarjoamissa elinehdoissa, saamme jonkillaisen aavistuksen jotunisen kauden alkuaavikoista. Koska eläinkunta on suorastaan riippuvainen kasvillisuudesta ja korkeammat maaeläimet esiintyvät niin ollen vasta kivihiilikauden jälkeen oli eläinkuntakin jotunisen kauden erämaissa kovin niukka tai melkein olematon. Vastakohtana nykyajan ilmastosuhteille, jolloin kasvikäyjiä aroja ja aavikoita tavataan vain arktisissa ja subtropisissa vyöhykkeissä, olivat jotunisen ajan manteret kaikki aivan autioita ja tyhjiä erämaita. Paljaat kalliot ja kivet olivat alttiina voimakkaalle fysikaliselle rapautumiselle, ja hiekkaa sitovan kasvillisuuden puuttuessa voi sade ja tuuli kulettaa esteettömästi rapautumistuotteita. Sen ajan hiekkamyrskyt lienevät varmaan vetäneet vertoja nykyajan Saharan hurjille tuulille.

Muuten olivat luonnonvoimat ja -ilmiöt yleensä samallaisia kuin nykyäänkin. Meren ärjyvät aallot ovat jo silloin pisseet rantakallioita, kuluttaen lohkareet pyöreiksi mukulakiviksi, jotka me nyt näemme iskostuneena konglomerativuorilajeiksi. Hiljainen tuulenhenki on saanut veden pinnan väreilemään, ja aallot ovat lipatelleet keltaiseen rantahiekkaan tuttuja jälkiään. Häviämättä ovat ne säilyneet meidän päiviimme saakka. Sadepisarat ovat yhtä suurina kuin nykyäänkin putoilleet pehmeään, nyt kiveksi kovettuneeseen liejuun, jossa ne edelleen näkyvät. Ja muutamissa hiekkakivenpalasissa voi nähdä selviä rakoja, jotka ovat täyttyneet niinikään kiveksi muuttuneella hiekalla. Kosteaa maa on halkeillut ja rakoillut auringon paahtaessa sen pintaan lämpöisenä kesäpäivänä.

Kuten jo mainittiin, ovat nämä jotuniset hiekkakivet todennäköisesti peittäneet laajat alat Fennoskandiaa. Mutta olosuhteiden muuttuessa joutuivat ne verrattain pian kulutuksen alaisiksi. Kambrisen kauden alkaessa tavataan niitä vain harvoissa paikoissa, juuri siellä, missä ne ovat voineet säilyä kuluttavilta voimilta aina meidän päiviimme saakka.

Loimaan ja sen lähipitäjien kasvistosta.

Kirj. *Matti Sauramo.*

anhimmat tiedot Loimaan ja sen lähimmän ympäristön kasvistosta on saatu A. J. MALMGRENiltä, joka v. 1859 teki kasvitieteellisen tutkimusmatkan Satakuntaan ja Etelä-Pohjanmaalle. Erikoisesti tätä seutua koskevat tiedot ovat kuitenkin niukkoja ja nekin näyttää hän saaneen Loimaan silloiselta kappalaiselta, Rönne-BECKiltä. Taraxacum-kasvistoa. on myöhemmin tutkinut lehtori Bruno Florström, joka 1912 ja 1913 teki kaksi retkeä näillekin seuduille.¹ Mainitun Malmgren'in käsitystä seudun luonnosta kuvaa seuraava lyhyt lausunto:² „Kokemäen joen eteläpuolella olevan maan, joka suurimmaksi osaksi on muodostunut pelkistä hiekkakentistä ja harjuista, voidaan katsoa muodostavan oman erikoisen alueensa.—————Ainoastaan viljellyt jokilaaksot sekä Köyliön ja Pyhäjärven lähimmät ympäristöt tarjoavat kasvitieteilijälle jotakin huomioonotettavaa.”

Jää kylläkin tosiasiaksi, ettei tämä seutu voi kilpailla kasvilajien runsaudesta Turun eikä Pirkkalan rikkaan kasviston kanssa. Mutta siitä huolimatta on tällä vanhalla viljelysseudulla ja rajaamalla eri kasvistoalueiden välillä oma mielenkiintonsa. Tämä pieni kirjoitus tahtoo olla vain alustavaa laatua, sillä alueen laajuuden ja havaintojen vähälukuisuuden tähden on se luonnollisesti puutteellinen. Pääasiassa Loimaan pohjoisosissa tekemieni

¹ BRUNO FLOKSTRÖM, Studier öfver *Taraxacum-floran* i Satakunta. Acta Societatis pro Fauna et Flora Fennica 39 N:o 4. Helsingfors 1914.

² Botanisk resa till Satakunta och Södra Österbotten; Notiser ur Sällskapet pro Fauna et Flora Fennica förhandlingar. Ny serie. Tredje häftet. 1861.

omien havaintojen lisäksi olen saanut käytettäväkseni Loimaan yhteiskoulun luonnontieteiden opettajan, maisteri Elias Hollon keräämän ainehiston, mikä tässä kiitollisuudella mainittakoon. Lisäksi on muutamissa tapauksissa ja erikoista varovaisuutta noudattaen otettu huomioon ne löytöpaikat, joista yhteiskoulun eri oppilaat useina vuosina ovat kasveja herbarioihinsa keränneet. Tämä on kasviluettelossa kullakin paikalla erikoisesti mainittu.

Maisteri Kaarlo LINKOLA'lle, joka on minua tätä kirjoitusta laatiessani auttanut monilla hyvillä neuvoilla, pyydän saada lausua tässä vilpittömän kiitokseni.

Kyseenalainen seutu on laajuudeltaan noin 800 km² (27x30), käsittäen Loimaan, Mellilän ja suurimman osan Alastaron pitäjää, Metsämaan kappelin sekä Mannisten kylän Ypjästä. Tämä eteläinen osa Satakuntaa on leveä jokilaakso, joka pohjoiseen ja itään päin rajoittuu korkeampiin metsäisiin ja kallioisiin seutuihin. Etelässä ja lounaassa on luonnollisena rajana Mellilän—Oripään—Säkylän mahtava harjujono, joka erottaa alueen Varsinais-Suomesta. Mellilän eteläisessä nurkassa olevasta korkeasta Heonlinnasta alkaen kulkee tämä säteittäinen harju miltei yhtenäisenä, kapeahkona selkänä aina Oripään rajoille saakka. Siellä se kohoaa ja samalla levenee osittain kallioiseksi ja kulon polttamaksi kangasmaaksi jatkaen sellaisena matkaansa ohi Virtsanojan kylän kohti Säkylää. Kohoten keskimäärin 15 m ympäristöstään ja 100 m meren pinnasta laskien on tämä selänne samalla vedenjakajana Kokemäenjoen ja Itämereen laskevan vesistön välillä. Ainoastaan Pappisten kylässä Loimaalla virtaa pieni puro harjun länsipuolella olevilta mailta matalan harjukatkeaman kautta, tehden siten pienen mutkan muutoin suoraan ja harjun selkää seuraavaan vedenjakajaan. Samassa katkeamassa on muutamia suuria lähteitä. Tällaisen hiekkakankaan ylitse on ainakin vaateliaimpien kasvien ollut vaikea päästä ja siksi se tarjoaakin sopivan rajan Pirkkalan ja

Turun kasvistoalueen välille.¹ Vain mainittu läheseutu puROI-neen voisi tulla kysymykseen kasvien kulkutienä alueelta toiselle.

Alueen korkeimmat seudut ovat koillisessa, Ypäjän rajalla ja Metsämaalla, jossa on paikoin yli 125 m meren pinnan yläpuolelle kohoavia kohtia. Myös Mellilän ja Joenperän väliset metsäiset kalliot lähenevät samaa lukua. Valtavasti suurin osa aluetta on tasaisia, usein silmänkantamattomiin ulottuvia lakeuksia, joiden korkeus vaihtelee 75—85 m y. m. p. Vain Alastaron kirkon pohjoispuolella ja Metsämaalla on korkeusero syvän jokilaakson pohjan ja ympärillä olevien kallioitten välillä paikoin yli 30 m. Koko alue on luodetta kohti viettävä, sinnepäin juoksevat myös kaikki lukuisat joet ja purot. Tammelasta tuleva Loimijoki, joka virtaa Loimaan ja Alastaron pitäjien halki, on keskimäärin 25 m levyinen. Vasemmalta tulee siihen Niinijoki ja Karhulanjoki, jotka ovat huomattavasti pääjokiaan pienemmät. Isompi on pohjoisesta halki Metsämaan virtaava Kojonjoki, jonka lisävesistä Onkijoki on suurin. Savitasankojen läpi virraten ovat joet ehtineet kuluttaa itselleen syvät uomat, jotka usein ovat 10 m syvyisiä, sangen jyrkkiä ja jokeen luhistuvia. Järvirikkaan sisämaan rinnalla on tämä seutu kieltämättä yksitoikkoinen. Vaihtelua tuovat vain nuo lukuisat, mutkitellen juoksevat joet, sillä ne harvat lammet, joita on kantaiden kupeilla, eivät rämerantoiheen silmää paljoakaan viehätä.

Vuoriperustan muodostavat suuressa osassa aluetta erilaiset granitit, joiden alueelliseen levenemiseen ei ole syytä sen suurempaa huomiota kiinnittää. Myöhemmin esiintulevista syistä mainitakoon sen sijaan tummat, emäksiset vuorilajit. Sellainen on esim. sarviväлкeliuske ja -gneissi Metsämaan jokilaaksossa. Pienempiä alueita samaa vuorilajia on Hirvikoskella ynnä Loimaan aseman seutuvilla, samoin Niinijoen varrella Krekilässä ja Alastarolla, muita mainitsematta. Joenperän ja Mannisten kylissä, Öksysuon ympärillä on laaja alue plagiaklasiporfyriä ja tummaa dioritia,

¹ A. K. CAJANDER: Kasvien vaellusteistä Suomeen. (Lännetär 1914, Uusi jakso II, s. 12—45).

jotka sisältävät runsaasti kalkinpitaisia mineraleja. Mellilän eteläosassa on miltei yksinomaan edellisenkaltaista dioritita. Myöskin Alastaron ja Kojonperän rajamailla on pienellä alueella samaa vuorilajia. Kartalla sivulla 206 ovat nämä alueet merkityt piste-viivalla.

Harvoin tapaa täällä kuitenkin paljaita kallioita. Saapa keski- ja eteläosassa aluetta kulkea kilometrittäin ja turhaan etsii silmä jotain korkeampaa kiinnekohtaa, sillä tasaisina tanterina leviävällä savella on täällä irtonaisista maalajeista ehdottomasti ensi sija. Moreenia tavataan paitsi edellämainituilla korkeammilla paikoilla ja harvojen, jokien välissä olevien kallionnyppujen ympärillä, ainoastaan Orisuolla ja Metsämaalla laajempina luikkuina. Vielä harvinaisempi on vierinkivisora, jota löytyy vain Mellilän—Oripään kankaalla ja Orisuon halki kulkevalla Murron—Leppisuon harjulla.

Missä tahansa tällä alueella kulkikaan, on yleisvaikutus kaikkialla melkein sama. Katse kantaa kauvas yli lakeitten tasankojen, missä polveilevat joet ja niitten varrella oleva yhtenäinen asutus varakkaine taloineen aaltoilevien viljavainioiden keskellä tarjoaa kesäisin näyn, jota harvoin tapaa muualla maassamme. Jokivarresta ylöspäin on peltojen perällä „luonnonniittyjä“, jotka nykyisin kuitenkin ovat joutuneet yhä enemmän viljeltäviksi. Ja kaiken takana on tasainen, savikolla kasvava kuusimetsä, joka erottaa eri jokivarsien asutukset toisistaan. Ne ovat kääntäneet toisilleen selkänsä. Asutus lienee tapahtunut pääasiallisesti historiallisena aikana, sillä esihistoriallisia löytöjä on täällä tehty hyvin harvoja. Asutustiheys on koko alueella 20 henkeä neliökilometriä kohti; suurin, 23, on se Loimaalla ja Mellilässä. Maanviljelys yhdessä karjanhoidon kanssa on pääelinkeinona. Pääviljalajina on kaura ja ruis, joita viljellään yli oman tarpeen ja viedään niinollen runsaasti muualle. Vehnää viljellään yleisesti ja menestyy se tavallisesti hyvin. Ulkolaista siemenviljaa, paitsi heinän ja rehukasvien siemeniä, ei käytetä. Peltoa oli näissä kunnissa yhteensä 29,987,1 ha, „luonnonniittyä“ 4,349,5 ha sekä puutarhaa 63,4 ha, josta Loi-

maan (ja Mellilän) osalle tulee 40,4 ha.¹⁾ Puutarhanhoito on ainakin pienessä mittakaavassa yleinen, ja perin harvassa on mökkejä, jossa ei olisi edes pientä tilkkua varattu kasvitarihaksi omien kyökkitarpeiden tyydyttämiseksi. Myös tavallisia sekä yksi- että monivuotisia koristuskasveja näkee jokseenkin yleisesti.

Tiheään asutussa seudussa on runsaasti maanteitä, joista ei kuitenkaan yksikään ole varsinaisena kaupunkien välisenä valtatieenä. V. 1876 rakennettiin rautatie Turusta Toijalaan, läpi Mellilän ja Loimaan pitäjien.

Kulttuurin vaikutus kasvillisuuteen on, kuten edellä olevasta käy selville, ollut leiman antava koko alueelle. Alkaen jokirannoilta on peltoviljelys levinnyt yhä ulommaksi ja jatkuu samaan suuntaan niittyjen ja kuusimetsien kustannuksella, sillä maaperä on kaikkialla melkein samallaista savikkoa. „Luonnonniittyjä” tapaa runsaammin vielä Orisuolla, Mellilän eteläosissa sekä Metsämaan ja Loimaan rajoilla, Onkijoen latvoilla. Erikoisen mainitsemisen ansaitsevat Metsämaan jokilaakson niityt, jotka keväisin ovat jonkun ajan tulvan alla. Mutasoista on suuri osa kuivattu ja käännetty pelloksi, mainittavia rahkasoita on vain Orisuolla ja Mellilässä, siis molempien harjujonojen laidoilla, sekä Loimaan kaakkoisosassa. Niistä on osa, ainakin Mellilässä, kauniita ja hyvin kehittyneitä kohosoi, jotka ovat ylempänä ympäristöään. — Havumetsistä ovat kuusikot ehdottomasti yleisimmät, kasvaen sekä savella että lihavilla ja kosteahkoilla moreenimailla, ainoastaan nuo usein mainitut harjut ovat jääneet männyn asuttamiksi. Myöskin kuivilla ja karuilla moreenimailla sekä kallioilla muodostaa se pääkasvillisuuden. Lehtimetsät ovat harvinaisia. Puhtaita koivikkoja tapaa vain niittyjen laidoilla viidakkoina ja vain joskus moreenimäillä alueen pohjoisosissa. Sen sijaan eivät kuusia ja sen seurana koivua tai harvemmin haapaa kasvavat sekametsät ole kovin harvinaisia ja kasvaa niitä sekä kuivilla että kosteahkoilla paikoilla sekä korvissa. Tervaleppää tapaa ainakin pohjoisessa

¹⁾ V. 1910 tehdyn tilaston mukaan.

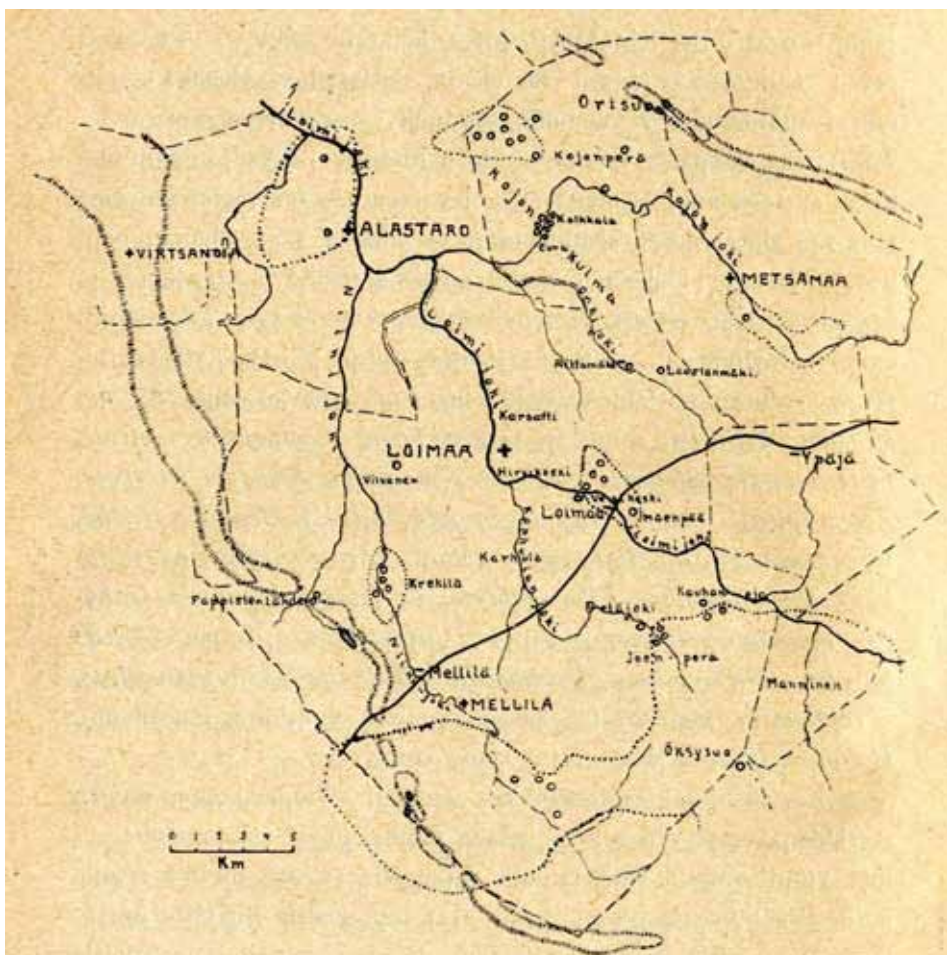
kosteilla paikoilla. Harmaata leppää ei kasva juuri muualla kuin jokien varsilla, jossa se muodostaa tiheitä lepikköjä varsinkin koskipaikkojen kohdalla. — Vesikasvillisuutta näkee sangen vähän ja vesikasvien lukumäärä on pieni.

Kuten professori A. K. Cajander eri tutkielmissaan on osottanut,¹ ovat n. s. lehtokasvit, jotka kaikesta päättäen ovat maaperän valinnassa erikoisen vaateliaita, maassamme yleensä keskityneet muutamille rajoitetuille seuduille, missä maanlaatu on tavallista lihavampaa. Saman suhteen huomaa helposti niinkin pienellä alueella kuin käsiteltävänä oleva seutu. Jos merkitään kartalle ne alueet, jossa seudullamme on lihavvia, t. s. vähän piihappoa, enemmän kalkkia ja muita emäksiä sisältäviä vuorilajeja ja samalle kartalle asetetaan myös kaikkien seudulla tavattavien lehtokasvien löytöpaikat, peittävät merkit suurin piirtein katsoen toisensa. Alueemme lehtokasveihin luetaan seuraavat lajit: *Milium effusum*, *Triticum caninum*, *Gagea lutea*, *Coeloglossum viride*, *Listera ovata*, *Stellaria nemorum** *montana*, *Arenaria trinervia*, *Actea spicata* * *nigra*, (*Anemone ranunculoides*), *Hepatica triloba*, *Ranunculus ficaria*, *Cardamine amara*, *Chrysosplenium alternifolium*, *Ribes alpinum*, *Ribes rubrum*, *Agrimonia eupatoria*, *Lathyrus montanus*, *Lathyrus vernus*, *Vicia silvatica*, *Impatiens noli tangere*, *Tilia cordata*, *Pulmonaria officinalis* *Stachys silvaticus*, *Scrophularia nodosa* (ei kasva seudulla kulttuurin suosijana), *Galium triflorum* ja *Lonicera xylosteum*.

Kartalla huomaa todella lehtokasvien löytöpaikkoja esittävien merkkien keräytyvän niitten kehien sisälle, joissa on ennenmainittuja vuorilaatuja. Tätä ilmiötä voi tuskin selittää muulla tavalla kuin että kyseessä olevat kasvit ovat riippuvaisia lihavista maanlaaduista, eivätkä menesty muualla. Puheena olleista vuorilajeista

¹ A. K. CAJANDER: Kasvien vaellusteistä Suomeen. (Lännetär 1914, Uusi jakso II, s. 12—45).

syntyneet irtonaiset maalajit ovat tietenkin levinneet laajemmalle kuin itse alla oleva emäkallio. Lisäksi huuhtoo vesi ravintoaineita mukaansa ja kuletaa niitä alempana oleville seuduille, jotenka on aivan luonnollista, että lehtokasveja esiintyy myös jonkun verran piirrettyjen kehien ulkopuolella. Näitten välillä olevilta laajoilta alueilta merkit sen sijaan tykkäänän puuttuvat, mikä seikka ei

H.) Loimaan ja sen lähipitäjien kartta.

Alueet, joissa on dioritia ja sarviväлкeliusketta, ovat rajoitetut pisteviivalla. Ympyrät merkitsevät lehtokasvien löytöpaikkoja.

suinkaan johdu havaintojen puutteellisuudesta, sillä juuri näitä kasveja erikoisella innolla etsitään ja kootaan. Viljelys ei myöskään ole voinut niitä sieltä hävittää, koskapa pellot ja niiden takana olevat kuusikot, joissa näitä kasveja ei ole, ovat yleensä samallaista maaperää.

On kuitenkin muutamia poikkeuksia, jotka kaipaavat erikoisen selityksensä. Aittamäen entisessä herraskartanossa ynnä sen lähellä olevassa Laarianmäen lehdossa kasvaa muutamia lehtokasveja sekä seuraavat harvinaiset kasvilajit, joita ei, kolmea lukuunottamatta, tavata muualla. *Anemone ranunculoides*, *Corydalis nobilis*, *Sedum album* (kasvaa myös Metsämaalla), *Primula officinalis*, *Ajuga pyramidalis*, *Leonturus cardiaca* (kasvaa Metsämaalla), *Plantago media*, *Plantago lanceolata* ja *Verbascum nigrum*. On sangen todennäköistä, että kartanon entiset asukkaat ovat pelkästään kasvitieteellisestä harrastuksesta istuttaneet näitä puistoonsa, jossa ne näyttävät tulevan hyvin toimeen. Toinen poikkeuksellinen paikka on ennen mainittu Pappisten läheseutu. Vaikka harjujen kyljessä olevien lähteitten vesi yleensä onkin kulkenut huuhdottujen hiekkakerrosten läpi, sisältää se kuitenkin siksi paljon liuenneita kivennäisaineita, että tekee lähimmän ympäristönsä hedelmälliseksi. Täällä kasvaa runsaasti *Stellaria nemorum** *montanum*'ia, jota ei muualla ole lainkaan tavattu. *Chrysosplenium alternifolium*'ia kasvaa paitsi täällä ainoastaan Atastarolla alueen pohjoisosassa. — Vaikeampi sen sijaan on selittää Kojonkulman Kolkkalan- ja Kuivakosken lehtokasvisto. Tuntuu liian etsityltä hakea syytä luoteispuolella noin 1 km päässä olevasta pienistä dioritikallioista. Ne 7 lehtokasvia, jotka tältä pieneltä alueelta ovat löydetty, kasvavat kaikki joen rannalla ja kosken saarikolla lepikössä, joka keväisin on pitkät ajat tulvan alla. Yleensä on muissakin samantapaisissa koskipaikoissa kasvisto tavallista rehevämpää. Ilmeistä on, että tässä on kysymyksessä kasveille erikoisen edullinen tulvamaa.

Syy siihen, että Kojonkulman lehtokasvistoalueet esiintyvät

kartalla huomattavan selväpiirteisenä, on yksinkertaisesti siinä, että täällä on kasvisto jonkun verran tarkempaan tutkittu kuin muualla. On varmaa, että eteläosassa aluetta, missä lajien lukumäärä muutenkin on suurempi, myös lehtokasvien löytöpaikkoja alkaa ilmes-
tyä runsaasti noihin mainittuihin kehiin — kenties muuallekin, kunhan vaan saadaan niistä enemmän tietoja.

Seuraavassa luettelossa on tietoja kaikkiaan 511:stä kasvista. Niistä ovat satunnaiset ja villiityneet, yhteensä 30, merkityt sulkujen sisään. Muita kasveja on siis yhteensä 481. Niistä on 446 päälajia ja alalajia, 6 variatiota sekä 10 formaa ja modifikatiota ynnä 20 *Taraxacum* -lajia. Seuraavia lajeja ei ole Mela-Cajanderin kasvion mukaan aikaisemmin tavattu Satakunnassa. *Sparganium ramosum* v. *microcarpum*, *Carex canescens* x *dioica*, *Sedum album*, *Lotus corniculatus*, *Vicia villosa*, [*Vicia lens*], *Selinum carvifolia*, [*Levisticum officinale*], *Ajuga pyramidalis*, *Brunella vulgaris* v. *parviflora*. Lisäksi olen luettelon loppuun liittänyt muutamia yleisiä kasveja, joita ei seudulta toistaiseksi ole varmuudella löydetty, mutta jotka täällä kuitenkin luultavasti kasvavat, vaikka ne ovat jääneet huomaamatta. On siis syytä pitää niitä silmällä!

Lyhennyksistä merkitsee (Fl) — Florström, (R) = Rönnbeck, (H) == Hollo, (o) = oppilaitten ottama kasvi, h. y. = hyvin yleinen, y. == yleinen, j. y. — jokseenkin yleinen, s. t. = siellä täällä, j. h. = jokseenkin harvinainen, h. = harvinainen ja h. h. = hyvin harvinainen.

Polypodium vulgare L. j. y.

Phegopteris polypodioides Fée s. t.

Ph. dryopteris (L.) Fée j. y.

Pteris aquilina L. y.

Polystichum filix mas (L.) Roth s. t.

P. cristatum (L.) Roth h. h. Mäenpää (H).

- P. spinulosum* (Müll) D. C. s. t.
Cystopteris fragilis (L.) Bernh. j. h.
Woodsia ilvensis (L.) R. Br. s. t.
Athyrium filix femina (L.) Bernh. h. Kojonkulma.
Botrychium ternatum (Thunb) Sw. h. Vesikoski, Juuan metsä
(o); Kojonperä; Kauhanoja (o).
B. lunaria (L.) Sw. j. h.
Equisetum arvense L. h. y.
E. silvaticum L. j. y.
E. pratense. Ehrh. Kasvaa, vaikka yleisyysaste tuntematon.
E. palustre L. j. y.
E. fluviatile L. h. y.
E. hiemale L. h. h. Virtsanoja, hiekkakangas (H.)
Lycopodium selago L. j. y.
L. annotinum L. y.
L. clavatum L. j. y.
L. complanatum L. j. h.—h.
Picea excelsa Link. h. y.
Pinus sylvestris L. h. y.
Juniperus communis L. h. y.
Typha latifolia L. h. h. (R.); Kojonperä; Metsämaa, Lehmi-
suo (o).
Sparganium ramosum Huds. v. *microcarpum* Neum. h. h.
Kolkkala; Vesikoski (o).
Sp. simplex Huds. j. y.
Sp. simplex f. *longissima* Fr. h. h. Kolkkala.
Sp. minimum L. h.
Potamogeton natans j. y. joissa, savenottokuopissa.
P. perfoliatus L. h. h. Alastaro: Kankare.
Scheuchzeria palustris L. j. y.
Triglochin palustris L. h. h. Karhula (o).
Alisma plantago L. j. y,
Sagittaria sagittifolia L. j. h.

Butomus umbellatus L. j. h.

Hierochloe odorata Whlnb. h.

H. — f. *firma* Nyl. h. h. Kojonperä, Kolkkala.

Anthoxanthum odoratum L. h. y.

[*Phalaris Canariensis* L.] Vesikoski.

Baldingera arundinacea (L.) Dum. j. h.

Phleum pratense L. h. y.

Phl. — f. *nodosa* (L.) h. h. Vesikoski (o).

Alopecurus genicalatus L. h. y.

A. fulvus (Sm.) Kasvaa, vaikka yleisyys aste tuntematon.

A. pratensis L. h. y.

Nardus strida L. j. y.

Milium effusum L. h. h. Kojonperä.

Apera spica venti (L.) Beauo. j. h.

Agrostis stolonifera L. h. y.

A. vulgaris With. y.

A. canina L. s. t.

Calamagrostis epigea (L.) Roth. j. y.

C. arundinacea (L.) Roth. s. t.

C. stricta (Timm) Nutt. s. t.

C. lanceolata Roth. j. h. Kojonkulma.

[*Avena pubescens* Huds] Joenperä, Pohja (o).

Aera flexuosa L. j. y.

A. caespitosa L. h. y.

Phragmites communis Trim h. h. Joissa. Karhula: Peltoinen.

Bromus secalinus L. s. t.

Poa annua L. h. y.

P. trivialis L. h. y.

P. pratensis L. h. y.

P. serotina Ehrh, h. h. Kolkkala.

P. nemoralis L. j. h.

Dactylls glomerata L. h. h. Vesikoski.

Molinia coerulea (L.) Moench. h. Karhula (o); Veikoski (o); Mellilä (o).

Festuca elatior L. y.

F. rubra L. h. y.

F. ovina L. y.

Glyceria fluitans L. HBr. j. y.

Melica nutans L. j. h.

Triticum repens L. h. y.

Tr. — f. aristata (Doell) h. h. Vesikoski (o).

Tr. caninum L. h. h. Kolkkala.

Eriophorum polystachyum L. h. y.

E. vaginatum L. y.

E. alpinum L. h. Metsämaa (o).

Scirpus lacustris L. j. h.

Se. silvaticus L. h. Kojonkulma.

Se. paluster L. h. h. y.

Rhynchospora alba L. s. t.

Carex veskaria L. s. t.

C. rostrata With. y.

C. filiformis L. h. Kojonperä.

C. pallescens L. y.

C. irrigua (WhlNb) Sm. j. y.

C. limosa L. h. Kojonkulma.

C. sparsiflora (WhlNb) Stend. y.

C. panicea L. j. h.

C. livida (WhlNb) Willd. h. h. Metsämaa: Paikkasuo (o).

C. pilulifera L. h. h. Kojonperä, Anttilan torpan luona,

Seikunmaa.

C. globularis L. j. y.

C. ericetorum Pali. h. h. (R.); Vesikoski (o).

C. digitata L. s. t.

C. aquatica WhlNb. h. h. Kolkkala.

C. acuta L. h. y. Muodostaa jokirantojen ja koskien kasvillisuudessa silmiinpistävimmän osan.

C. caespitosa L. j. h.

C. Goodenoughii Gay. h. y.

C. — v. juneella Tr. h. y.

C. stellata Good. s. t.

C. elongata L. h. h. Kojonperä.

C. Personii Lang. Kasvaa, vaikka yleisyys aste tuntematon.

C. canescens L. h. y.

C. loliacea L. h. Kojonperä; Metsämaa (o).

C. tenella Schkuhr h. h. Metsämaa (o).

C. leporina L. s. t.

C. chordorrhiza Ehrh. s. t.

C. muricata L. h. Kojonkulma.

C. pauciflora Lightf. j. y.

C. dioeca L. h. Kojonkulma.

C. canescens x dioeca h. h. Kojonkulma, Kolkkalan Savi-
niitty.

Calla palustris L. s. t.

Lemna minor L. j. y.

Juncas conglomeratus L. j. y.

-j. *effusus* L. j. y.

J. filiformis L. h. y.

J. lamprocarpus Ehrh. j. h.

J. alpinus Vili s. t.

J. compressas Jacq h. pihoilla.

J. bafonius L. j. y.

Lazala pilosa L. j. y.

L. * *multiflora* Ehrh. h. y.

L. * *pallescens* Whlbn. j. y.

Gagea minima (L.) Schult. h. Vesikoski (o); Metsämaa (o);

Alastaro: Kankare.

G. lutea L. h. h. Aittamäki (H.); Laarianmäki; Onkijoen äyräillä Haaran kylässä; Petäjoki (o).

Polygonatum officinale Ali. h. h. Metsämaa (o).

Convallaria majalls L. j. h.

Majanthemum blfolium L. y.

Parts quadrifolius L. j. h.

Iris pseudacorus L. h. Vesikoski, Manninen.

Orchis maculatus L. j. h.

Gymnadenla conopea (L.) RBr. s. t.

Platanthera bifolia (L.) Rich. j. h.

Coeloglossum viride L. h. h. Kojonperä.

Listera cordata (L.) RBr. h. Metsämaa (o).

L. ovata (L.) RBr. h. h. Kauhanoja (H).

Goodyera repens (L.) RBr. j. h.

Corallorrhiza innata RBr. s. t.

Populus tremula L. h. y.

[*P. balsamifera* L.] Loimaan pappilan luona metsistynyt.

S. pentandra L. s. t.

S. fragllls L. h.

S. lapponum L. h. h. Kojonperä.

S. nigrtcans Sm. s. t.

S. phyllicifolia Sm. h. y.

S. aurita L. y.

S. cinerea L. h. y.

S. caprea L. j. y.

S. depressa L. s. t.

*S. * rosmarinifolla* (L.) y.

S. myrtilloides L. s. t.

Betula verrucosa Ehrh. h. y.

B. odorata Bechst. h. y.

B. nana L. y.

Alnus glutinosa (L.) Gaertn. h. y.

A. incana (L.) DC. h. y.

[*Humalas lapalas* L.] metsistynyt paikoin. (Kojonperä).

Urtica arcas L. y.

U. dioeca L. h. y.

Rumex domesticas Hn. h. y.

*R. * acetosa* (L.) h. y.

R. acetosella L. h. y.

Polygonum convolvas L. y.

[*P. fagopyrum* L.] viljan seassa toisinaan.

P. viviparum L. h. y.

P. amphibium L. h. Vesikoski (o) Haaroinen; Alastaro: Kankare (o).

P. lapathifolium Ait. y.

P. minus Huds. h. Kojonkulma.

P. hydropiper L. s. t.

P. aviculare L. h. y.

Chenopodium album L. h. y.

Ch. — v. viride (L.) s. t.

Ch. polysperum L. s. t.

Atriplex hastatum L. f. *elatior* Whlbn. h. h. Kojonperä, kauppias Einosen pihamaalla.

A. patulum L. h. Loimaan asemalla.

Dianthus deltoides L. h. y.

D. — v. glaucas (L.) Hirvikoski (H).

[*Vaccaria segetalis* (Neck) Gke] viljan seassa v. 1912. Joenperä (o); Vesikoski (o).

Silene inflata Sm. j. h.

[*S. noctiflora* L.] Vesikoski (o).

Lychnis alba Mili. h. h. Joenperä (o).

L. rabra (L.) h. h. Alastaro, Kalmisto.

L. flos cacall L. h. y.

L. viscaria L. h. Hirvikoski; Kojonkulma; Alastaro: Kankare. Kauhanoja.

Agrostemma githago L. s. t. kevätiljan seassa.

Stellaria nemorum * *montana* L. h. h. Pappisten lähteellä.

St. media (L.) Cyr. h. y.

St. graminea L. h. y.

St. palustris (Murr) Retz. s. t.

Cerastium arvense L. s. t. Vesikosken ja Pelttoisten pelloissa.

C. vulgare * *triviale* (Link) h. y.

Arenaria trinervia L. h. Kojonkulma.

A. serpyllifolia L. s. t.

Sagina procumbens L. y.

S. nodosa (L.) Fenzl h. h. Loimaa (R). Ilmoitus kaipaa vahvistusta!

Spergula arvensis L. h. y.

S. vernalis Willd h.

Spergularia campestris (L.) Asch. j. h.

Scleranthus annuus L. h.

Nuphar luteum (L.) Sm. s. t.

Nymphcea * *Candida* (Presl) j. h. joissa ja Orisuon harju-
lamnessa.

Actea spicata * *nigra* (Willd) h. h. Hirvikoski, kosken rannalla (o); Alastaro, pikku pappila (o).

[*Aquilegia vulgaris* L.] Metsistyneenä asuntojen luona.

Caltha palustris L.

Trollius europaeus L. h. h. Piltola (o), kaipaa vahvistusta!

Myosurus minimus L. s. t.

Anemone nemorosa L. y.

A. ranunculoides L. h. h. Laarianmäki Hirvikoski, naula-
tehdas (o).

Hepatica triloba Gil. h. h. Hirvikoski (o) Vesikoski (H).

Thalictrum flavum L. h. h. Petäjoki (H).

Batrachium peltatum v. *septentrionale* Lindb. fil. h. h. Haaroinen; Metsämaa (o).

Ranunculus ficaria L. h. Kolkkala; Kojonperä; Petäjoki (H).
Kasvaa runsaasti koskien rannoilla ja saarilla.

R. lingua L. h. h. Alastaro: Hennijoki.

R. auricomus L. h. y.

R. sceleratus L. h. h. Loimaan aseman seuduilla (H).

R. acer L. h. y.

R. flammula L. y.

R. reptans L. j. y.

R. repens L. h. y.

R. polyanthemus L. s. t.

[*Corydalis nobilis* Pers] (R.) Aittamäki.

Fumaria officinalis L. h. y.

Barbarea vulgaris R. Br. s. t.

B. stricta Andr. j. h.

Turritis glabra L. h. Metsämaa (o); Vesikoski (H).

Cardamine pratensis L. j. y.

C. amara L. h. Kojonkulma.

Nasturtium palustre DC. y.

[*Hesperis matronalis* L.] Puutarhoissa.

Erysimum cheiranthoides L. h. y.

Stenofragma Thalianum (L.) Celok. h.

Sisymbrium sophia L. h. h. Vesikoski (o).

Brassica campestris L. y.

[*Sinapis arvensis* L.] Vesikoski, v. 1903. (H).

[*Camelina linicola* Sch et Sp.] Vesikoski, kauran joukossa v. 1903 (H).

Lepidium ruderade L. h. h. Hirvikoski (H).

Thlaspi arvense L. h. y.

Capsella bursa pastoris L. h. y.

Berteroa incana (L.) DC. h. h. Peltainen, Frantsin pelto (o).

Erophila verna (L.) Mey. s*, t.

[*Cochlearia armoracia* L.] Villiytynyt puutarhoissa.

Raphanus raphanistrum L. j. y.

Drosera rotundifolia L. j. h.

Dr. longifolia L. s. t.

Sedum telephium * *maximum* (L.) h.

S. album L. h. h. Aittamäki (H); Metsämaa, Korven kylä (o).

S. acre L. j. h.

Bulliarda aquatica (L.) DC. h. Kojonperä.

Parnassia palustris L. h. h. Hennijoki.

Chrysosplenium alternifolium L. h. h. Pappisten lähde, Alastaro: Mäki-Mattila.

Ribes alpinum L. h. Kojonperä; Karhula (o); Vesikoski (H).

R. nigrum L. h.

R. rubrum L. h. lehdoissa, jokivarsilla.

[*R. grossularia* L] Metsistyneenä asuntojen luona.

Ulmaria pentapetala Gil. j. y.

[*Rubus odoratus*] Alastaron kalmisto.

R. Idaeus L. y.

R. arcticus L. y.

R. saxatilis L. J. y.

R. chamaemorus L. j. y.

Geum urbanum L. h. Kojonkulma, Aittamäki (H). Mellilä; puutarhojen läheisyydessä.

G. rivale L.

G. — m. hybridum (Wulff) h. h. Kuninkainen, muutamia ex. v. 1911.

Fragaria vesca L. h, y.

Comarum palustre L. y.

Potentilla anserina L. h. y.

P. norvegica L. s. t.

P. argentea L. s. t.

P. verna L. j. y.

P. tormentilla Sibth.

Alchemilla pastoralis (Schum) Murk.

A. acutangula (Bus) Murb.

A. filicaulis (Bus) Murb.

[*Sanguisorba officinalis* L] Hirvikoski, Mahlamäki (o).

Agrimonia eupatoria L. h. h. Krekilä, Niinijoen rantaäyräillä.

Rosa glauca Will, h.

R. cinnamomea L. s. t.

Prunus padus L. y.

Piras aucuparia (L.) Gaertn. y.

Anthyllis vulneraria L. h. h. Orisuo, niityllä Metsämaalta Orrisuolle vievän tien ja harjun lähellä (o) Virtsanoja, Tätilä. (H).

Lotus corniculatus L. h. h. Orisuo, sama paikka kuin edell.

[*Medicago sativa* L.] h. kevätiljan seassa.

[*Melilotas officinalis* (L) Willd.] Vesikoski, apteekin piha (o).

M. albas Des v. h. h. Kauhanoja, Kutaniminen pelto (o); Metsämaa, Kivimaa (o).

Trifolium hybridum L. h. y.

Tr. repens L. h. y.

Tr. medium L. s. t.

Tr. pratense L. h. y.

Tr. spadiceum L. s. t.

[*Tr. procumbens* L.] Vesikoski v. 1903 (H).

Tr. agrarium L. j. h.

Lathyrus pratensis L. h. y.

L. montanus Bernh. h. h. Mellilä, Mäen talon luona (o); Kauhanoja, Nihtimäki (o).

L. vernus (L) Bernh, s. t.

[*Vicia sativa* L.] viljan seassa.

V. sepium L. j. y.

V. cracca L. h. y.

V. villosa Roth. h. Karsatti, Lähteenkorva. Keski-pitäjän ruispelloissa.

V. silvatica L. Mellilä, Isonperän kansakoulun luona (o). Kauhanoja, Nihtimäki (o).

V. hirsuta L. Koch. j. y.

V. tetrasperma (L.) Koch. h. h. Karsatti, Hulmi.

- [*V. lens* (L.)] Karsatti, Hulmi.
- Geranium silvaticum* L. j. y.
- G. bohemicum* L. h. h. Karsatti, Huimin metsä, hiekanotto-
paikka. Ilmestyi myös saman talon puutarhaan v. 1911.
- G. pusillum* L. h. h. Petä joki (o).
- Oxalis acetosella* L. y.
- [*Euphorbia cyparissias* L] Alastaron kalmisto.
- E. helioscopia* L. h. h. Metsämaa, (o).
- [*E. peplus* L.] Vesikoski, Vännin puut. (o).
- Callitriche verna* L. h. y.
- C. polymorpha* Lönnr. s. t.
- Empetrum nigrum* L. j. y.
- Impatiens noli tangere* L. h. h. Mäenpää, Jussila (H.).
- Rhamnus frangula* L. s. t.
- Tilia cordata* Mill. h. h. Kojonperä, Manninen.
- Elatine alsinastrum* L. s. t. Kojonperä; Metsämaa (o); Vesi-
koski (H.). Ilmestyy savenottokuoppiin.
- Viola palustris* L. y.
- V. epipsila* Lecleb. h. h. Virtsanoja (H.).
- V. canina* L. h. y.
- V. silvatica* Fr.* *Riviniana* (Rehb.). y.
- V. tricolor* L. h. h. Loimaan kirkon luona; Metsämaa (o).
- V.* arvensis* (Murr.). h. y.
- Hypericum quadrangulum* L. j. y.
- H. perforatum* L. h. h. Vesikoski, rautatiesillan luona (o),
Marttilan talon pellolla (o).
- Lythrum salicaria* L. h. y. varsinkin koskissa.
- Peplis portula* L. h. h. Kojonkulma
- Epilobium angustifolium* L. j. y.
- E. montanum* L. h.
- E. palustre* L. h. y.
- Hippuris vulgaris* L. j. y.
- Conium maculatum* L. h. h. Karhula, Tohnan piha (o).

Anthriscus silvestris (L.) Hoff m. h. y.

Carum carvi L. h. y.

Pimpinella saxifraga L. h. y.

P. — *v. dissecta* (Bieb.) h. h. Vesikoski (o).

Aegopodium podagraria L. j. y.

Cicuta virosa L. s. t.

Selinum carvifolia L. h. h. Kauhanoja, Hakalan niitty (o),
Loimijoen rannoilla Peltoisten ja Hattulan kylissä (o).

Angelica silvestris L. j. h.

Peucedanum palustre (L.) Moench. s. t.

[*Levisticum officinale* (L.) Koch.] Euran Sosin luona jokipen-
kerellä; Vesikoski (o).

Heracleum sphondylium * *sibiricum* (L.) j. y.

Pirola uniflora L. h. Orisuo.

P. minor L. j. h.

P. media Sw. s. i

P. secunda L. j. y.

P. chlorantha Sw. h.

P. rotundifolia L. y.

Monotropa hypopitys L. j. h.

Ledum palustre L. y.

Arctostaphylos uva ursi (L.) Sprengel, s. t. Orisuon ja Virt-
sanojan—Mellilän harjulla.

Andrömeda polifolia L. h. y.

Vaccinium myrtillus L. h. y.

V. uliginosum L. h. y.

V. vitis idaea L. h. y.

V. oxycoccus L. h. y.

V. * *microcarpum* Turcz. y.

Calluna vulgaris (L.) Salisb. h. y.

C. — *f. albiflora* h. h. Alastaron Kyykönmä, muutamia
ex.; Virtsanoja (H.).

Primula officinalis (L.) Aittamäki, Laarianmäki, Kauhanoja (o)
puutarhoissa villiytynyt.

Trilentalis europaea L. h. y.

Lysimachia vulgaris L. j. y.

L. thysiflora L. s. t.

[*L. nummularia* L.] Hirvikoski (o).

Menyanthes trifoliata L. y.

*Gentiana** *amarella* v. *lingulata* Aresch. h. h. Hirvikoski,
Sikakulju (o).

Convolvulus arvensis L. h. h. Petäjoki (o).

Cuscuta europaea L. h. h. Virtsanoja (H.).

Polemonium coeruleum L. h. (R.) Asuntojen lähellä.

Pulmonaria officinalis L. h. Krekilä, Alhainen; Petäjoki (H).

Lithospermum arvense L. h. y.

Myosotis palustris L. (With.) h. h. Vesikoski.

M. caespitosa Schultz h. y.

M. intermedia Link. y.

M. arenaria Schrod. h. y.

[*Echium vulgare* L.] Alastaro, Vahvala; Kauhanoja, heinä-
pelto (H.).

Asperugo procumbens L. h. h. Kuninkainen, vanhan mökin
seinustalla, Kuidon pojan luona.

Ajuga pyramidalis L. h. h. Aittamäen luona (H.).

Scutellaria galericulata L. s. t.

Menta arvensis L. s. t.

Thymus serpyllum L. j. h. Oripääh—Virtsanojan kankaalla.

Nepeta glechoma Benth. h. h. (R.); Loimaan aseman luona;
Alastaro: Kankare(o).

Brunella vulgaris L. h. y.

Br. — v. parviflora (Poir) h. h. Vesikoski, Hollo (H.).

Leonturus cardiaca L. h. h. Aittamäki; Metsämaa, mäellä,
joen itä-rannalla vastap. kirkkoa (o).

Lamium purpureum L. h. y.

*L. * incisum* (Willd.) y.

L. amplexicaule L. s. t.

L. album L. h.

*Galeopsals tetrahit** *bifida* (Boenn) h. y.

G. speciosa Mill. h. y.

Stachys paluster L. s. t.

St. — agrestls Aresch. s, t.

St. silvaticas L. h. h. Vilvanen, maantien reuna.

Solanum nigrum L. h. h. Karsatti, Hulmi; Petäjoki (H.);

Vesikoski (H.).

Hyoscyamus niger L. h. Kolkkala; Vesikoski.

Verbascum nigrum L. h. h. Aittamäki.

Veronica agrestls L. h. (R.); Vesikoski.

V. verna L. s. t.

V. arvensis L. kasvaa, vaikka yleisyysaste tuntematon.

V. serpyllifolia L. h. y.

V. longifolia L. h. Kojonkulma.

V. chamaedrys L. h. y.

V. officinalis L. y.

V. scutellata L. j. y.

V. — f. villosa Schum. h. Vesikoski; Metsämaa.

Limosella aquatica L. h. h. Metsämaa, Yli-Tuomola (o).

Scrophularia nodosa L. h. Kojonperä; Kolkkala; Mellilä;

Vesikoski (H.).

Linaria vulgaris Mill. h. Kojonperä; Aittamäki.

L. — f. peloria L. Aittamäki (H.).

Euphrasia brevipila (Burnet et Gremii) h. y.

E. — v. tenuis (Brenn.) y.

E. curta Fr. h. y.

Odontites rubra Gil. h. y. ruissängessä.

Rhinanthus major Ehrh. h. y.

Rh. minor Ehrh. h. y.

Melampyrum pratense L. h. y.

- M. silvaticum* L. h. y.
Pedicularis palustris L. y.
Utricularia minor L. h. h. Metsämaa, Keinusuo (o).
U. intermedia Hayne h. h. Öksysuo (o).
Plantago major L. h. y.
PL media L. h. h. Aittamäki; Loimaan aseman puisto (o).
PL lanceolata L. h. h. (R.) Aittamäki (o).
 [Sherardia arvensis L.] Vesikoski, Lahden piha (o).
*Galium** *Vaillantii* DC. y.
G. boreale L. h. y.
G. trifidum L. h. Metsämaa, Ala-Tuomolan lahti (o).
D. paluslre L. h. y.
G. — f. elongata Presl. j. y. Kojonkulma; Vesikoski.
G. triflorum Michx. h. h. Kojonperä, Anttilan torpan luona.
G. uliginosum L. j. y.
G. mollugo L. h. Vesikoski, Kuukka (o).
G. verum L. j. y.
Viburnum opulus L. h. h. Krekilä, Alhainen; Petäjoki (o).
Lonicera xylosteum L. h. h. Krekilä, Alhainen; Vesikoski,
 paperitehtaan luona; Metsämaa, Tuomolan mäki (o).
Linnaea borealis L. j. y.
Valeriana officinalis L. h. Kojonkulma,
Succisa pratensis Moench. s. t.
Campanula glomerata L. h. h. Kauhanoja (H.); Mellilä (o).
C. rapunculoides L. h. Vesikoski; Kauhanoja (o), puutar-
 hoissa.
C. patula L. h. y.
C. persicifolia L. s. t.
C. rotundifolia L. h. y.
Lappa tomentosa (Mill.) Lam. s. t.
L. minor DC. j. h.
Cirsium heterophyllum L. s. t.
C. lanceolatum L. j. h.

C. palustre L. j. y.

C. arvense L. h. y.

Carduus crispus L. y.

Centaurea Jacea L. j. y.

[*C. phrygia* L.] Vesikoski (o).

C. cyanus L. h. y.

Tussilago fārfaras L. s. t.

Solidago virgaurea L. h. y.

[*Inula helenium* L.] Alastaro, Kyttälä (o).

Erigeron acer L. j. h.

Senecio vulgaris L. y.

Gnaphalium uliginosum L. s. t.

Gn. silvaticum L. j. y.

Antennaria dioeca (L.) Gaertn. h. y.

Tanacetum vulgare L. s. t. asuntojen luona.

[*T. — f. crispa* DC. Vesikoski.

Artemisia absinthium L. h.

A. vulgaris L. h. y.

Achillea piar mica L. y.

A. millefolium L. h. y.

Anthemis tinctoria L. j. y.

A. arvensis L. j. h.

Matricaria discoidea DC. h. y. joka pihalla.

Ai. chamomilla. L. j. h.

M. inodora L. y.

Chrysanthemum leucanthemum L. h. y.

Bidens tripartitus L. s. t.

Lampsana communis L. h. y.

Hypochoeris maculata L. h. Kojonperä.

Tragopogón pratensis L. h. h. Loimaan aseman rautatiesilla
luona, ratapenkereitä.

Leontodon autumnalis L. h. y.

Taraxum proximum Dahlst. Alastaro: Niinijoen suu; Kosken kylä. (FL).

T. marginatum Dahlst. Loimaa: kirkon luona; Alastaro: Mälläinen, kirkon luona. (FL).

T. fulvum Raunk. Loimaan aseman puisto; Alastaro: Niinijoensuu. (FL).

T. tenebricans Dahlst. Loimaan aseman puisto, jokirannoilla, Niinijoensuu. (FL).

T. altissimum Lindb. fil. Loimaan asema, Kyttälä. (FL).

T. caudatulum Dahlst. Kyttälä; Levälä; Vammala. (FL).

T. distantilobum Lindb. fil. Karsatti. (FL)

T. mucronatum Lindb. fil. Loimaan aseman puisto. Virtsanoja. (FL).

T. Dahlstedtii Lindb. fil. Loimaan aseman puisto; Virtsanoja. (FL).

T. unguiculosum Lindb. fil. et Palmgren. Loimaan aseman puisto. (FL).

T. crebridens Lindb. fil. Kyttälä; Niinijoensuu. (FL).

I. intricatum Lindb. fil. Loimaan aseman puisto. Alastaron kirkonkylä (FL).

T. pseudofulvum Lindb. fil. Karsatti, Alastaro: Kosken kylä. (FL).

T. albicollum Dahlst. Loimaan asema; Kyttälä; Loimaan sairaalan luona; Niinijoensuu. (FL).

T. parvuliceps Lindb. fil. Niinijoensuu. Alastaron kirkon luona. (FL)

T. canaliculatum Lindb. fil. Loimaan asema; Alastaron kirkon luona. (FL)

T. subpenicilliforme Lindb. fil. mscr. Maantienreuna Loimaan aseman luona. (FL).

T. guttulatum Lindb. fil. in sched. Ämmäinen Koskenkylä. (FL).

T. Iriangulare Lindb. fil. Loimaan aseman puisto Levälä; Alastaro: Niinijoensuu; kirkon luona. (FL).

7". *remotijugum* Lindb. f il. Alastaro: kirkonkylä. (FL),

Sonchus arvensis L. h. y.

S. asper L. (R.) j. h.

Crepis tectorum L. h. y.

Hieracium pilosella coll.

auriculinum coll.

H. cymellam coll.

H. archihieraciam coll.

H. ambellatum L. y.

Sparganium natans.

Calamagrostis phragmitoides.

Scirpus acicularis.

Carex teretiuscula.

Salix repens.

Montia fontana.

Pulsatilla vernalis Virtsanoja?

Subularia aquatica.

Elatine hydropiper.

